

**UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
DEPARTAMENTUL FILOSOFIE ȘI ANTROPOLOGIE**

**Cu titlu de manuscris
CZU: 1(498)(091) + 215(043.3)**

MOȘIN OCTAVIAN

**UMANISMUL FILOSOFIEI CREȘTINE
ÎN OPERA LUI ALEXANDRU SCARLAT STURZA**

631.02. FILOSOFIE ISTORICĂ

Teză de doctor în filosofie

Conducător științific:

ȚAPOC Vasile
doctor habilitat în filosofie,
profesor universitar
631.01. Ontologie și Gnoseologie

Autor:

MOȘIN Octavian

CHIȘINĂU, 2019

© Moşin Octavian, 2019

CUPRINS

ADNOTARE	4
ANNOTATION	5
АННОТАЦИЯ	6
INTRODUCERE	7
1. NIVELUL DE CERCETARE ȘI REPERELE METODOLOGICE ALE INTERPRETĂRII OPEREI LUI ALEXANDRU SCARLAT STURZA.....	16
1.1. Nivelul de cercetare a operei filosofico-religioase a lui Alexandru Scarlat Sturza.....	16
1.2. Delimitări metodologice și conceptuale în cadrul cercetării operei lui Alexandru Scarlat Sturza	23
1.3. Concluzii la capitolul 1	30
2. MEDIUL SOCIAL-POLITIC NAȚIONAL ȘI INTERNAȚIONAL ÎN CARE S-A CONSOLIDAT ȘI AFIRMAT PERSONALITATEA LUI ALEXANDRU SCARLAT STURZA	31
2.1. Premisele social-politice și culturale care au favorizat formarea și manifestarea concepțiilor lui Alexandru Scarlat Sturza.....	32
2.2. Semnificația concepțiilor lui Alexandru Scarlat Sturza.....	43
2.3. Alexandru Scarlat Sturza – reprezentant de frunte al filosofiei creștine	51
2.4. Conotațiile politico-religioase ale Actului Sfintei Alianțe.....	68
2.5. Concluzii la capitolul 2	78
3. ARIA EXTINDERII REFLECȚIILOR TEORETICE ȘI ACȚIUNILOR PRAGMATICE ALE UMANISMULUI RELIGIOS STURZIAN	80
3.1. Concepțiile lui Alexandru Scarlat Sturza asupra toleranței și iubirii	80
3.2. Sociologia creștină a lui Alexandru Scarlat Sturza.....	92
3.3. Interpretarea educației și artei religioase de Alexandru Scarlat Sturza	104
3.4. Concluzii la capitolul 3	125
CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI PRACTICE.....	126
BIBLIOGRAFIE.....	130
DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII	142
CV-UL AUTORULUI.....	143

ADNOTARE

Moșin Octavian, **Umanismul filosofiei creștine în opera lui Alexandru Scarlat Sturza**, teză de doctor în filosofie, specialitatea **631.02. Filosofie istorică**, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, 2019.

Structura tezei: Introducere, trei capitole, concluzii generale și recomandări, bibliografie din 169 de surse, adnotare (română, engleză, rusă), 126 de pagini text de bază.

Cuvinte-cheie: umanism creștin, filosofia religiei, filosofie creștină, sociologie creștină, educație religioasă, toleranță, iubire.

Scopul lucrării constă în abordarea multiaspectuală a umanismului creștin ca manifestare în ideile filosofice și experiența acțiunilor practice a mentalității lui Al.S. Sturza.

Obiectivele cercetării vizează analiza și explicarea condițiilor în care s-a format și factorii care au determinat gândirea creștină din filosofia, sociologia și orientările politice, pedagogice, diplomatice, estetice pătrunse de toleranță și dragoste de semenii la Al.S. Sturza în contextul național și european în care a activat filosoful-diplomat.

Noutatea și originalitatea științifică rezidă în abordarea interdisciplinară și transdisciplinară complexă a operei și activității multiaspectuale a filosofului în cauză, a rolului său în evoluția vieții spirituale, politice, diplomatice din Moldova istorică, Rusia și Europa din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Sunt scoase în evidență roadele efortului lui Al.S. Sturza în realizarea viziunii sale umaniste, alimentate de surse religioase, filosofice, politice, științifice, didactice, caritabile, artistice ș.a. E demonstrat faptul că nu filosofia, deși l-a marcat puternic, l-a orientat spre umanism, ci anume religia creștin-ortodoxă, printr-o acțiune sinergetică cu prima.

Problema științifică soluționată pe parcursul elaborării tezei rezidă în cercetarea integrală a operei și vieții lui Alexandru Scarlat Sturza. Utilizând metode noi cum ar fi, spre exemplu, cercul hermeneutic, în investigarea problemei tradiționale a umanismului, s-a obținut dublul avantaj: cunoașterea realizărilor teoretico-sociale sturziene pe plan internațional și recunoașterea, după scurgerea timpului, a meritului de pionier al încadrării conaționalului nostru în cultura europeană cu rezonanțe admirative pentru efortul insistent și consecvent de a convinge, că doar credința ortodoxă prezintă orientarea autentică a trăirii umanismului.

Semnificația teoretică a cercetării, confirmată epistemic, social-politic, istoric și pragmatico-didactic, constă în utilizarea strategiei holiste ce implică investigarea subiectelor istorice prin abordarea nu doar intradisciplinară-istorică, ci și a celor interdisciplinare și transdisciplinare.

Valoarea aplicativă a rezultatelor obținute include trei aspecte: metodologic – demonstrează eficiența sporită a strategiei holiste a abordării inter și transdisciplinare, didactico-educativ și pragmatic a promovării umanismului religios după modelul sturzian. Ea e una de îmbogățire a informației despre activitatea filosofului-diplomat prin prisma umanismului său religios și lărgirea experienței metodologice a cercetării, realizate prin mediatizarea acestora.

Rezultatele cercetării au fost reflectate în 18 publicații: 10 articole în reviste de specialitate și 8 rezumate ale comunicărilor la conferințe științifice.

ANNOTATION

Moşin Octavian, **The Humanism of Christian Philosophy in the workS of Alexander Scarlat Sturza**, Doctor of Philosophy, Thesis specialty **631.02. Historical philosophy**, *Moldova State University*, Chisinau, 2019.

Structure of the thesis: Introduction, three chapters, general conclusions and recommendations, bibliography from 169 sources, annotation (Romanian, English, Russian), 126 pages of basic text.

Keywords: Christian humanism, religion's philosophy, Christian Philosophy, Christian Sociology, religious education, tolerance, love.

The Goal of the research lies in revealing a multispectral approach of the Christian humanism, as a manifestation in the philosophical ideas and the experience of practical activities of Al.S. Sturza's worldview.

The Objectives of the research aim at the analysis and the explanation of conditions in which the Christian thinking was created and also the factors that determined its appearance, on the basis of the Philosophy, Sociology and political orientations, pedagogical, diplomatic, esthetic, filled with tolerance and love ideas of Al.S Sturza, within the national and European context in which the philosopher – diplomat has developed his activity.

The novelty and the scientific originality consists in the interdisciplinary and transdisciplinary complex approach of the works and the multispectral activity of the up – mentioned philosopher, his role in the development of spiritual, political and diplomatic life of historical Moldova, Russia and Europe in the first half of the XIXth century. There is emphasised the effort of Al. S. Sturza at the creation of his humanistic view supported by religious, filosofical, political, scientific, didactic, charitable, artistic roots and other sources. It is demonstrated the fact that not the philosophy, even if it had a big influence on him, oriented Al. S. Sturza to humanism, but namely the Christian Orthodox religion, through a synergistic relation with it.

The scientific problem solved while elaborating this paper consists in the complex research of the works and life of Al. S. Sturza. Using new methods, as for example, the hermeneutic circle, while investigating the traditional problem of the humanism, a double advantage was gained: the familiarity with the Sturzian socio-theoretical achievements at the international level and the recognition, in time, of the pioneering merit and the framing of our conational within the European culture, with admiring resonances for the persistent efforts to convince that only the Orthodox faith presents the authentic orientation of humanism.

The theoretical relevance of the research, confirmed epistemically, socio-politically, historically and pragmatico-didactically, resides in the use of the holistic strategy that implies the study of history subjects through the use of intradisciplinary approaches, as well as the interdisciplinary and transdisciplinary designs.

The applicative value of the obtained results includes three aspects: methodologic – demonstrating the increased efficiency of the hollistic strategy though the inter and transdisciplinary approach, as well as the educational and pragmatic impact through the promotion of the religious humanism according to the Sturzian model. And, not at last, it refers to enriching the knowledge with information about the activity of the philosopher in the light of his religious humanism and the enlargement of the methodological experience of the research, realized through its public mediatization.

The obtained results are published in 18 periodicals: 10 articles in specialised magazines and 8 overviews of the presentations at scientific conferences.

АННОТАЦИЯ

Мошин Октавиан, **Гуманизм христианской философии в творчестве Александра Скарлатовича Стурдза**, диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук, специальность **631.02. Историческая философия**, *Молдавский государственный университет*, Кишинев, 2019.

Структура и объем диссертации: введение, 3 главы, общие выводы и рекомендации, библиография из 169 источников, аннотация (на румынском, английском и русском языках), 126 страницы основного текста.

Ключевые слова: христианский гуманизм, философия религии, христианская философия, христианская социология, религиозное воспитание, толерантность, любовь.

Цель исследования: многостороннее рассмотрение христианского гуманизма, выраженного в философских идеях и опыте практических действий образа мыслей А.С. Стурдза.

Задачи исследования: анализ и объяснение условий, повлиявших на формирование, а также факторы, определившие христианское мышление в философии, социологии и политических веяний, педагогики, дипломатии, эстетики, проникнутые терпимостью и любовью к ближнему у А.С. Стурдза, в национальном и европейском контексте, в котором осуществлял свою деятельность данный философ-дипломат.

Научная новизна и оригинальность исследования: состоит в комплексном междисциплинарном и трансдисциплинарном подходе в рассмотрении всех трудов и многосторонней деятельности указанного философа, его роли в эволюции духовных, политических и дипломатических отношений между исторической Молдовой, Россией и Европой в первой половине XIX-го века. В исследовании дается детальный обзор усилий А.С. Стурдза по реализации своего гуманистического видения, подпитанного религиозными, философскими, политическими, научными, образовательными, благотворительными, художественными и другими источниками. Доказано, что не философия, хотя она и оказала очень сильное влияние на него, направила А.С. Стурдза к гуманизму, но именно православно-христианская религия, в соработничестве с первой.

Научная проблема, решаемая в ходе разработки диссертации, основывается на комплексном исследовании всех трудов и жизни Александра Скарлатовича Стурдзы. Используя при исследовании традиционной проблемы гуманизма такие новые методы, к примеру, как герменевтический круг, было достигнуто двойное преимущество: познание теоретическо-социальных стурдзинских достижений на международном уровне, и признание, по прошествии времени, новаторских заслуг вовлечения нашего соотечественника в европейскую культуру, вызывающее восхищение за его настойчивые и последовательные попытки убедить, что только православная вера представляет собой подлинную направленность опыта гуманизма.

Теоретическая значимость исследования, подтвержденная эпистемологически, социально-политически, исторически и прагматически-дидактически, заключается в использовании целостной стратегии, предполагающей исследование исторических субъектов не только с позиции интрадисциплинарно-исторического подхода, но и посредством междисциплинарного и трансдисциплинарного рассмотрения данной темы.

Прикладная ценность полученных результатов включает в себя три аспекта: методологический – демонстрирует повышенную эффективность целостной стратегии междисциплинарного и трансдисциплинарного подходов, дидактическо-образовательный и прагматический – в продвижении религиозного гуманизма по стурдзинской модели. Также – это обогащение информации о деятельности философа-дипломата с точки зрения его религиозного гуманизма и расширение методологического опыта исследования, осуществляемого путем их медиатизации.

Результаты исследования были изложены в 18 публикациях: 10 статей в специализированных журналах и 8 кратких изложений докладов с научных конференций.

INTRODUCERE

Actualitatea și importanța problemei investigate. În civilizația contemporană, dominată de puterea științei și a tehnologiilor, zguduită de dezastruoase crize cultural-spirituale individuale și comunitare, problema umanismului se plasează în centrul preocupărilor filosofice, religioase, politice, pedagogice, diplomatice etc.

Preocupările omului de „eu”-l propriu și de cel al semenilor, accentuate de mișcarea umanistă au fost prezente de-a lungul istoriei omenirii. Odată cu *maturizarea* conștiinței individuale și sociale în cultura universală se afirmă tendința care insistă asupra respectării demnității și drepturilor omului, protejării lui ca personalitate. Despre atitudinea demnă a omului față de om, despre drepturile acestuia, despre grija de moralitate a oamenilor, despre desăvârșirea lor s-a scris în toate epocile istorice: în Antichitate, în Evul Mediu și în Epoca Modernă. Cu toate acestea, o extindere mai largă umanismul o cunoaște în Epoca Renașterii, în secolele XIV-XVI. Astfel umanismul a creat nu doar o viziune teoretică complexă asupra ființei umane, ci și un stil de viață care a dus la realizări cultural-spirituale semnificative.

În secolul al XVIII-lea secularizarea, promovată de ilumiști, a pus la grea încercare umanismul creștin din țările europene: Franța, Germania, Scoția, dar și Rusia, care se aliniază la valorile europene. Epoca Luminilor s-a distanțat de forma mitică a religiei, iar ca rezultat, noi am rămas etico-creștini chiar și după secularizarea promovată în această perioadă [75, p. 188-189].

Deși periodic au fost timpuri obscure, în care creștinismul a fost pus la grele încercări, au fost gânditori valoroși care au mărturisit adevărul de credință și au pus într-o nouă valoare cele revelate de Dumnezeu. Printre ei îl regăsim pe Alexandru Scarlat Sturza* – figură proeminentă din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Alexandru Scarlat Sturza este unul dintre puținii filosofi și scriitori-diplomați din această perioadă care a dezvoltat și popularizat în întreaga Europă filosofia creștină. Drept mărturie sunt lucrările sale, care au văzut lumina tiparului în timpul vieții, precum și operele postume religioase, istorice, filosofice și literare.

Bogata moștenire literară și experiența culturală a lui Alexandru Scarlat Sturza îl motivează pe cercetătorul contemporan să-i cunoască și să-i estimeze în mod adecvat valoarea, respectiv să promoveze valorile umanismului religios. Pentru Alexandru Scarlat Sturza, religia creștină prezintă legătura, energia relației sufletului individului cu lumea, iar cultura, ca totalitate

* Acest nume îl întâlnim ortografiat, de obicei, în două versiuni: Sturza și Sturdza (în franceză, rusă ș.a.). Am preferat, după cum e și firesc, prima versiune. În favoarea acesteia înclină tradiția onomastică românească. În conformitate cu ea îl ortografiază și *Dicționarul de prenume și nume de familie purtate de moldoveni*. Chișinău, 1991, elaborat în cadrul Centrului Republican de Terminologie a Institutului de Limbă și Literatură al AȘM de către Maria Cosniceanu, p. 57. În lucrare folosim versiunea deplină – Alexandru Scarlat Sturza.

a creațiilor spirituale, sociale și individuale, nu are sens în sine, ci se integrează ca parte a activității religioase. Asume credința ridică și dă valoare faptelor omenești.

Urmând logica expunerii textelor operelor și activităților lui Alexandru Scarlat Sturza – fie ele spirituale, educative, diplomatice, de stat, fie de caritate – sunt manifestări ale umanismului său religios. Filosoful este printre primii teologi ortodocși ai modernității, care scoate teologia din cercul îngust al specialiștilor, prezentând-o într-o formă impunătoare și chiar implicând-o în sociologie, ceea ce a condiționat crearea bazei sociologiei creștine, după cum va demonstra ulterior cercetătorul Ilie Bădescu. Pătruns de tendințele autentice și posibilitățile imense ale teologiei afirmate pe întreaga durată istorică, Alexandru Scarlat Sturza coboară în arena vieții, demonstrând punctul creștin de abordare a unui spectru de probleme, făcând cunoscute valorile practice ale doctrinei ortodoxe. Teologia în viața și opera filosofului poartă un caracter trăit nemijlocit, iar apărarea și răspândirea credinței creștine, aplicată practic în toate domeniile vieții – de la creația artistică până la educația tineretului, i-a oferit un minunat prilej pentru a o îmbogăți cu noi semnificații.

Gânditorul prezintă perspectiva autentică de înțelegere și forța superioară de gestiune a tuturor frământărilor spirituale din prima jumătate a secolului al XIX-lea, evidențiind în prim-plan potențialitatea universală și nesecată a creștinismului. Prin activitățile sale, Alexandru Scarlat Sturza a realizat, în același timp, răspândirea și protejarea de profanare a doctrinei ortodoxe în lumea intelectuală din Principatele Dunărene, Rusia și din țările europene: Grecia, Franța, Germania ș.a.

A lăsa în afara atenției studierea operei și vieții lui Alexandru Scarlat Sturza ar însemna a comite o dublă eroare: 1) a da uitării nemeritate activitatea valoroasă a filosofului ce ne preocupă și 2) a neglija experiența atât de actuală pentru ziua de astăzi, când a reapărut șansa accesului la izvoarele autentice ale credinței ortodoxe – singura orientare a tratării integrale a umanismului.

Componenta filosofică a operei lui Alexandru Scarlat Sturza prezintă interes major prin faptul că se manifestă ca un receptacol sintetic în care se îmbină epoci și stiluri ce fixează, pentru timpul în care se manifestă filosoful-diplomat, caracteristicile specificului uman pe harta culturală a Europei. Alexandru Scarlat Sturza asemenea filosofului Dimitrie Cantemir, intră în rândul cărturarilor prin a căror operă – de fond polisemic, purtând încărcătură umanistă și elemente de romantism – sunt trasate căi noi în spiritul veacului. Este vorba despre preocupările majore, caracteristice doar țărilor avansate din Occident, despre sintezele ideatice ale lui Alexandru Scarlat Sturza, efectuate în operele sale, care conțin un răspuns nu doar la necesitățile trecătoare ale timpului său, ci, prin valoarea lor, își mențin actualitatea și astăzi. Alexandru

Scarlat Sturza, prin activitățile desfășurate, a pregătit și a facilitat integrarea noastră în lumea culturii europene. Filosoful-diplomat, asemenea lui Dimitrie Cantemir, după cum inspirat scria Nicolae Iorga, vine cu „modul românesc de a fi în civilizația universală.” [105, p. 71]

Alexandru Scarlat Sturza rămâne actual prin gândirea sa și în domeniul spiritualității creștine. Opera filosofului-diplomat este în consonanță cu dialogul european intercultural. Publicistica filosofului s-a dovedit a fi în armonie cu problemele zilei: problema Orient – Occident, renașterea Bisericii Creștine, revenirea la credință în țările cu un fost regim totalitar, intensificarea activității diferitelor comunități religioase, problema educației și instruirii în școală și altele. Gânditorul analizează problemele din timpul său, tendințele filosofice, mai cu seamă din Europa, pentru că aici dorea mai întâi să fie ordine, să fie rezolvate problemele stringente: sărăcia, războaiele, încălcarea libertății oamenilor, a popoarelor.

Actualitatea acestui studiu rezidă și în faptul că multe lucrări ale lui Alexandru Scarlat Sturza reflectă tendințele științei și filosofiei contemporane: corelaționarea religiei, științei și filosofiei în procesul educării tinerei generații; unirea creștinilor de pretutindeni; consolidarea eforturilor popoarelor întru prosperarea lor; instaurarea păcii pe pământ. E important ca, rezumând actualitatea cercetării istorico-filosofice a umanismului creștin, să ținem cont, în investigația noastră, că toate cele menționate mai sus, ca părți ale actualității, se află, la Alexandru Scarlat Sturza, în relație de unitate valorică echilibrată, având un singur temei – esența creștină a umanismului.

Analiza operei și a comentariilor ei ne permite să constatăm că actualitatea viziunilor sale umanist-creștine nu numai că n-a scăzut, ci, dimpotrivă, a crescut. Ca dovadă este interesul manifestat și astăzi față de opera și activitatea sa, atestat în lucrările apărute recent ale Stellei Ghervas: „*Un intellectuel orthodoxe face à l'Occident*” (Elveția 1999); „*Réinventer la tradition: Alexandre Stourdza et l'Europe de la Sainte-Alliance*” (Paris, 2008); „*Reinventarea tradiției: Alexandru Sturdza și Europa Sfintei Alianțe*” (București, 2014); precum și opera tradusă: Sturdza, Alexandru *Apărarea ortodoxiei* (București, 2001); diverse studii: Emil Vrabie: *Alexandru Sturza: Viața și opera. Aviz pentru tinerii diplomați* (Chișinău, 2002); lucrarea lui V.S. Parsamov, apărută la Saratov (2003) [157], și lucrarea autorilor V.P. Romaniuc și L.A. Eršov, la Kiev (2004) [159] ș.a.

Scopul lucrării vizează cercetarea multiaspectuală a factorilor ce au contribuit la elaborarea filosofiei creștine a lui Alexandru Scarlat Sturza, personalitate preocupată de promovarea valorilor creștin-ortodoxe.

Obiectivele cercetării vizează:

- analiza mediului în care s-a format mentalitatea filosofico-religioasă a lui Alexandru Scarlat Sturza;
- evidențierea specificului redimensionării de către Alexandru Scarlat Sturza a valorilor spirituale ale Evului Mediu, abordate dintr-o perspectivă nouă;
- cunoașterea și estimarea modalităților implementării valorilor creștin-ortodoxe în practica politico-diplomatică, îndeosebi în aplicarea strategiei funcționării Actului Sfintei Alianțe;
- elucidarea contribuțiilor ideatico-metodologice ale lui Alexandru Scarlat Sturza la constituirea ulterioară a axiologiei și a sociologiei religioase;
- explicarea valorii perene a concepțiilor sturziene cu privire la educație și creație;
- scoaterea în evidență a specificului umanismului religios nu doar elaborat teoretic, ci și promovat în practică prin acte de toleranță religioasă instituțională (Biserică, Stat) și prin acțiuni filantropice;
- demonstrarea supremației credinței creștine în raportul dintre filosofie, știință și artă, expus în filosofia lui Alexandru Scarlat Sturza.

Ipoteza de cercetare, element integratoriu al investigației experienței teoretico-empirice a lui Alexandru Scarlat Sturza, structurat în Proiectul de cercetare – Cuprinsul tezei, plauzibil confirmării sau infirmării umanismului religios în reflecțiile și faptele de zi cu zi ale acestuia. La selectarea problemei de cercetare a fost intuită ideea că religiozitatea e componenta esențială, generală și necesară a omului, cu pierderea căreia, apare pericolul real al degradării omului la nivel de ființă biologică.

Sinteza metodologiei de cercetare și justificarea metodelor de cercetare utilizate este determinată de complexitatea problemei abordate, de caracterul reflexiv-conceptual al demersului investigational plasat nu doar în dinamica istoriei, ci și a contextului național și internațional variat. Logica cercetării a cerut să fie susținută de metode atât general-filosofice: analiză și sinteză; generalizare și individualizare ș.a., precum și de metodele specifice domeniului de cercetare: metoda comparativ-istorică, fenomenologică și hermeneutică, analiza de conținut a operei sturziene și a experienței sale multiaspectuale.

În calitate de suport teoretico-metodologic fundamental ne-au fost de mare folos lucrările filosofului Gheorghe Bobîna, îndeosebi monografia *Umanismul în cultura românească din secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea*, și lucrarea cercetătorului Ilie Bădescu *Istoria sociologiei*.

Noutatea și originalitatea științifică a problemei soluționate pe parcursul elaborării tezei rezidă în cercetarea complexă a operei cu conținut filosofic, precum și tematicii teologice, pedagogice, estetice etc. Utilizând metode noi, cum ar fi cea a cercului hermeneutic, spre exemplu, în investigarea problemei tradiționale a umanismului, s-a obținut dublul avantaj: cunoașterea realizărilor teoretico-sociale sturziene pe plan internațional și aprecierea, recunoașterea adecvată, după scurgerea timpului, a meritului de pionier al încadrării conaționalului nostru în cultura europeană cu rezonanțe admirative pentru efortul insistent și consecvent de a demonstra că doar credința ortodoxă prezintă orientarea autentică a trăirii umanismului. Alte aspecte ale noutății și originalității cercetării sunt reflectate în următoarele componente și aspecte ale tezei în interacțiunea lor:

- utilizarea strategiei de abordare interdisciplinară și transdisciplinară a permis aplicarea unei metodologii adecvate atât domeniului **general**-filosofic, cât și sferei **particulare** filosofico-religioase și, respectiv, **specifice** umanismului religios; în ultimul domeniu apelând cu preferință la metodele comparativ-istorică, fenomenologică și hermeneutică;

- folosirea unor concepte și sintagme ce satisfac cercetarea specificului obiectului și utilizarea metodologiei adecvate cercetării umanismului religios: mentalitate, toleranță, iubire – de rând și în relație de complementaritate cu axiologia religioasă, sociologia religiei, filosofia religiei ș.a.;

- abordarea multiaspectuală a cercetării umanismului filosofic și a activităților practice ale lui Alexandru Scarlat Sturza: 1) **diacronic** – ca produs complex al sintezei în cadrul filosofiei sturziene a filosofiei religioase a Evului Mediu, purtătoare de elemente ale filosofiei greco-romane, centrate pe problematica omului și umanismului renesanțist; 2) **sincronic** – ca manifestare a culturii în interacțiunea filosofiei, religiei, artei și științei; 3) **holist** – ca interpretare a desăvârșirii universale a omului, determinată de esența divină a acestuia, revelată de *Biblie* și confirmată în cadrul creaționismului științific.

- scoaterea în evidență a contribuției ideilor filosofico-religioase a lui Alexandru Scarlat Sturza la constituirea sociologiei religiei, al cărei fondator este considerat; a meritului filosofului-diplomat în elaborarea ideilor ce s-au manifestat ca fondatoare în apariția ulterioară a axiologiei; a valorii unor idei pedagogice centrate pe Dumnezeu, om și natură, ce nu și-au pierdut actualitatea; a contribuțiilor aduse delimitării filosofiei creației cu tentă religioasă ș.a.;

- atragerea în sfera cercetării a unor opere mai puțin studiate ale filosofului, cum sunt: *Considerente despre filosofia creștină*; *Considerente despre caritatea particulară și obștească*; *Credință și competență*; *Aviz pentru tinerii diplomați*; a unui număr considerabil de izvoare

literare, religioase și, mai întâi a lucrărilor originale ale lui Alexandru Scarlat Sturza, în fond, needitate în limba română, doar în franceză și în rusă; au fost scoase în evidență reflecțiile filosofului despre rolul religiei în societate, despre corelația dintre religie, filosofie și știință; concepțiile lui despre valorile religioase: toleranță, unire, filantropie, iubire.

Importanța teoretică a lucrării este justificată prin tezele:

1) Alexandru Scarlat Sturza, prin opera sa, a creat premise favorabile pentru apariția sociologiei în general și a celei religioase în mod special.

2) Filosofia religioasă a lui Alexandru Scarlat Sturza a îmbogățit științele educației cu noi idei, îndeosebi cât privește abordarea integrală a acesteia prin prisma unității științei, religiei și artei.

3) Filosoful a dezvoltat concepțiile cu privire la componenta religioasă a esteticii, inclusiv, în ceea ce privește raportul dintre ideal și imitație.

4) Alexandru Scarlat Sturza a contribuit la raționalizarea discursului religios în domeniul teologiei.

Valoarea practică a investigației. Tezele, informațiile, concluziile, întreg materialul disertației permit:

- să fie completat programul de studii la istoria filosofiei pentru studenții, masteranzii și doctoranzii facultăților umanitare ale instituțiilor universitare de învățământ cu tematica disertației: *Umanismul filosofiei creștine în opera lui Alexandru Scarlat Sturza*;

- să atragă atenția studenților, masteranzilor, doctoranzilor, cercetătorilor asupra necesității studierii în continuare a operei, concepțiilor religioase și laice ale lui Alexandru Scarlat Sturza. Lucrarea sugerează tangențial mai multe teme interesante, care rămân încă necercetate, spre exemplu: *Alexandru Scarlat Sturza – apărător al Bisericii Ortodoxe în Europa*; *Alexandru Scarlat Sturza – diplomat*; *Un filosof creștin și problema unirii credincioșilor din Europa*; *Scriitorul-teolog și arta lui oratorică*; *Alexandru Scarlat Sturza – pedagog* și altele.

Aprobarea rezultatelor cercetării. Tezele principale ale disertației au fost expuse în următoarele publicații: Ideile politice ale diplomatului Alexandru Scarlat Sturza. În: *Revista Relații Internaționale Plus*, nr. 2, 2018 (45-58); Specificul abordării problemelor de ordin estetic în lucrarea „Ideal și imitație în artele frumoase” de Alexandru Scarlat Sturza. În: *Studia Universitatis: Științe umanistice: Istorie. Filosofie. Filologie*, 2018, Nr. 10; Toleranță și iubire în creația lui Alexandru Scarlat Sturza. În: *Revista de știință, inovare, cultură și artă „Akademos”*, 2018, Nr. 3 (134-136); Alexandru Scarlat Sturza despre educarea tinerei generații. În: *Conferință internațională „Educația din perspectiva valorilor”*, Alba Iulia, 10-11 octombrie 2018, ed. a 10-

a, Cluj-Napoca, 2018, (82-88); Revelații conceptuale în creația lui Alexandru Scarlat Sturza. În: Teologia Pontica (România), 2017, Nr. 3-4 (116-120); Constantin Rădulescu-Motru și Alexandru Scarlat Sturza: similitudini în interpretarea creației. În: *Revista de filosofie* (București), 2009, Nr. 1-2 (63-69); Sociologia creștină a lui Alexandru S. Sturza. În: *Studia Universitatis. Seria Științe umanistice*, 2008, nr. 6 (55-60); Alexandru Sturza – continuator al filosofiei creștine. În: *Studia Universitatis. Seria Științe umanistice*, 2007, nr. 4 (62-65); Alexandru Sturza – în consonanță cu dialogul european de azi. În: *Studia Universitatis. Seria Științe umanistice*, 2007, nr. 4 (68-61); Aportul lui Alexandru Sturza la dezvoltarea filosofiei creștine. În: *Analele științifice ale Universității de Stat din Moldova. Științe socioumanistice*, 2006, Vol. 3 (177-181); Un promotor al filosofiei creștine – Alexandru Scarlat Sturza. În: *Analele științifice ale Universității de Stat din Moldova. Științe socioumanistice*, 2005, Vol. 3 (177-181); Idei umaniste în opera filosofului Alexandru Sturza. În: *L'umanesimo latino nella Repubblica Moldova: aspetti filosofici, letterari e linguistici*, Treviso, 2005.

Postulate importante au fost expuse în rapoartele prezentate la conferințele științifice interuniversitare și internaționale din țară: *Educația creștină și umanismul la Alexandru Scarlat Sturza*, Conferința Științifică Internațională: „Strategii metodologice inter/pluri/trans-disciplinare: abordări teoretice și aplicații practice”, USM, 17-18 noiembrie 2016; *Filosofia religioasă a lui Alexandru S. Sturza – în atenția cercetătorilor contemporani*, Conferința științifică internațională: „Integrarea europeană și tradițiile filosofiei românești: de la Al.S. Sturza la Em. Cioran”, 20-21 mai 2011; *Valori educaționale creștine în opera lui Alexandru Scarlat Sturza*. Conferința internațională: „Educația din perspectiva valorilor”, Universitatea 1 Decembrie 1918 din Alba Iulia, 2010; *Sfânta Alianță: contribuțiile lui Alexandru Sturza la integrarea europeană*. Conferința internațională: „Integrarea europeană și filosofia română: cazul Al. S. Sturza”, USM, 7-8 mai 2009; *Valori educaționale creștine în opera lui Alexandru Scarlat Sturza*, Conferința internațională: „Integrarea europeană și filosofia română: cazul Al.S. Sturza”, USM, 7-8 mai 2007; *Tânărul Al.S. Sturza și Rusia*. Conferința internațională: „Integrarea europeană și învățământul universitar: aspecte filosofico-metodologice”, USM, 23-24 noiembrie 2007; *Forța de convingere a prelegerii sturziene*. Conferința internațională interuniversitară: „Filosofia, științele socio-umane și învățământul polițienesc, dedicată aniversării a XV-a de la fondarea Academiei Ștefan cel Mare, 13 mai 2005).

Sumarul compartimentelor tezei. Teza de doctor a fost elaborată în conformitate cu cerințele Ghidului de redactare a tezei de doctor / doctor habilitat aprobat prin Decizia CC al Agenției Naționale de Asigurare a Calității în Educație și Cercetare. În partea introductivă este

formulată actualitatea problemei de cercetare, sunt expuse scopul și obiectivele tezei, este arătată noutatea științifică a rezultatelor obținute, importanța teoretică și valoarea aplicativă a lucrării, aprobarea rezultatelor, precum și sumarul compartimentelor tezei. Teza de doctor conține: adnotări în limbile română, rusă și engleză; introducere; trei capitole care, la rândul lor, sunt divizate în subcapitole; concluzii generale și recomandări; bibliografie; CV-ul autorului.

În *Introducere* este fundamentată actualitatea, este formulată problema, este definit scopul și obiectivele, este explicat suportul metodologic și teoretico-științific al tezei. Este relevată noutatea științifică a lucrării, semnificația teoretică și valoarea practică, precum și aprobarea acesteia în instanțele științifice naționale și internaționale.

Capitolul I, intitulat *Nivelul de cercetare și reperele metodologice ale interpretării operei lui Alexandru Scarlat Sturza*, scoate în evidență contribuția cercetătorilor din țară și de peste hotare la studierea moștenirii literare, filosofice, științifice, religioase, pedagogice, estetice ș.a. a filosofului. Un interes deosebit pentru realizarea scopului investigației prezintă relatările savanților: G.Bezviconi, E.Haivas, N.Nevodcicov, A.Babii, E.Vrabie, G.Bobână, I.Irimia, C.Buzdugan, T.Paleologu, I.Bădescu, A.Pascaru, L.Troianowski, V.Parsamov, D.Domnikova, V.Romaniuc, L.Erșov ș.a.

Capitolul II, intitulat *Mediul social-politic național și internațional în care s-a consolidat și afirmat personalitatea lui Alexandru Scarlat Sturza*, conține analiza motivelor ce determinau aristocrația din Basarabia să migreze în Rusia în prima jumătate a secolului al XIX-lea; relatează despre factorii ce au contribuit la dezvoltarea vocațiilor multiple ale lui Alexandru Scarlat Sturza; scoate în câmpul cercetării mediul cultural propice dezvoltării concepțiilor gânditorului, care l-au transformat într-un reprezentant de frunte al filosofiei creștin-ortodoxe din Europa; explică necesitatea redimensionării valorilor spirituale ale Evului Mediu la acel moment istoric; aduce informații considerabile pentru explicarea importanței implicării filosofului în elaborarea principiilor filosofico-teologice și implementarea în practica politico-diplomatică a Actului Sfintei Alianțe.

Capitolul III, intitulat *Aria extinderii reflecțiilor teoretice și acțiunilor pragmatice ale umanismului religios sturzian*, redimensionează contribuția adusă de filosoful-diplomat prin elaborările literare și acțiunile sale practice la constituirea ulterioară a domeniului filosofic al axiologiei, prin reflecțiile sale asupra adevărului religios, toleranței și iubirii creștine; scoate în evidență aportul filosofului la constituirea structurii și domeniului de investigație al sociologiei religioase; scoate în prim-plan valoarea ideilor sturziene pentru cunoaștere și valorificare practică.

Concluziile generale și recomandările conțin principalele rezultate ale cercetării atât a lucrărilor lui Alexandru Scarlat Sturza cu caracter filosofico-religios, cât și cu conținut sociologic, diplomatic, pedagogic; a activităților sale social-caritabile care, în mod implicit, scot în evidență mentalitatea unui gânditor de talie europeană.

Cuvinte-cheie: umanism creștin, filosofia religiei, filosofie creștină, sociologie creștină, educație religioasă, toleranță, iubire.

1. NIVELUL DE CERCETARE ȘI REPERELE METODOLOGICE ALE INTERPRETĂRII OPEREI LUI ALEXANDRU SCARLAT STURZA

1.1. Nivelul de cercetare al operei filosofico-religioase a lui Alexandru Scarlat Sturza

Alexandru Scarlat Sturza – filosof, istoric, diplomat, consilier la curtea lui Alexandru I, reprezentant de frunte al sociologiei religioase, al teologiei, provoacă interes tot mai viu la cercetătorii din țară și de peste hotare. Deși atât în timpul vieții, cât și în perioada imediată după moarte opera sa a fost pe larg publicată, citită și apreciată, îndeosebi în Franța și în Rusia, odată cu instalarea la guvernare a regimului sovietic, roadele activității sale filosofice, diplomatice, religioase, didactice, filantropice etc., au fost amenințate de pericolul expulzării din memoria socială. În această perioadă el era interpretat, în acele mici relatări din unele dicționare și enciclopedii în care era luată în calcul activitatea sa, de obicei, superficial și unilateral. În cazurile în care ideile sale erau în radicală contradicție, ceea ce era firesc pentru mentalitatea progresistă a lui Alexandru Scarlat Sturza, cu doctrina ideologică a marxism-leninismului – era calificat drept reacționar și obscurantist. Drept exemplu, poate servi cazul Verei M. Smelâh din Chișinău, care, referindu-se la Alexandru Scarlat Sturza, susținea în mod categoric: „În persoana lui, țarismul avea un apărător înfocat al orânduirii monarhiste, un dușman crâncen al luptei revoluționare” [149, p. 4].

Printre cei interesați de ocrotirea și răspândirea moștenirii lăsate de Alexandru Scarlat Sturza a fost Nicolae Nevodcicov, secretar privat al filosofului-diplomat în perioada 1844-1850, care mai târziu avansează în treapta de arhiepiscop, tuns în monahism cu numele Neofit. Arhiepiscopul Neofit s-a aflat în fruntea Eparhiei Chișinăului și Hotinului în perioada 1892-1898.

În anul 1854, imediat după moartea filosofului, Nicolae Nevodcicov a scris o *Scurtă schiță a vieții și activității lui Alexandru Scarlat Sturza*, tipărită în *Mesagerul Odesei* din porunca fiicei lui Sturza, Maria Alexandrovna Gagarin. Tot el a dat publicității, în *Mesagerul Odesei* din 1855, corespondența lui Alexandru Scarlat Sturza cu Vasili Andreevici Jukovski. Mai târziu, în anul 1876, Nicolae Nevodcicov a editat, în *Buletinul duminical* din Odesa, *Amintiri sincere și veridice despre Alexandru Scarlat Sturza* [32, p. 259]. Un act important pentru salvarea moștenirii literare a lui Alexandru Sturza l-a avut faptul că studiile și articolele sale, scrise, după cum se știe, în limbile rusă, greacă, franceză și germană, au fost adunate, aproape integral, în patru volume și publicate la Editura *Dentu* din Paris, cu titlul *Ouvres posthumes: religieuses*,

historiques, philosophiques et litteraires, 1858-1860. Aceasta a facilitat cercetările ulterioare ale operei sturziene. Astfel, în prima jumătate a secolului al XX-lea, în România apar un șir de studii consacrate lui Alexandru Scarlat Sturza. În 1924, Manuel Menicovici publică în *Viața românească* studiul *Un apărător al Ortodoxiei la Curtea țarului Alexandru I* [81, p. 318-335]. Gheorghe Bezviconi, cărturar român, născut în Jitomir (Ucraina), publică în 1936 la Chișinău extinsul studiu sub titlul *Din vremea lui Alexandru Sturza* [20, p. 1-81]. Doi ani mai târziu, Emmanuel Haivas publică la Paris lucrarea *Alexandre de Sturza (1791-1854). La vie et son oeuvre* [101]. În anul 1943, arhimandritul Iuliu Scriban editează studiul *Românii ortodocși în ogorul creștinătății*, în care, într-un compartiment consacrat lui Alexandru Scarlat Sturza, menționează că filosoful „a căutat să apere Biserica Ortodoxă față de protivnicii ei. A înfățișat drepturile ei [...] Scotea la lumină [...] însemnătatea și temeiurile Bisericii Ortodoxe de a-și păstra întocmirile ei față de celelalte ramuri ale creștinismului” [114, p. 321-334].

În anul 1946, Ioan Irimia publică studiul *Opera religioasă a lui Alexandru Sturza*, în care constată că „din cercetarea operei religioase a lui Alexandru Scarlat Sturza se desprind două idei pe care le-a urmărit totdeauna și de care, sub o formă sau alta, era călăuzit. Prima idee constă în a dovedi superioritatea Ortodoxiei din punct de vedere dogmatic și deci, implicit, combaterea celorlalte confesiuni [...] A doua idee călăuzitoare constă în a dovedi că nu se poate ajunge la dirijarea credincioșilor spre limanul mântuirii decât după ce va exista un cler bine pregătit, creându-se un tip de preot apostol printr-o cultură teologică superioară, printr-o trăire profundă și conștientă a misiunii preoțești, ce va fi cu atât mai roditoare, cu cât preotul va fi mai conștient de datoria sa” [66, p. 258].

Cu trecerea anilor, în a doua jumătate a secolului al XX-lea, vom observa că se amplifică direcțiile cercetărilor efectuate asupra creației sturziene. Spre exemplu, cercetătorul Costache Buzdugan își va orienta interesul investigațiilor sale nu doar spre domeniul teologic, ci și spre cel general cultural. Astfel, în vizorul atenției sale apar și preocupările lui Alexandru Scarlat Sturza de literatură, filosofie, estetică, etică, educație și, firește, teologie. El observă, în opera sturziană, tendința de a descoperi viața în adevărata sa haină și cu singurul său scop, care face din creștin un angajat activ, a cărui menire este transformarea lumii pornind din interior, de la individ, dar în cadrul colectivității, fapt reflectat în afirmația lui Alexandru Scarlat Sturza: „În ceea ce interesează religia și partea morală, trebuie să se opună o rezistență dulce, constantă și neobosită cu privire la înclinația copiilor; cât despre suflet este vorba de a observa cu atenție dezvoltarea facultăților intelectuale de a urma direcția lor naturală fără a fi constrânși la studii care nu le sunt proprii” [32, p. 263]. Captivat de ideile filosofului, Costache Buzdugan își va încheia studiul cu

următoarele consemnări: „Pentru generația noastră, Alexandru Sturza rămâne un exemplu de conștiinciozitate și devotament față de Biserica Ortodoxă, iar erudiția sa – o voce care cheamă și ne îndeamnă la o cât mai temeinică pregătire pentru a putea fi la nivelul cerințelor timpului nostru. Să nu uităm: preocupările pedagogice, căutările filosofice, o muncă asiduă – ele și numai ele au născut pe Alexandru Sturza, teologul” [32, p. 265].

Printre studiile consacrate lui Alexandru Scarlat Sturza nu poate fi trecută cu vederea și valoroasa prefață la *Apărarea Ortodoxiei* a lui Theodor Paleologu, intitulată *Alexandru Sturza și „teologia laică”* [93, p. 5-14]. Prin gândurile expuse la început de lucrare, cercetătorul operei sturziene demonstrează că „teologia laică”, în virtutea anumitor situații excepționale, devine în bună măsură „teologie politică”. Theodor Paleologu susține: „[...] doar la început reflexia religioasă este explicit legată de cea socială și politică, restul lucrării având mai degrabă caracterul unei polemici anticatolice, în care Sturza reia, pur și simplu, argumentele cele mai clasice ale controversiștilor ortodocși” [97, p. 6]. În continuare, sunt scoase în evidență temeiurile motivaționale istorice care l-au determinat pe Alexandru Scarlat Sturza să slujească cu devotament țarismul rus: „Este [...] epoca de culminație a speranțelor puse în Rusia, atât ca protectoare a Ortodoxiei în Orient, cât și ca garantă a unei durabile *pax christiana* în restul Europei. Întreaga activitate diplomatică a lui Alexandru Sturza se desfășoară sub semnul acestei duble speranțe” [97, p. 11]. Dar și de data aceasta speranțele în Rusia s-au prăbușit și Alexandru Scarlat Sturza își dă demisia din diplomatie „[...] în momentul când am constatat că politica rusă se îndepărta, din ce în ce mai mult, de idealurile de solidaritate ortodoxă care ar fi trebuit să o inspire. Este vorba de cotitura spre ceea ce istoricii numesc «naționalismul oficial», care are loc încă de la începuturile domniei lui Nicolae I” [97, p. 10].

De rând cu cele relatate, referințe la opera și activitatea lui Alexandru Scarlat Sturza mai întâlnim, de altfel, și la Mihail Kogălniceanu, Nicolae Iorga ș.a. [144, p. 4-6].

Realizările efectuate în Franța și România în domeniul studierii vieții și operei lui Alexandru Scarlat Sturza au avut continuitate și în statele post-sovietice. După prăbușirea imperiului sovietic, grație perestroicii inițiate de Mihail Gorbaciov și continuată de Boris Elțin, a fost posibilă revenirea firească la studierea nepărtinitoare a moștenirii sturziene. Începând cu anul 1990, în Republica Moldova, apoi în Ucraina și Rusia apar studii cu scopul vădit de revalorificare a operei lui Alexandru Scarlat Sturza. Printre primele încercări se înscrie studiul lui Alexandru Babii (1927-2007), consacrat lui Schelling – F.Schelling în filosofia moldovenească din prima jumătate a secolului [6].

Urmează teza de doctor în filosofie, cu titlul *Concepțiile filosofice și sociologice ale lui Alexandru Sturza*, elaborată de către Emil Vrabie, sub îndrumarea lui Alexandru Babii [148]. Lucrarea cuprinde două capitole: 1) *Analiza dinamicii formării concepțiilor despre lume și viață ale lui Alexandru Sturza* și 2) *Concepțiile despre principiile și legile dezvoltării și funcționării societății*. Cercetătorul scoate în evidență tendința lui Alexandru Scarlat Sturza de a demonstra conlucrarea dintre știință și credința religioasă în interpretarea funcționării societății. Acest lucru devine evident în expunerea corelației dintre cele patru legi, evidențiate de filosoful-diplomat în cadrul societății: *legea trebuințelor, naturală, revelată și civil-pozitivă*. Funcționarea acestor legi trebuie preconditionată de respectarea de toți membrii societății, inclusiv de cei de la guvernare, a patru principii: 1) nimeni în societate nu trebuie să încalce legea naturală pentru satisfacerea cerințelor sale; 2) păstrarea armoniei între legea civilă pozitivă și cea revelată; 3) pedeapsa pentru încălcarea legilor trebuie să fie totdeauna proporțională gravității infracțiunii; 4) guvernul e obligat să creeze condiții favorabile funcționării armonioase a legilor anunțate.

La finele studiului realizat, Emil Vrabie expune concluzii justificate care demonstrează, printre altele, că Alexandru Sturza e un filosof de talie europeană ce a continuat și dezvoltat filosofia creștină. Cât privește opțiunile sale politico-diplomatice în aprecierea lui Filip Filipovici Vighel (1786-1856), viceguvernator al Basarabiei în perioada 1824-1826, „...el nu-și ascunde dorința de a vedea Moldo-Vlahia ca o împărăție deosebită (independentă), împreună cu Basarabia, Bucovina și Transilvania” [148, p. 11].

Eforturile de reactualizare a operei și activității lui Alexandru Scarlat Sturza întreprinse de Emil Vrabie și-au găsit expresia nu doar în elaborarea tezei de doctor și în editarea a zeci de studii, ci și în realizarea mai multor traduceri din opera filosofului, în întocmirea și editarea lucrării bibliografice *Alexandru Sturza (1791-1854)* și ale unor opere istorico-artistice, avându-l ca protagonist pe filosoful diplomat.

Un alt cercetător, care a beneficiat de căderea ideologiilor comuniste și este preocupat de investigarea valorii ideilor filosofico-sociologico-religioase ale lui Alexandru Scarlat Sturza, este renumitul sociolog din București Ilie Bădescu. În lucrarea sa *Istoria sociologiei. Perioada marilor sisteme* (1994), în capitolul *Un sistem de sociologie religioasă la 1813. Alexandru Sturza*, îl califică pe Alexandru Scarlat Sturza drept „primul sociolog european și creștin” [14, p. 126]. În acest studiu, Ilie Bădescu examinează probele aduse de Alexandru Scarlat Sturza întăririi tezei ce leagă realitatea socială de trăirea omenească cu cele două dimensiuni ale ei: orizontală, adică în/și prin relațiile cu semenii, și verticală, adică în/și prin relația cu Dumnezeu. Sub aspect social, tot ceea ce există este plan al trăirilor omenești. Trăirile au propria lor

arhitectură. Primul etaj al acestui edificiu îl formează latențele sufletești. „Latențele sufletești – susține Ilie Bădescu – se actualizează în cadre specifice, pe care le și numim cadre spirituale sau noologice, astfel că al doilea nivel al acestui edificiu este dat tocmai de aceste cadre și de învățăturile spirituale asociate acestora” [14, p. 127-128]. Astfel, realul urcă și coboară o scară în și prin care se sintetizează și legile care guvernează un asemenea proces de ascensiune și declin. Sociologul bucureștean demonstrează, în studiul său, că ideea de a căuta o scară a legilor în cele ce există îi aparține lui Alexandru Scarlat Sturza, care la 1813 elaborează primul tratat explicit de sociologie în care alcătuiește tabelul celor 4 legi ale societății.

„Întrucât manifestarea coordonată a primelor trei legi, lămurește Ilie Bădescu, este garantată de cea de-a patra – legea supranaturală – adică de permanenta intervenție a lui Dumnezeu în lume, începând cu creația însăși a lumii, putem conchide că, teoretic, sistemul lui Alexandru Scarlat Sturza este primul sistem de sociologie creștină din lume” [14, p. 128]. Primele două legi, în opinia autorului, constituie legile „stării imperfecte a societății umane”. Abia cu legea pozitivă, îndeosebi cu legea revelată, se întemeiază existența social-autentică, dovedind astfel că societatea nu poate fi un dat natural, ci este produsul acțiunii convergente a legii pozitive și a legii revelate, adică este conlucrarea dintre om și Dumnezeu; ceea ce formează esența „modelului teandric”, divino-uman, despre care vorbește în sec. XX marele teolog Nichifor Crainic (1889-1972), și pentru care „creștinismul e a doua creație a lumii, adică refacerea ei în har prin jertfa pe cruce a Mântuitorului” [43]. Astfel, modelul „desăvârșirii teandrei îl avem în Iisus Hristos, în care natura dumnezeiască și omenească formează o singură persoană”, după cum menționa teologul român Dumitru Stăniloae [116, p. 14].

În concluzie, Ilie Bădescu revine asupra afirmației lui Alexandru Scarlat Sturza conform căreia „legea revelată, darul prețios al bunătății supreme, vine să împlinească opera legii naturale și să-l lămurească/lumineze pe om cu referire la evantaiul întreg al datoriei sale. Legea naturală unificată cu cea a nevoilor, ne face cetățeni ai acestei lumi, legea revelată, în chip adăugat, garantează accesul într-o lume mai bună” [14, p. 129]. Deducând concluzia firească că doar intervenția acestei legi, prin jertfa lui Dumnezeu Fiul ca probă a iubirii dumnezeiești, face posibilă înălțarea lumii, recrearea ei. În același timp, „sociologia n-avea cum să facă abstracție de această lege decisivă și universală pentru înțelegerea omului și a societăților. Formularea ei îi aparține... cugetătorului Alexandru Scarlat Sturza, care a influențat constituirea sociologiei ca „știință luminată”, un mod de cunoaștere a lumii prin ochii credinței [14, p. 138].

Un interes sesizabil pentru opera și personalitatea lui Alexandru Scarlat Sturza îl observăm în societatea contemporană. De exemplu, în Rusia și Ucraina apar studii consacrate lui

Alexandru Scarlat Sturza. Este vorba despre studiul *Alexandru Sturza și Sfânta Alianță* (A.C. Стурдза и „Священный союз”), semnat de A.A. Martin și publicat în revista *Voprosî istorii* (Вопросы истории), nr.11 (apărută la Sankt-Petersburg în anul 1994). În anul 2002, în culegerea de materiale *Creștinismul și literatura rusă, vol. 4* (Христианство и русская литература, Сб. 4), G.M. Domnikova publică studiul *Alexandru Scarlat Sturdza (Încercare de caracterizare)* [Александр Скарлатович Стурдза : (Опыт характеристики)]. La Universitatea din Saratov, în anul 2004, a ieșit de sub tipar lucrarea lui Vadim Surenovici Parsamov *Joseph de Maistre și Alexandru Sturdza: Din istoria ideilor religioase ale epocii lui Alexandru* (Жозеф де Местр и Александр Стурдза. Из истории религиозных идей александровской эпохи). Lucrarea prezintă una din primele încercări din Rusia post-totalitară de a realiza un studiu istorico-comparativ al concepțiilor, în primul rând, religioase ale reprezentantului Ducatului Sardiniei la Sankt-Petersburg Joseph de Maistre și ale diplomatului-filosof Alexandru Scarlat Sturza. Disputa dintre aceștia este interpretată pe fondul extins al vieții cultural-politice din Rusia și Europa începutului de secol al XIX-lea și este centrată pe analiza viitorului Bisericii Catolice și a celei Ortodoxe, a menirii *Actului Sfintei Alianțe*, a problemelor iobăgiei și reabilitării Evului Mediu, realizată de cei doi cercetători. Autorul studiului n-a trecut cu vederea nici atacurile asupra lui Alexandru Scarlat Sturza din partea unor adversari ideologici din Rusia acelor timpuri.

Însă cel mai important eveniment editorial legat de scoaterea la lumină și actualizarea ideilor promovate de filosof s-a produs în Ucraina, la Kiev. În anul 2004, la editura *Автомарф* a apărut culegerea de fragmente din lucrările lui Alexandru Scarlat Sturza, cu titlul *Să exiști, dar să nu-ți pară că exiști. Alexandru Sturza și timpul său* (Быть, а не казаться. Александр Стурза и его время), sub îngrijirea lui Vladimir P. Romaniuc și Leonid A. Eršov. Fragmentele din opera filosofului sunt anticipate de studiile analitico-apreciative ale cercetărilor: Alexandru Babii, G.M. Domnikova, Iurii Rabotin, Emil Vrabie ș.a. [159].

Un spațiu istoric valoros, consacrat descrierii condițiilor formării intelectuale și manifestării în mediul social-politic-literar-diplomatic-religios a lui Alexandru Scarlat Sturza, îl constituie lucrarea Stellei Ghervas *Réinventer la tradition: Alexandre Stourdza et l'Europe de la Sainte-Alliance*, apărută la Paris în 2008. În 2014 a fost publicată ediția tradusă în limba română, cu titlul *Reinventarea tradiției: Alexandru Sturdza și Europa Sfintei Alianțe*. Autoarea relatează cu lux de amănunte atât ascensiunea carierei diplomatice a filosofului ortodox, cât și declinul ei. Nu e trecut cu vederea nici aportul lui Alexandru Scarlat Sturza la elaborarea textului proclamației politico-religioase a *Sfintei Alianțe*, o preocupare a lui Alexandru I. Autoarea menționează: „Prăbușirea completă a sistemului napoleonian a adus forțele coaliției în fața

nevoii de a defini o nouă ordine europeană capabilă să garanteze stabilitatea și serenitatea unui continent obosit după zeci de ani de războaie [...] trebuia găsit un sistem capabil să legitimeze o redistribuire completă a sistemului politico-diplomatic, pentru a nu se eterniza negocierile dintre puteri, ducând astfel la noi conflicte” [61, p. 183]. Anume semnării acordului *Sfintei Alianțe* îi era atribuită funcția instalării liniștei pe continent: „Suveranii redeveneau stăpâni la ei acasă și cădeau de acord să se înțeleagă pentru păstrarea acelui *statu-quo*, chiar cu forța, la nevoie: cei ce se găseau în dificultate trebuiau ajutați de ceilalți” [61, p. 183]. Astfel, suveranii din Prusia, Rusia și Austria doreau să se protejeze reciproc de calamitățile social-politice de genul celor declanșate de Napoleon I Bonaparte. Autoarea argumentează faptul precum că, dintre toți suveranii acestor țări, Alexandru I era cel mai interesat în succesul *Sfintei Alianțe*, redactat de Sturza: „Pentru Rusia, proiectul unei alianțe creștine a marilor puteri avea de a consacra noul său rol european: cel al unui pilon esențial pentru echilibrul continental” [61, p. 184].

Alexandru Scarlat Sturza, probabil, sincer credea în forța unificatoare a Bisericii Creștine, dar evoluția societății capitaliste ulterioare n-a confirmat acest optimism. Chiar mai mult, în 1847, în *Carnetul călătorului fără voie*, Alexandru Scarlat Sturza e îngrijorat de faptul că „Industria, cu o inimă de gheață și cu un cap solid, întinde mâna și le arată calea copiilor frivoli ai secolului al XIX-lea; ea tace, deoarece cifrele țin locul cuvintelor omenești, fiindcă omul pentru ea este doar un consumator sau o stivă de mărfuri” [61, p. 525]. Salvarea, după cum relatează Stella Ghervas, Alexandru Scarlat Sturza o vede în spiritualitatea vie promovată de Biserica Răsăriteană. Nucleul acestei spiritualități, vom încerca să-l elucidăm în investigația ce urmează și să demonstrăm că esența lui o constituie umanismul religios.

Lucrările menționate, ca și cele indicate în Bibliografie, nu denotă cercetarea nemijlocită a umanismului creștin, elaborat și promovat de Alexandru Scarlat Sturza în opera și activitatea sa practică. Cu toate acestea, autorii menționați au contribuit la evidențierea și înțelegerea surselor filosofico-religioase și social-politice care au influențat formarea concepțiilor umaniste ale lui Alexandru Scarlat Sturza [90]. Pentru a evita anumite neclarități și a pătrunde în esența operei moștenite de la Alexandru Scarlat Sturza, vom supune analizei principiile metodologice în baza cărora vom elabora strategia investigației ulterioare.

1.2. Delimitări metodologice și conceptuale în analiza operei lui Alexandru Scarlat Sturza

Studierea ideilor lui Alexandru Scarlat Sturza, formulate un secol și jumătate în urmă, se poate încununa de succes doar în condițiile respectării unor cerințe sau principii metodologice. Primul principiu se referă la specificul dinamicii istorice a filosofiei, spre deosebire de cel al creșterii cunoașterii științifice. Progresul științei, chiar și atunci când trece prin crize și debarasări de elemente eronate, are loc prin adăugarea cunoștințelor noi [136]. Examenul la care trebuie să reziste știința este verificarea practică, experimentală. O concepție filosofică, chiar și atunci când se referă la probleme determinate, vizează existența în ansamblul său. În cadrul culturii, filosofia și-a format specificul prin insistența de înțelegere rațională a lumii ca totalitate și de acomodare cu scopul final al condiției umane. Cu alte cuvinte, orice filosofie exprimă nu numai o concepție generală despre lume și viață, ci și o atitudine valorică față de ele. Ceea ce desemnează că „progresivitatea filosofiei este una de adâncime și nu poate fi verificată enunț cu enunț” [37, p. 16]. Mai mult decât atât, desprinse din concepțiile din care fac parte, ideile filosofice pot dobândi semnificații diferite de cele avute în contextele din care au fost rupte. Și aceasta din cauza că ideile au fost puternic influențate de idealurile timpului respectiv. Însă, odată cu schimbarea care a intervenit în dezvoltarea istoriei, se vor modifica, inevitabil, și semnificațiile ideilor respective. În asemenea situație, cercetătorul ideilor istorice va trebui să țină cont atât de semnificația lor istorică, cât și de noile nuanțe ale ideilor investigate, apărute ulterior.

Afară de aceasta, după cum e și firesc, cercetarea se efectuează de către un subiect concret care-și pune amprenta asupra materialului elaborat, adică îi conferă pecetea subiectivității în procesul formulării concluziilor din cadrul procesului de interpretare a textelor studiate. Un asemenea fenomen este inevitabil chiar și la interpretarea textelor biblice. Aceasta l-a făcut pe Sfântul Maxim Mărturisitorul să exclame: „Dar vă rog pe voi cei atotsfinți și pe toți cei care veți citi această scrisoare să nu socotiți cele spuse de mine drept normă...” [16, p. 11]. Și aceasta din cauza că el nu considera interpretarea pe care o dădea textelor biblice ca fiind normativă, ci fiind una din mai multe posibile. De fapt, nu există norme universale care te-ar feri de propria subiectivitate. Foarte frecvent totul ține de trei factori: angajarea personală, forța de creativitate și capacitatea de a distinge „filosofia personală” de ideile expuse de filosoful cercetat, pe care nu suntem obligați să le acceptăm, ci doar să le distingem (cunoaștem) și să le evidențiem (formulăm) cât mai corect. Lucru ușor de spus și greu de făcut, deoarece „filosofia personală” ne pătrunde întreaga mentalitate. Karl Popper în *Prefața* la a treia ediție germană a *Logicii cercetării* menționa: „[...] toți oamenii au o filosofie, fie că o și știu, fie că nu. Sunt de acord că aceste filosofii ale noastre, toate împreună, nu au o mare valoare. Dar influența lor asupra

gândirii și acțiunii noastre este adesea de-a dreptul copleșitoare” [103, p. 68]. Datorită acestui fapt, devine necesară examinarea critică nu doar a concepțiilor cercetate, ci și a propriei viziuni asupra acestor concepte, adică o analiză unitară și integrală.

De aici decurge cel de-al doilea principiu metodologic al cercetării istorice a textelor filosofice: *abordarea contextuală*. Contextul social-istoric și spiritual presupune că la studierea concepțiilor filosofico-religioase, în cazul nostru, ale lui Alexandru Scarlat Sturza, să se țină cont de timpul istoric, locul cu problemele și perspectivele sale și condițiile spirituale în mediul cărora au apărut ideile ce ne interesează. În procesul cercetării vom mai ține cont nu doar de specificul epocii și culturii, care și-au pus amprenta asupra creației autorului, ci și de factorii de personalitate și biografici, care au motivat apariția ideilor respective și limbajul în care au fost materializate.

Al treilea principiu, propus de o metodologie a cercetării eficiente a unor texte, ar fi cel al efectuării unei analize filologice a termenilor din textele filosofice. Nu putem să negăm realitatea afirmației lui Ludwig Wittgenstein că „limitele limbajului meu semnifică limitele lumii mele” [151, p. 102]. Precizarea semnificațiilor termenilor centrali trebuie să excludă interpretările eronate ale textelor filosofice, în general, și ale celor întocmite de Sturza, în special.

O astfel de concepție este umanismul. Pentru a fixa aspectele reflectate de umanism, vom apela la definițiile date de dicționar: „1. Atitudine filosofică ce reconsideră omul și valorile umane; 2. Mișcare culturală europeană din epoca Renașterii...; 3. Doctrină morală care, recunoscând în om valoarea supremă, se opune atât fanatismului religios, cât și etatismului politic care sacrifică individul în numele rațiunii de stat; principiul său de bază este acela al toleranței” [48, p. 986].

Trăsăturile umanismului și tipologia care se intuiește aici includ, în mod implicit, sensul restrâns și larg al umanismului. În primul caz, se ține cont de mișcarea culturală și orientarea gândirii din Epoca Renașterii, când cunoașterea limbilor, în primul rând, a celor clasice a făcut posibilă manifestarea „dialogului dintre culturi” [26, p. 5]. În cel de-al doilea caz, este vorba despre termenul introdus în 1808 de Friedrich Immanuel Niethammer „desemnând concepțiile care de-a lungul întregii istorii a civilizației recunosc demnitatea, valoarea și posibilitățile nelimitate de desăvârșire ale ființei umane și care, în consecință, militează pentru dezvoltarea liberă a personalității umane” [47, p. 748].

Unele publicații filosofice rămân doar la sensul restrâns al termenului *umanism*. Astfel, în *Enciclopedia de filosofie și științe umane* se explică: „Umanism, termen istoriografic provenit din secolul al XV-lea, prin care, începând cu secolul al XIX-lea, este obișnuit să se indice mediul

de studii legate de *humanae litterae*, adică de acele discipline care se ocupă cu recuperarea și interpretarea textelor clasice ale antichității grecești și romane” [58, p. 1133]. Nu se face excepție nici atunci când se vorbește de un tip de umanism cum este cel de „umanism civic sau civil, tradiție a gândirii politice de inspirație neoclasică, propunând ca ideal de societate politică Roma Antică din faza republicană...” [58, p. 1133].

Esența umanismului, în interpretările de astăzi, o constituie mișcarea intelectuală în care omul este apreciat ca o ființă suficientă sieși. Mentalitatea umanistă cere ca omul să fie tratat nu în calitate de mijloc în realizarea anumitor scopuri economice, politice, militare etc., ci ca scop ce include cea mai înaltă valoare. Spre exemplu, umanismul e preocupat, în viziunea marelui filosof german Martin Heidegger, de „întoarcerea omului către omenescul din sine – *homo humanitas*” [27, p. 31], dezvoltarea și manifestarea acestuia.

Umanismul ca mentalitate are un context social-istoric, dar „oricât de *regionale* sau *exotice* ar fi ... se afirmă ipoteza unei prelungiri în timp și spațiu a manifestării umanismului” [27, p. 35]. Și la Alexandru Scarlat Sturza vom găsi elemente comune oricărui umanism, dar și anumite nuanțe specifice. În convingerea sa, esența omului este de origine divină, ceea ce conferă o nuanță nouă specificului umanismului, dar care nu vine în contradicție cu alte concepții umaniste, ci le subordonează pe acestea. Evoluția omenescului în om și pentru om se datorează, în viziunea sa, după cum vom observa și în continuare, educației, adică culturii.

Umanismul cultural, de fapt, include esența tuturor tipurilor de umanism, acesta cuprinde în sine cunoașterea, moralitatea, inclusiv conștiința religioasă, dar și voința omului, pe care filosoful le utilizează în acțiunile creatoare, în plan individual sau colectiv-social. Doar apelând la titlurile și conținutul lucrărilor lui Alexandru Scarlat Sturza, la activitățile sale de caritate [119, p. 32-34] de la sfârșitul vieții sau la cele folosite la răscumpărarea poetului ucrainean Taras Șevcenko din șerbie [159] etc., ne vom da seama de specificul umanismului filosofului.

Un alt concept, al cărui conținut trebuie clarificat, este cel de „filosofie creștină” sau, mai la general, „filosofie religioasă”. Această sintagmă pare, la prima vedere, a fi contradictorie: filosofia, chiar și cea irațională, are ca instrumente „de lucru” raționamentele, pe când religia mizează pe credință. Distanțarea dintre filosofie și religie s-a produs dintr-o afirmație greșit interpretată a lui Tertulian (cca 160 - cca 220), scriitor bisericesc, care susținea: „*Credo quia absurdum*” – „*Cred, fiindcă este absurd*”. Este clar că filosofia caută să depășească absurdul, înlăturând totodată și ruptura aparentă dintre ele. Ba mai mult, astăzi, în urma cercetărilor mai atente, s-a ajuns la concluzia că nu doar filosofia greacă din antichitate a contribuit la definitivarea învățăturii creștine, ci și religiozitatea, ca stare a spiritului uman, a contribuit la

constituirea și dezvoltarea filosofiei, artei și științei. Și dacă, susține cu temei filosoful român Ștefan Afloroei, „măcar una singură dintre aceste date ar dispărea, totul probabil ar fi pierdut. Nu ai mai putea vorbi atunci despre existența cu adevărat istorică, vie, a unei comunități” [1, p. 41].

Dar să revenim asupra afirmației lui Tertulian. Nici imaginația noastră nu ne ajută să ne închipuim că cineva crede într-un lucru anume, pentru că acesta este absurd sau cu toate că este absurd. Primul lucru care ne vine în minte este că acest „cineva” este straniu și că, probabil, nu este deplinătatea facultăților mintale. Dar lucrurile nu stau deloc așa. Această afirmație nu se referă la ordinea lumii noastre, lume văzută și trăită de oamenii contemporani. Savanții ne vorbesc despre două lumi – microlumea și megalumea, a căror ordine nu se înscrie în ordinea raționalității lumii noastre – macrolumii. Aici, în primul rând, este vorba de credința plasată într-o mentalitate specifică. Se știe că o mentalitate religioasă se deosebește radical de mentalitatea ateistă. Credințele au să fie calitativ diferite. Deosebirea dintre aceste mentalități este, după afirmațiile filosofului român Nae Ionescu (1890-1940), că cea religioasă pornește de la ipoteza conform căreia „... există un alt plan de realitate în care legile obișnuite ale vieții noastre sufletești [...] nu mai sunt valabile” [67, p. 51].

Filosofia, după cum se știe din antichitate, înseamnă „dragoste de înțelepciune”. Dar ce înseamnă înțelepciune? Răspunsuri pot fi diverse, dar, în mod obligatoriu, fiecare dintre acestea va introduce în conceptul „înțelepciune” cunoștințe și acțiuni efectuate pe baza lor. Aceste cunoștințe vor fi și ele diverse. Unele cunoștințe „vor fi știute” (cunoștințe despre fapte naturale), altele „vor fi înțelese” (faptele omului, conceptele). Însă în cadrul condițiilor necesare acumulării cunoștințelor autentice, pentru că doar acestea pot avea importanță pentru dezvoltarea omului, vom descoperi că în analiza standard a cunoașterii pe prima poziție se află credința: „X știe că P, dacă și numai dacă; (i) X crede că P; (ii) este adevărat că P; și (iii) X are temei să creadă că P (dacă X crede că P)”. Altfel spus, înțelepciunea filosofică include în sine cel puțin o parte din opiniile ce stau la baza acțiunilor care nu sunt întărite de dovezi, ci se bazează pe credință și cunoștințe raționale, susținute și ele de credință. Aici, sensul conceptului de credință se apropie în semnificația sa de cel de încredere, altfel spus, are o importanță psihologică pentru dezvoltarea cunoașterii. Un alt aspect al sensului credinței este cel de verosimilitate, care a evoluat de la verosimilitatea veridicității cunoașterii mijlocite de experiența și rațiunea altei persoane până la verosimilitatea cunoașterii adevărate a lumii materiale ce depășește, fie și parțial, posibilitatea cercetării prin observații și experimente ale nivelurilor respective ale realității. La acestea s-a mai

adăugat și verosimilitatea cunoștințelor obținute prin metode statistice, care completează credința (încrederea) cu o doză în plus de evidențiere a tendințelor obiective din domeniul cercetat.

În religie, dimensiunea cognitivă este deplasată spre credință și subordonată acesteia. Augustin (354-430), unul din cei mai influenți gânditori, abordând problema cunoașterii lui Dumnezeu, pleacă de la prezența chipului divin în sufletul omului, izvor de autentică înțelepciune, care este iubirea, căci, dacă inima îl iubește pe Dumnezeu, „ea va fi înțeleaptă, nu prin propria sa lumină, ci prin participarea la lumina atotputernică a lui Dumnezeu...” [30, p. 23]. Această înțelepciune, care reunește omenescul cu divinul, ne dă posibilitatea să-l simțim și să-l cunoaștem pe Dumnezeu, fără însă a-i descoperi toate misterele. După ce a făcut din divinitate „obiectul contemplării sale”, inima, alăturându-i-se în întregime, se desparte prin această acțiune de „raționalitatea” acestei lumi. Astfel, nu rațiunea, ci sentimentul dragostei și credința în divinitate vine în religie să compenseze slăbiciunile native ale ființei umane și să facă posibilă cunoașterea lui Dumnezeu prin înțelegere de către „inimă”.

Acest lucru pare firesc, dacă ne gândim la integritatea omului care nu este doar o ființă rațională, ci și o „ființă rușinoasă” (Nikolai Berdiaev). Adică se conduce în acțiunile sale nu doar de rațiune, ci și de sentimente. De fapt, acest lucru e confirmat și de etimologia conceptului de „filosofie”, care indică nu doar spre înțelepciune, ci și spre „dragoste de înțelepciune” – adică la identificarea, prin sentiment, cu înțelepciunea. Dar sentimentul pe care se bazează și credința religioasă e definit de psihologul Pierre Janet ca fiind „reglator al acțiunii”. Tocmai datorită sentimentelor noastre lumea capătă pentru noi o semnificație, o valoare. Lucrul acesta l-a înțeles și Immanuel Kant, care a conștientizat limitele cognitive ale rațiunii și a plasat divinitatea în transcendent. Altfel spus, el a înțeles că la Dumnezeu ajungem nu pe calea argumentelor rațiunii, ci pe calea sentimentelor „inimii”, a dragostei de Dumnezeu.

În cele relatate mai sus, putem distinge momente comune, de asemănare între preocupările filosofiei și ale religiei – și una, și alta, în afirmațiile sale, include credința. Dar, în același timp, credința areligiosului este una nativă, se poate spune „biologică”, pe când credința omului religios vine dintr-o altă mentalitate, orientată spre o altă realitate, altă lume. Și de data aceasta ne apare o deosebire calitativă cu privire la obiectul preocupărilor – filosofia se ocupă de lume în general, adică în totalitatea ei, pe când religia e preocupată „în treacăt” de lumea aceasta, interesul maxim fiind captat de lumea veșnică, spirituală, valorică, absolută.

Potrivit lui Tertulian, conștiința religioasă nu va accepta determinismul mecanicist în cunoaștere, prin descrierea cauzalității din natură, ci cunoașterea prin înțelegerea lumii în care este plasată Divinitatea. Și doar filosofia religiei, pornind de la specificul acestei conștiințe, va

îmbrăca haina unei raționalități specifice, atunci când se va referi la interpretarea actului religios. Despre acesta Nae Ionescu menționa: „...actul religios face parte dintr-o anumită categorie de acte... este... un act noetic” [67, p. 52]. Lămurind conținutul actelor noetice, el susține că acestea cuprind „...actele sufletești ce constituie grupa actelor valabile în logică sau grupa actelor valabile în estetică, sau grupa actelor valabile în morală – toate constituie așa-numitele acte noetice... și viața religioasă este tot un act noetic” [67, p. 52], adică produs al intelectului, opus atât cunoașterii senzoriale, cât și celei discursive.

Aceste incursiuni în determinarea sferei religiozității, a specificului mentalității – fie rămasă la nivelul unei filosofii native proprii, fie la nivelul unei conștiințe care n-a fost ridicată la nivelul unei reflecții asupra propriului conținut, susținute de predecesorii lui Alexandru Scarlat Sturza, dar și de urmașii acestuia, sperăm să contribuie la o înțelegere autentică a concepțiilor filosofico-religioase ale filosofului cercetător. În acest aspect, Alexandru Scarlat Sturza și-a depășit cu mult epoca. În eseu *Considerații despre filosofia creștină* el afirma că „...filosofia începe odată cu credința” [164]. Despre adevărul acestei afirmații ne vorbesc mai multe fapte. Spre exemplu, la David Armeanul, filosoful neoplatonic din secolul al VI-lea, printre cele șase definiții ale filosofiei – despre a șasea s-a vorbit mai sus, pe primul loc se află definiția preluată din *Metafizica* lui Aristotel (cca. 383-322 î. Hr.): „Filosofia este cunoașterea celor ce sunt ca fiind ceea ce sunt” [46, p. 26], adică cunoașterea ființei ca Ființă. Dată fiind preocuparea de temeiul oricărei existențe, obiectul filosofiei va coincide cu obiectul de studiu al teologiei. Ca și filosofia, teologia este preocupată de principiul prim, de ceea ce face ca existența să fie posibilă ca existență a lumii în totalitatea ei. Filosoful francez Jean Beaufret de la asemenea temeiuri va porni când va afirma că „ceea ce se crede a fi religios este filosofic. Religia s-a filosofizat: *Biblia* a fost citită cu ochelari platonicieni” [15, p. 21].

A doua definiție, după enumerarea lui David Armeanul, vine în susținerea și completarea primei definiții, și care sună astfel: filosofia este „cunoaștere a celor divine și omenești” [46, p. 26]. Unitatea ontologică e subînțeleasă, iar despre deosebirea gnoseologică dintre filosofie și teologie, filosoful armean nu e tentat să vorbească. David Armeanul este convins că, în mod obligatoriu, cunoașterea divină este una prin revelație, datorată credinței și dragostei de Dumnezeu – sentimente necesare unei astfel de cunoașteri. În paralel, filosoful va apela la gândire, adică la funcționalitatea rațiunii umane.

A treia definiție, în ordinea aceluiași filosof, sună în felul următor: filosofia include „pregătirea pentru moarte”. Filosofia și religia sunt preocupate ambele de moarte. Moartea, pentru ambele (dacă vorbim, în primul rând, de filosofia platoniciană), prezintă trecerea sau,

după cum afirmă Platon (427-347 î. Hr.) în *Philebos*, „drumul într-acasă”, întoarcerea ființei noastre către ființarea autentică. Procedurile pregătirii pentru această reîntoarcere în filosofie și religie, după cum se știe, sunt diferite. Despre o astfel de pregătire ne vorbește și viața din „școlile” filosofice din Grecia Antică. Aceste „instituții de învățământ” nu erau numai locul dedicat învățaturii intelectuale, ci „...după exemplul școlii pitagoreice, [...] erau, în același timp, și un fel de „comunitate religioasă”, în interiorul căreia filosofi și ucenici ai acestora, legați între ei prin cultul Muzelor, dar și prin amintirea prestigiosului Socrate, se străduiau să ducă viața cea mai curată, cea care pregătește sufletul, curățat de impuritățile trupului, pentru accesul la contemplarea Divinității după moarte. «Viața filosofică» este într-adevăr o pregătire pentru moarte: ea angajează ființa în totalitatea ei” [46, p. 104].

Viața înțeleaptă, trăită în baza cunoașterii, cumpătării și credinței, pare să fie nu doar pe placul filosofilor și credincioșilor, ci chiar pe placul lui Dumnezeu. Cu toate acestea, înțelepciunea *lumii*, înțeleasă cu sensul de îndepărtare de virtute, este prezentată drept nebunie de către Apostolul Pavel, în *Epistola către Corinteni*: „Unde este înțeleptul? Unde e cărturarul? Unde e cercetătorul acestui veac? Au n-a dovedit Dumnezeu nebună înțelepciunea lumii acesteia?” (Corinteni 1, 20). Răspunsul este evident.

Acestea fiind spuse, va trebui să ținem cont, în cercetările noastre, că Alexandru Scarlat Sturza n-a fost un promotor oarecare al filosofiei creștine. Adept consecvent, teoretician erudit și promotor activ al acesteia, el a cunoscut lucrările lui Pitagora, Platon, Aristotel, Augustin (de Hipona), ale gânditorilor germani, francezi și englezi contemporani lui. Aceste cunoștințe vaste în domeniul culturii, în general, și al filosofiei religiei, în special, i-au adus încă în timpul vieții numele de „Platon al creștinătății” [143], și pe bună dreptate, deoarece în multe privințe ideile sale filosofico-religioase depășesc, după cum am mai menționat, cadrul epocii în care a trăit.

Lui Alexandru Scarlat Sturza nu-i sunt străini nici filosofii iluminiști, în special Montesquieu, Voltaire sau Rousseau, iar de rând cu ei nici textele creștine (mai cu seamă a Părinților Bisericii), care au determinat cristalizarea principiilor sale religioase [61, p. 143-144]. Întreaga formare intelectuală și spirituală l-au determinat spre „devotamentul față de ortodoxie, conservatismul politic și ura față de turci” [61, p. 145].

În lucrarea *Credință și competență sau raționamente despre armonia necesară în predarea religiei și științelor pentru discipolii instituțiilor de învățământ* (Odesa, 1833), Alexandru Scarlat Sturza susține că „știința și religia se completează una pe alta” [8]. Ideea despre completarea reciprocă a cunoștințelor a devenit un principiu metodologic al dezvoltării cunoașterii, conștientizat abia în a doua jumătate a secolului al XX-lea.

Alexandre Koyré (1892-1964), cu mult mai târziu, în anul 1957, în *Cuvânt înainte* la lucrarea *De la lumea închisă, la universul infinit*, va ajunge la o concluzie care nu-i era străină nici lui Alexandru Scarlat Sturza, și anume: „știința, filosofia și chiar teologia au deopotrivă interes legitim pentru chestiunile privind natura spațiului, structura materiei, tiparele acțiunii, rolul cauzalității, ca și pentru cele care se referă la natura, structura și valoarea gândirii și științei omenești” [72, p. 8]. Delimitările metodologice și conceptuale, relatate aici, vor servi drept principii strategice în efectuarea în continuare a cercetării concepțiilor umaniste, filosofico-religioase ale gânditorului de talie europeană Alexandru Scarlat Sturza.

1.3. Concluzii la capitolul 1

Analiza interpretărilor și aprecierilor operei lui Alexandru Scarlat Sturza, a concepțiilor cheie aplicate de filosof: umanismul și filosofia creștină, conștiința religioasă, integritatea omului, înțelepciunea, viața înțeleaptă etc., ne permite să constatăm:

1. Interesul față de opera și activitatea lui Alexandru Scarlat Sturza este observat în așa țări ca Franța și Rusia, atât în timpul vieții, cât și după decesul său.
2. În zilele noastre, îndeosebi după prăbușirea barierelor ideologico-atheiste, instalate de guvernarea regimului totalitar, acest interes a căpătat amploare în România și Republica Moldova, în Rusia și Ucraina.
3. Eficiența cercetărilor ar spori, dacă moștenirea literară ar fi fost editată și tradusă în limba română. Cercetătorii și publicul ar câștiga mult având la dispoziție opera completă a filosofului Alexandru Scarlat Sturza.
4. Specificul umanismului creștin, în aprecierea lui Alexandru Scarlat Sturza, rezidă în valorificarea interdependenței organice dintre religie, filosofie, artă și știință în teoria și practica vieții social-politice și culturale, a tradițiilor civilizației occidentale. Abaterile de la această unitate, atestate în societatea contemporană, denotă o dată în plus actualitatea nu doar teoretică, ci și practică a studiului umanismului religios.

2. MEDIUL SOCIAL-POLITIC NAȚIONAL ȘI INTERNAȚIONAL ÎN CARE S-A CONSOLIDAT ȘI AFIRMAT PERSONALITATEA LUI ALEXANDRU SCARLAT STURZA

În capitolul de față, având ca postulat metodologic unitatea gândirii științifice, filosofice și religioase vom supune analizei mediului social în care s-a format și s-a manifestat mentalitatea lui Alexandru Scarlat Sturza. Metoda hermeneutică, esențială pentru analiza fenomenelor cultural-istorice, presupune utilizarea acestui concept. Vom porni de la faptul că mediul social presupune un ansamblu de factori, relații, condiții, instituții, grupuri și ideologii sociale în interiorul căruia se formează individul și grupurile sociale și că acești factori „împreună formează oamenii în aceeași măsură în care oamenii creează împrejurările” [47, p. 451]. E fapt general acceptat că omul este produsul mediului social și e firesc să ne preocupe cercetarea mediului familial, social-politic și religios în care s-a format lui Alexandru Scarlat Sturza.

Cât privește conținutul conceptului mentalitate, acesta cuprinde totalitatea modurilor de a fi ale cuiva, în sensul că îi „integrează concepțiile, relațiile, acțiunile, reacțiile într-un ansamblu coerent” [47, p. 453]. Apelarea la conceptul mentalitate, vast ca sferă de conținut, a deschis accesul nu doar la cercetarea originii conceptului filosofiei ca produs mental-pragmatic greco-roman ce include concepții și acțiuni științifice, mitologico-religioase, etico-pragmatice, politico-morale, artistico-folclorice, ci și la deschiderea cadrului familial, național și european în care s-a format, dezvoltat și manifestat Alexandru Scarlat Sturza. Abordată ca fenomen complex, mentalitatea presupune, de rând cu gândirea, și elemente afective, volitive, conștiente și inconștiente, individuale și colective etc. Între mediu și mentalitate există o relație de interdependență.

Ca urmare a războaielor ruso-turce din secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea, teritoriul dintre Prut și Nistru a fost anexat de Rusia în 1812 în conformitate cu tratatul de pace de la București. Faptul că, începând cu Petru cel Mare și Ecaterina I, Rusia, prin împăratul Alexandru I, promova o politică progresivă proeuropeană, a deschis în fața unor intelectuali din Grecia, Bulgaria, ca și a fraților Alexandru și Roxandra Sturza, originari din familii cu rădăcini domnești din Moldova, perspectiva unor strălucite cariere politico-spirituale. Cu atât mai mult că tânărul Alexandru Scarlat Sturza, ca și împăratul Alexandru I, era îngrijorat de lărgirea influenței în Europa a romano-catolicismului și a spiritului revoluționar francez.

2.1. Premisele social-politice și culturale care au favorizat manifestarea concepțiilor lui Alexandru Scarlat Sturza

Alexandru Scarlat Sturza provine dintr-o viță veche boierească, deținătoarea unei culturi europene pe măsura timpului lor. Scarlat Dm. Sturza – tatăl viitorului filosof – cunoștea, în afară de limba română, limbile italiană, greacă, franceză și germană. Și-a desăvârșit cunoștințele, dobândite anterior, la Universitatea din Leipzig, Facultatea de Drept [159, p. 23-42]. Mama, fiica domnitorului Moldovei Constantin Moruzi (anii de domnie 1777–1782), Sultana, a primit un frumos cadou de nuntă, după cum relatează documentele timpului: „În 1781 Aprilie 10 Cost. D. Muruz Vodă, după ce organizase iarmaroacele de la Soroca și crease ceva venituri târgului, după 4 luni de zile se gândește și dăruiește tot târgul Sorocii cu moșia târgului iubitei sale fiice *Soltana*, măritată cu hatmanul Scarlat Sturza, viitorul guvernator al Basarabiei... și ca să nu sufere vreo pagubă prin pășunatul ierbii cu vitele ce vin la iarmaroc și calcă iarba, dispune un nou venit ginerelui său Scarlat Sturza și anume îi dă în stăpânire *brudina Nistrului*, precum urmează, pentru podurile și luntrile dumisale ce vor umbla pe moșia târgului:

1) 15 bani noi de cal, bou la car și căruță încărcată...” [62, p. 104-105] – în total încă 11 cazuri ce prevedeau impozite în favoarea familiei lui Scarlat Sturza.

Astfel, grija față de viitorul „iubitei fiice” și a ginerelui era nu doar ca „să nu sufere vreo pagubă”, ci, dimpotrivă – să le aducă cât mai mult și permanent venit. Și trebuie spus că cele opt iarmaroace organizate anual și la care orice negustor avea voie să vândă orice marfă, afară de *horilcă*, aduceau venituri importante. Iată exemple în plus de astfel de venituri menționate în documentul deja citat: „... 20 bani de tot carul, căruță ce va trece cu marfă în țara leșească sau din țara leșească în Moldova; acest venit mai înainte era al ispravnicului și acum s-a dat lui Scarlat Sturza hatmanul [...] Orice băutură ce se va vinde în târgul Soroca: vin, rachiu, med, bere, să fie a dumisale hatmanului, căci după vechiul obicei veniturile sunt ale stăpânului moșiei...” [62, p. 105].

După cum ne mărturisesc aceleași documente, exact peste o lună – la 10 mai 1801 – noul stăpân scoate la vânzare averea primită. Postelnicul Dumitrache Sturza îi oferă un preț de 50 mii lei, dar Scarlat Sturza refuză și la „ieșirea din Moldova în Rusia” lasă „în stăpânire și purtare de grijă a vărului său Nic. Roset, biv vel lg, moșia târgului Soroca” [62, p. 108].

Apare întrebarea despre cauzele care i-au determinat pe părinții viitorului filosof și diplomat să schimbe viața lor asigurată pe una nesigură într-o țară străină precum Rusia, mai ales cu un copil de un an în brațe. Una dintre cauze se presupune a fi memoriul din 10 mai 1791, emis de Divanul Țării Românești adresat delegațiilor rusă și austriacă, aflate la Șiştov, prin care „cere

autonomia și neutralitatea țării sub garanția Austriei și Rusiei, singura obligație față de Poartă rămânând plata tributului, alegerea domnitorului din reprezentanții țării, libertatea comerțului cu vite, desființarea raialelor etc.” [70, p. 160-161]. Au existat mai multe motive, printre care cel spiritual fiind poate cel mai important. Comparativ cu Turcia, un imperiu îmbătrânit și în declin, Rusia, începând cu domnia lui Petru cel Mare, căpătase o orientare proeuropeană. Aici, odată cu păstrarea șerbiei (să nu uităm că la răscumpărarea din șerbie a viitorului clasic al literaturii ucrainene Taras Șevcenko, au venit cu contribuții financiare frații Alexandru și Roxandra Sturza) [159, p. 32-34], se dezvoltă una dintre cele mai valoroase culturi literare din lume. În Rusia veneau toți cei care erau mânați de idealul libertății și autorealizării în cele mai diverse domenii. Trebuie de menționat că monarhii ruși, în tendințele lor imperiale de a rezolva problemele popoarelor cucerite prin atragerea de partea sa a intelectualității și a păturilor bogate, făceau totul pentru a menține în fața străinilor imaginea unui pământ al „împlinirii viselor”. După cum relatează istoricul literar Valeriu Nazar, chiar spre sfârșitul secolului al XIX-lea, când esența politicii coloniale a Rusiei țariste devenise pentru unii clară, existau două puncte de vedere cu privire la raportul dintre Basarabia și Rusia.

Boierii mai în vârstă se pronunțau pentru aceea ca „poporul moldovenesc să rămână moldovean, supus rosienesc, dar nu stingherit în aspirațiile sale” [92, p. 12]. În susținerea acestei opinii, ei veneau cu argumente de tipul: „Boierimea noastră e bine văzută la palat, intelectualitatea rusă numără foarte mulți moldoveni și chiar Duma a numărat în fiecare serie câțiva moldoveni” [92, p. 12]. Se prea poate că, la 1792, părinții lui Alexandru Sturza să fi fost atrași de argumente similare, când au decis să se stabilească cu traiul în Rusia. Așa sau altfel, dar Scarlat Sturza n-a greșit, deoarece, când se pomenește ruinat în 1813 și ținut la pat de paralizie, este miluit de țar cu o pensie anuală destul de mare – 10 mii de ruble [159, p. 47]. Născut la 18 noiembrie 1791 la Iași, Alexandru Scarlat Sturza s-a pomenit într-o țară străină, alături de tatăl său Scarlat Sturza, primul guvernator al Basarabiei, care fusese implicat în tratativele de pace de la Iași (1791-1792), maică-sa Sultana, fiica lui Constantin Moruzi Voievod, două surori și un frate [100, p. 126].

Alt punct de vedere, remarcat de Valeriu Nazar, avea tânăra generație ce constituia „o pleiadă întreagă de gânditori... ce râvnesc și cer cultura moldovenească”, în condițiile în care în Rusia „școala fiind așezământ de stat, s-a pus din capăt în slujba statului pentru a lăți rusismul la cele 300 noroade ce zac sub scutul rusesc”, apreciază Gheorghe Ghibănescu, în lucrarea: *Impresii și note din Basarabia* [92, p. 12].

La schimbarea mentalității generațiilor ce au urmat a contribuit, prin scrierile și activitățile sale diplomatice, și Alexandru Scarlat Sturza. Acordarea unor privilegii boierimii sosite din provincie și, evident, loială monarhului rus (fapt care i-ar fi atras pe părinții lui Alexandru Scarlat Sturza) era un fenomen răspândit și provoca ură din partea unor ruși. Astfel, cneazul Piotr Andreevici Viazemski, poet, critic literar și academician, cu un an mai tânăr decât Alexandru Sturza, scria cu indignare despre „neruși”: „Rusia pentru ei e vacă de mulș și numai atât. Și noi ne dăm mulși chiar până la sânge” [159, p. 41].

Ce prezenta Rusia la 1792, când părinții lui Alexandru Scarlat Sturza veniseră la Sankt-Petersburg? În ultima sută de ani, îndeosebi cu începere din anul 1698, când tânărul Petru cel Mare (1672-1725) s-a întors din călătoria sa din Europa Occidentală pentru a începe o revoluție de sus în jos, s-au produs schimbări cruciale. În anii domniei sale (1672-1725), mai întâi ca țar, iar apoi în calitate de prim împărat (din 1721) al Imperiului Rus, a avut loc un salt enorm în lichidarea decalajului față de Occident. În timpul domniei sale, sunt ridicate uzinele de topire a metalelor și producere a armelor, este „instalat” în funcție Senatul, este creată armata regulată, este construită flota maritimă, este împărțit Imperiul în gubernii, este întemeiată noua capitală – Sankt-Petersburg, se ridică cetăți și se sapă canale, sunt deschise instituții de învățământ, iar tinerii cei mai talentați sunt trimiși la studii în străinătate, își începe activitatea de cercetare Academia de Științe etc. Aceste reforme provoacă rezistență din partea păturilor retrograde ale societății, însă „...când revolta unei unități militare din Moscova din 1698 a precipitat acțiunile revoluționare, Petru I și-a început eforturile, în care a perseverat până la moarte, de a transforma clica de prieteni de chefuri și de aventurieri din jurul său în adevărați stăpâni ai Rusiei. Unul după altul, vechile jaloane au dispărut: bărbile și caftanele au fost interzise, a fost introdus calendarul iulian, s-a simplificat alfabetul, s-a abolit izolarea femeilor la curte...” [82, p. 657]. Reformele s-au bazat pe fiii de nobili ruși sau veniți de peste hotare, din alte țări. Aceștia treceau școala modernă a vieții, de regulă, în Regimentele de Gărzi Imperiale și apoi treceau la cele mai înalt plătite posturi din administrația superioară.

Rusia se anunța drept o mare putere sub Petru I și astfel a și ajuns sub domnia Ecaterinei a II-a (1729-1796), care a domnit în urma detronării propriului soț Petru II și când Rusia a fost ridicată la un nivel mondial, nemaipomenit. „Dezvoltarea economică ajunsese la un punct în care autocrația dispunea de suficiente venituri din taxe, pentru a-și plăti demnitarii, astfel încât vechea formă de plată prin oferirea unor pământuri în dar nu mai era necesară. Serviciul în guvern era o scară pentru a avansa în societate, căci, prin definiție, obținerea unui post în guvern sau armată presupunea înnobilarea, cu toate privilegiile legate de rigoare” [82, p. 661]. Acestea fiind

menționate, vor fi mai lesne de înțelese obiectivele pe care miza Alexandru Scarlat Sturza în cariera sa.

În aprilie 1809, la vârsta de numai 18 ani neîmpliniți, tânărul filosof, în urma unui stagiu și protejat de sora sa Roxandra, domnișoară de onoare la Curtea Imperială, este angajat în serviciu la Ministerul de Externe al Rusiei [147, p. 12]. În scurt timp, însărcinarea de a întocmi, conform datelor de arhivă, un raport referitor la relațiile diplomatice dintre Rusia și Ordinul de Malta începând cu anul 1768 și până la întronarea lui Alexandru I, care a fost executată cu succes, a făcut posibilă numirea sa ca funcționar pentru misiuni extraordinare – *kamer-junker*. Dar, munca de funcționar de birou era un lucru obositor, migălos și neinteresant pentru un tânăr bine cultivat. Având un caracter independent și o fire creativă, el nu era mulțumit de funcțiile ce le exercita, fapt mărturisit în memoriile sale, că după doi ani de muncă la cancelarie era „plictisit de o viață fără perspectivă, în funcții subalterne și de cele mai multe ori mecanice” [147, p. 12].

În continuare, dat fiind faptul că vorbea mai multe limbi, din anul 1811 este numit în funcția de *dragoman* (traducător). Din acest moment, munca monotonă de birou s-a schimbat datorită întâlnirii cu ilustrul diplomat și om de stat Ioan Capodistrias (Ioannis Kapodistrias, 1776-1831), cu care se și împrietenește. Ioan Capodistrias îl apreciază mult pe diplomatul începător Alexandru Scarlat Sturza și îl numește sfetnic principal sau secretar personal în cancelaria diplomatică pe care o conducea. Împreună cu acest înalt demnitar și specialist, tânărul Alexandru Scarlat Sturza își face serviciul diplomatic la Sankt-Petersburg, apoi la Viena și Paris, iar în anul 1812, participă în calitate de secretar la acțiunile de alipire a Basarabiei la Rusia, ulterior fiind autorul primului statut al Basarabiei de după anexare.

Cel mai mare succes în domeniul diplomatic tânărul Alexandru Scarlat Sturza l-a avut în timpul desfășurării Congresului de la Viena și Paris. Personalitate culturală de talie europeană și bun cunoscător a mai multe limbi, el devine publicistul oficial al *Sfintei Alianțe*, expunându-și apoi ideile sale filosofico-religioase în lucrările: *Considerații pe seama actului de alianță frățască și creștinească din 14/26 septembrie 1815* (*Considérations sur l'acte d'alliance fraternelle et chrétienne du 14/26 septembre 1815*) și *Despre Sfânta Alianță* (*De la Sainte-Alliance*).

Ceva mai târziu, în anul 1818, se confruntă cu mari neplăceri. Din însărcinarea împăratului Alexandru I, scrie pentru Congresul de la Aachen (Aix-la-Chapelle) – *Memoriu asupra stării actuale a Germaniei* (*Mémoire sur l'Etat actuel de l'Allemagne*). Fiind publicat, acest memoriu trezește o mare nemulțumire în mijlocul tineretului studios de aici, deoarece Alexandru Scarlat Sturza, în lucrarea sa, critica Universitățile din Germania, menționând că „în

loc să construiască corabia unui stat creștin, înrădăcinează spiritul revoluționar și ateismul” [100, p. 128]. În continuare evenimentele se desfășoară astfel – Alexandru Scarlat Sturza e mutat de Guvern de la Berlin la Drezda, deoarece viața îi era pusă în pericol, după care, situația se termină cu declinul carierei sale diplomatice [159, p. 24-26].

Paralel cu serviciul diplomatic, pe Alexandru Scarlat Sturza îl preocupa filosofia, în general, și filosofia religiei, în special. În perioada 1810-1811 lucrează cu sârguință, iar mai apoi și publică primele sale studii filosofice, la Weimar (în 1816). O altă preocupare era domeniul scriitoricesc cu tematică religioasă. Alexandru Scarlat Sturza se străduia să propage în Europa Occidentală date corecte despre Biserica Ortodoxă și polemiza mereu cu apărătorii altor confesiuni creștine. Astfel, editează prima sa operă religioasă, care apare în limba franceză, cu titlul: *Considérations sur la doctrine et l'esprit de l'Église orthodoxe (Considerații despre doctrina și spiritul Bisericii Ortodoxe)*. Lucrarea publicată pentru prima dată la Stuttgart a fost înalt apreciată de creștini și, îndeosebi, de Patriarhii din Constantinopol și Ierusalim.

În anul 1818 este ales membru al Conducerii Supreme a școlilor a Ministerului Cultelor și Învățămintului, unde lucrează câțiva ani, după care, în 1821, obține un concediu pe un termen nelimitat cu permisiunea de a se domicilia la Odesa. Timp de aproximativ patru ani Alexandru Scarlat Sturza se află peste hotare, având grijă de sănătatea soției sale și a sa, căci suferea tot mai rău din cauza degradării vederii. Continuă să muncească la studiul publicistic *Grecia la 1821-1822* și la *Manualului pravoslavnicului creștin*. Întors de la tratament, Alexandru Scarlat Sturza este chemat la Sankt-Petersburg și trimis în aprilie 1828 la București cu o misiune diplomatică specială de a conduce Cancelaria ambulantă a armatei ruse dunărene, în legătură cu reînceperea războiului cu Turcia, din anii 1828-1829. Aceasta a fost ultima misiune diplomatică, deoarece în anul 1830 el demisionează, obținând titlul tainic de Consilier de stat. De aici, pentru Alexandru Scarlat Sturza, începe o nouă perioadă, când caută să îmbine liniștea sufletului cu străduința, să aducă după putințele sale cât mai mult folos oamenilor. Apar noi scrieri, poate cele mai mature, mai profunde, participă la activitatea unor societăți de binefacere, de agricultură, fondând *Societatea de Istorie și Antichități* din Odesa.

Pe lângă munca științifică, în centrul atenției savantului se afla activitatea de filantropie [150, p. 149-150]. Ajută pe cei săraci, bolnavi și credincioși. Construiește biserici pe mijloace proprii. El fondează și conduce *Societatea de Binefacere feminină din Odesa*, susține financiar mănăstirea pentru orfane și fiice ale preoților, deschide în propria sa casă o comunitate a surorilor de caritate. Pentru aceste fapte binefăcătoare odesiții îi poartă și azi toată stima.

La Odesa, Alexandru Sturza duce o viață fructuoasă și multilaterală. Aici, el scrie valoroasele sale lucrări. Una dintre ele, *Notițe biografice despre contele Ioan Capodistria, președinte al Greciei* (1832), apare în legătură cu asasinarea prietenului său, eveniment care l-a zguduit. Între anii 1831-1835, scrie opera istorico-publicistică *Mențiuni despre Rusia*, adresată cititorilor europeni, care conține informații și meditații prețioase despre Imperiul Rus. În anul 1833 publică scrierea *Credință și competență*, despre educația tineretului în spirit religios și științific. În anii 1840 și 1844, publică în două ediții: *Epistolii sau scrisori despre datoriile sfințitei direcții preuțști*, una dintre cele mai populare și mai citite lucrări ale scriitorului-teolog. În aceeași perioadă, au mai fost scrise și publicate lucrările: *Considerente despre filosofia creștină* (1843), *Considerente despre etimologie și estetică în raport cu istoria și știința antichităților* (1842) și altele.

În primăvara anului 1836, Alexandru Scarlat Sturza pleacă în Germania pentru a se vedea cu socrul său, Christoph Wilhelm Hufeland, renumitul medic de la Curtea regală din Prusia, precum și pentru a se trata cu vestitele ape curative din această țară. La Berlin, se întâlnește și cu nepoții, feciorii Domnitorului Mihai Sturza, trimiși aici împreună cu Mihail Kogălniceanu.

În anul 1842, apare renumita sa carte *Învățăături religioase, morale și istorice*. Publicată mai întâi în limba franceză, este tradusă în limba română de arhimandritul Filaret Scriban (1811-1873). Această lucrare dezvoltă concepțiile din tradiția antropologiei creștine, fapt demonstrat în studiul său și de Silvia Șaptefrați, doctor în filosofie [128].

Este important de reținut că Alexandru Scarlat Sturza nu și-a uitat niciodată compatrioții săi, neamul său, pământurile strămoșești, pe care le-a vizitat de mai multe ori. Ba mai mult, el a acceptat rugămintea vărului său Mihail Sturza de a deveni episcop la Seminarul Teologic de la Socola și al unui liceu din Chișinău, la care a avut o influență benefică. Prin intermediul *Societății de Istorie și Antichități*, înființată în anul 1839 la Odesa, filosoful-filantrop a susținut cultura și literatura națională, precum și pe mulți savanți din Basarabia. Membri activi și de onoare ai acestui centru științific au fost Constantin (Costache) Stamati, Mihail Kogălniceanu și Mihail Sturza, domn al Moldovei. Revista editată de Societate a găzduit opera scrisă a multor basarabeni din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

În câteva lucrări, Alexandru Scarlat Sturza vorbește cu dragoste și mândrie despre meleagurile strămoșilor săi sau cu durere despre problemele rusificării Basarabiei. Un exemplu elocvent reprezintă impresiile din Basarabia descrise în lucrarea *Carnetul călătorului fără voie*, unde autorul vădit își arată sentimentele sale față de Chișinău și față de Moldova: „Acest colțișor al pământului meu natal este numai un mic exemplu de frumusețile și bogățiile Moldovei; spre a

le cunoaște și a le putea admira mai bine, trebuie să vizitezi mănăstirile de pe valea Orheiului sau, și mai bine, să treci Prutul și Siretul, ca să vezi munții Neamțului și ai Pietrei, împreunarea Bistriței și a Siretului, într-un cuvânt, să vizitezi locurile slăvite prin faptele glorioase ale lui Ștefan cel Mare” [20, p. 73].

În anul 1843, savantul vizitează pentru ultima dată Moldova de peste Prut. El este întâmpinat cu căldură de rude, preoți și admiratori. Scopul principal al sosirii sale în Principat era reorganizarea, conform regulamentului și spiritului Bisericii Ortodoxe, a Seminarului de la Socola, al cărui epitrop era. Alte motive ale vizitei erau grijile editoriale referitoare la apariția cărților sale în limba română și întâlnirea cu mitropolitul Moldovei Meletie Lefter (1777-1848), care-l nedreptăța pe rectorul seminarului Filaret Scriban. Cu Arhimandritul Filaret Scriban, s-au cunoscut personal și a existat o colaborare frumoasă între cei doi oameni de cultură. Vizita din Moldova a fost un prilej de a se întâlni cu vărul său, domnitorul Mihail Sturza și cu tânărul scriitor și editor Mihail Kogălniceanu.

În perioada în care munca științifică dădea roade, Sturza înfrunța și suferințe cauzate de decesul unor membri ai familiei sale. În anul 1836 moare socrul său, Christoph Hufeland, în următorul an o petrece în lumea celor dreți pe maica sa. Iar vara anului 1844 îl lasă pe Alexandru Scarlat Sturza într-o stare grea și fizică, și morală. Era îndurerat nu numai de pierderea, la începutul anului 1844, a surorii sale, Roxandra, ci și de moartea micuțului nepot Alexandru, față de care nutrea multe speranțe. Pentru a se relaxa puțin și a se trata, hotărăște să întreprindă o călătorie în Italia. Impresiile din această călătorie le găsim în *Carnetul călătorului de nevoie*, publicat în revista „Moskviteanin” (1847, nr. 1).

În ultimii ani de viață, Alexandru Sturza face traduceri din limba rusă în franceză și publică *Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur* (*La Liturgie de Saint Jean Chrysostome*) și *Predici din prima săptămână a Postului Mare* (*Recueil d'homélie sur la première semaine de grand Carême*), ce aparțineau vestitului prelat, Arhiepiscopului Inochentie Borisov al Harkovului (Sfântul Ierarh Inochentie). Traducerea a fost aparent bine primită de publicul francez, deoarece după prima ediție apărută la Nisa în 1847, la puțin timp, au văzut lumina tiparului la Paris și Pisa alte două tiraje [61, p. 437, 500]. Au urmat *Orațiuni funebre, predici și discursuri* (*Oraisons funèbres, homélie et discours*) ale Mitropolitului Filaret (Drozdov) al Moscovei, publicate în 1849 și *Carte de rugăciuni pentru folosița creștinului Bisericii Ortodoxe Catolice din Orient* (*Livre des prieres a l'usage du chretien de l'Eglise Orthodoxe d'Orient*), publicată la Paris în 1852.

În această perioadă termină de scris lucrarea *Dublu paralel sau Biserica în fața papității și a reformei veacului XVI* (*Le double parallèle ou L'église en présence de la papauté et de la réforme du XVI siècle*), publicată în 1849 la Atena, și propriile sale memorii, intitulate *Amintiri și portrete*, ce inserează chipurile literare ale personalităților notabile ale secolului al XIX-lea pe care le-a cunoscut personal: scriitorii Aleksandr Pușkin, Nikolai Gogol, Vasili Jukovski, Nikolai Karamzin, împăratul Alexandru I, filosoful francez Joseph de Maistre, renumitul medic și savant Christoph Hufeland, socrul său ș.a. Fiind îngrijită de fiica sa Maria Gagarin (Sturza), lucrarea a fost publicată doar după moartea sa, inclusă în *Operele postume religioase, istorice, filozofice și literare*, ediție în limba franceză, apărută în cinci volume între anii 1858-1861.

Mai avea multe planuri, dar sănătatea șubredă și îndeosebi deteriorarea vederii la numai 63 de ani nu i-au mai permis să le realizeze. Sa stins din viață la 13 iunie 1854, aflându-se la moșia sa din Manzâri, ținutul Bender (gubernia Basarabia). „Avem convingerea – scria, îndurerat de pierderea lui Sturza prietenul său, doctorul D. Dallas în necrologul publicat la Odesa – că această moarte, care a întristat adânc toate clasele concetățenilor noștri, va avea răsunet în toata Rusia, în toată Grecia, în Moldova și în multe părți ale Europei” [20, p. 81].

Cu referire la broșura *Alexandru Sturza (1791-1854). Bibliografie*, apărută în anul 1994 la Chișinău, la Biblioteca Națională (alcătuitori: doctorul în filosofie Emil Vrabie și bibliograful Elena Conțescu), putem constata faptul că ilustrul filosof și publicist a scris și a publicat 20 de lucrări pe teme religioase, dintre care paisprezece opere aveau o tematică istorică, iar șase lucrări – un conținut pur filosofic; șase lucrări erau traduceri din alți autori. Totalitatea temelor literar-publicistice constituie 12 scrieri. Problematika estetică e analizată în două lucrări, cea pedagogică și cea diplomatică, de asemenea, în două lucrări și o scriere – de lingvistică (*Etimologie și lingvistică comparativă*).

Cât privește mediul cultural din Rusia în care s-au dezvoltat și manifestat concepțiile lui Alexandru Scarlat Sturza, precizăm că, la început, familia Sturza se instalează cu traiul la Sankt-Petersburg, apoi trece în Bielorusia, pe moșiile cumpărate de curând, unde imigranților le „era greu de obișnuit cu poporul, moravurile și limba străină” [147, p. 58]. Despre anii copilăriei, petrecuți pe pământurile Bielorusiei, în localitatea Ustie, Alexandru Scarlat Sturza amintește în memoriile sale *Prinos în amintirea contesei Roxanda Scarlatovna Edling, născută Sturza*: „În emigrarea noastră predomină o oarecare tristă poezie. Căci de bună voie despărțindu-te de vatra părintească și averea strămoșilor, nu e ușor în străinătate de a aprinde iarăși focul în noul azil și de a strânge așa zicând sfărâmurile din naufragiul petrecut” [19].

După cum relatează filosoful Emil Vrabie în studiile sale, educația religioasă și laică ce i-a fost altoită din copilărie micuțului Alexandru s-a răsfrânt benefic asupra întregii sale vieți și activități. Mai întâi de toate, părinții lui erau profund religioși și aveau cunoștințe avansate în diverse domenii. Apoi, buna sa dădăcă Maria Sandamuri, o femeie simplă, pioasă, liniștită la vorbă și cu o inimă plină de dragoste; preceptorul său, savantul francez Jean-Joseph Dopagne, i-au insuflat cu zel credința în Dumnezeu. De menționat că eruditul învățat Jean-Joseph Dopagne i-a urmat pe sturzești în Rusia și a știut să altoiască în sufletele copiilor dragostea față de știință, de lumea artelor frumoase, de literatura franceză și de cea universală [147, p. 10-11]. El s-a dăruit cu trup și suflet acestei familii. Spre exemplu, la năvălirea francezilor în 1812, a știut să salveze averea sturzeștilor, dându-se drept supus francez. Un alt caz a avut loc când împuterniciții lui Napoleon aveau intenția de a confisca pământurile, fapt evocat, în amintirile sale, de Roxandra Edling, sora filosofului: „Domnul Jean-Joseph Dopagne avu curajul să se opună și să declare că e creditorul părinților noștri” [147, p. 11].

O influență majoră asupra formării personalității lui Alexandru Sturza a avut-o sora sa, Roxandra, deși era doar cu cinci ani mai mare. Ei îi aparține îndemnul ce a determinat strategia de viață a fratelui său Alexandru: „Noi suntem datori să slujim prin viața și moartea noastră realizării marii predestinări a lui Dumnezeu. Esența căreia este instaurarea echității și adevărului între oameni” [159, p. 11].

O altă personalitate care a contribuit nu doar la constituirea culturii religioase în Europa de Răsărit, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, dar și la formarea tinerei generații de atunci, a fost unul dintre cei mai importanți învățați ai Greciei moderne, coleg din anii de studii de la Universitatea din Leipzig cu tatăl viitorului filosof – Evghenie Vulgaris (1716-1806). A fost una dintre cele mai luminate minți ale Bisericii Ortodoxe din ultimii 400 de ani. Dobândind o vastă cultură, inițial iluministă, la doar 33 de ani acesta a întemeiat pe Muntele Athos Academia Athonită sau Athoniada (1749). Academia a devenit cunoscută nu numai în lumea ortodoxă, dar și în întreaga Europă. Pentru că a fost o personalitate remarcabilă atât în plan bisericesc, cât și cultural, după ce a condus Academia Athonită (1753-1759) și Academia Patriarhală din Constantinopol, în 1775 a fost chemat în Rusia de către țarina Ecaterina a II-a și numit arhiepiscop de Herson. În 1779 se izolează în *Lavra Sfântului Aleksandr Nevski*. Lucrările religioase, de logică și de matematică ale acestuia, precum și discuțiile dintre Scarlat Sturza și preotul-savant grec, la care asistă și tânărul Alexandru, au avut influență asupra orizontului spiritual în formare al viitorului filosof.

Teologul grec Nichifor Theotokis (1731-1800) – un alt prieten, precum și cercul de tineri greci care au activat în casa din Sankt-Petersburg a filosofului în 1809-1810, au completat preocupările cultural-politice ale lui Alexandru și ale Roxandrei Sturza [159, p. 34].

Însă cel mai mult Alexandru Scarlat Sturza a fost influențat de contele Ioan Capodistrias (sau Capo d'Istria), care a sprijinit mișcarea antiotomană de eliberare a poporului grec, devenind primul președinte al statului grec (1827-1831) [48, p.1128]. După cum relatează Emil Vrabie, „afecțiunea lor reciprocă se baza pe unitatea de idei, pe visurile lor comune de a vedea Grecia liberă...” [147, p. 13]. În același plan, după cum mărturisește sora lui Alexandru Sturza, contesa Roxandra Edling, în opera memorialistică (*Memoires de la comtesse Edling, née Stourdza, demoiselle d'honneur de Sa Majesté l'Impératrice Elisabeth Alexeevna*: „Contele Capo d'Istria, care cunoștea aptitudinile fratelui meu și care avea nevoie de un ajutor pentru a redacta lucrul său, îl cheamă în calitate de secretar și această alianță, ce a durat mai mulți ani (se are în vedere timpul când Ioan Capodistrias era în serviciul Ministerului de Externe al Rusiei – O.M.), a fost mult prea fericită. Stilul strălucitor al fratelui meu oferea noi forțe geniului lui Capo d'Istria și puterii de stat a Rusiei” [147, p. 13].

„Grec după mamă, moldovean după tată, căsătorit cu o nemțoaică” [100, p. 126], Alexandru Scarlat Sturza a rămas permanent devotat Basarabiei, indiferent de faptul că a scris în limba rusă sau în limba franceză, că a trăit o bună parte a vieții departe de țara de baștină, că i-au eșuat planurile pe care le întocmea cu contele Ioan Capodistrias, și anume, el „nu-și ascundea dorința de a vedea Moldo-Valahia o împărăție aparte, care să cuprindă Basarabia, Bucovina și Transilvania” [19, p. 36].

La formarea și dezvoltarea chipului cultural al lui Alexandru Scarlat Sturza au contribuit factorii deja menționați, dar cel mai mult l-a influențat bogăția spiritului proeuropean, sădit în mentalitatea tinerei aristocrații din Rusia încă de Petru I. Acesta crease un sistem de pregătire neoficial, dar foarte eficient, pentru a-i forma pe tinerii dornici de schimbări. Instituții educative, organizate de Petru I, erau regimentele Gărzilor Imperiale, conduse de un grup de camarazi din copilărie, pe care-i introduse în formațiile militare și pe care ulterior îi folosea în calitate de administratori, diplomați și demnitari de tot felul, ce aveau funcția de a-l ajuta și susține în promovarea reformelor sale radicale.

Și Ecaterina a II-a a Rusiei și-a păstrat tronul datorită Gărzilor Imperiale și nobilimii pe care-i răsplătea generos. În afară de aceasta, ea susținea educația în familie de către guvernantele franțuzoaice și profesori germani, aduși de nobilimea rusă pentru a-i învăța pe copii limbile și manierele aristocrației europene. Toate acestea veneau în susținerea Corpului de Paji (școală

militară privilegiată în Rusia țaristă, înființată încă în 1731), care deschidea calea unor cariere politice, diplomatice și administrative strălucite. Familiarizați cu viața aristocratică europeană, nobilii ruși începeau să prindă gustul unei astfel de vieți și să pretindă statutul și privilegiile nobililor din Occident. E clar că nobilimea privilegiată, ai cărei membri se adaptaseră perfect la mentalitatea și manierele saloanelor franțuzești, în perioada activității lui Alexandru Scarlat Sturza, adică pe timpul lui Alexandru I, trăia într-o lume total separată de ignoranța și viața primitivă a țăranilor. Cu cât deveneau aristocrații din Rusia mai civilizați și mai culti, cu atât se depărtau tot mai mult de țăranimea lor. Dar erau și excepții. Printre acestea îl întâlnim și pe filosoful Alexandru Scarlat Sturza, care, după cum vom menționa și în continuare, prin activitățile sale de după perioada demisionării din funcții de stat, va întreprinde numeroase activități cultural-educative și caritabile în ajutorul păturii de jos a societății, inclusiv din Basarabia.

Deși este angajat în serviciu de la 18 ani neîmpliniți [147, p. 12] în cadrul Ministerului de Externe al Rusiei, Alexandru Scarlat Sturza dispune și de suficient timp liber, pe care îl folosește din plin în scopul autoinstruirii. Conștient de faptul că era înzestrat cu talent literar, Alexandru Scarlat Sturza nu scapă ocazia să frecventeze cenaclurile literare, devenite la modă pe atunci: *Convorbiri ale amatorilor slovei ruse* (Беседы любителей русского слова) și *Arzamasul*. *Convorbirile* și-au ținut ședințele la Sankt-Petersburg, în anii 1811-1816, și erau dirijate de poetul Gavriila Romanovici Derjavin (1743-1816), reprezentant al clasicismului rus, și de celebrul filolog și literat rus Alexandr Semionovici Șișkov (1754-1841), președinte al Academiei Imperiale Ruse (1813-1841) [17, p. 136]. La ședințele *Convorbirilor* participau personalități precum: Nikolai Mihailovici Karamzin (1766-1826), scriitor și istoric rus; Nikolai Ivanovici Gnedici (1784-1833), poet și traducător în limba rusă a *Iliadei* lui Homer și ale unor opere din Schiller, Voltaire, Shakespeare; Ivan Andreievici Krîlov (1769-1844), fabulist rus, imitator al lui Fontaine. În afară de aceștia, Alexandru Scarlat Sturza era în relații de prietenie cu Vasili Andreevici Jukovski (1783-1852) – poet, unul din fondatorii romantismului în Rusia, autorul baladei *Ludmila* și traducătorul *Odiseei* lui Homer; cu cneazul Piotr Andreevici Viazemski (1792-1878) – poet și critic literar; cu Alexandr Ivanovici Turgheniev (1784-1845) scriitor și exponent al naturalismului ș.a. [25, p. 123].

Așadar, filosoful, savantul și teologul Alexandru Scarlat Sturza s-a format sub influența religiozității părinților săi, ambii descendenți din mari boieri din Moldova, a dădacei sale Maria Sandamuri și a surorii mai mari Roxandra. O înrăurire binefăcătoare asupra completării cunoștințelor au avut-o cărțile din bogata bibliotecă a familiei, din colecțiile mănăstirilor și,

desigur, erudiția și talentul pedagogic al preceptorului familiei, al savantului francez Jean-Joseph Dopagne. Filosoful în devenire, care învață în Rusia, apoi își continuă studiile în Germania, pune accent pe următoarele domenii: teologie, filosofie și istorie. Chiar din anii tinereții era un mare erudit. La toate acestea a contribuit și faptul că era un lingvist înnăscut, posedând pe lângă mai multe limbi moderne, după cum s-a mai menționat, și cele clasice. În aprecierea contemporanilor, „era un publicist distins, apologet al legitimismului, al absolutismului luminat și al credinței pravoslavnice” [20, p. 51].

2.2. Semnificația concepțiilor lui Alexandru Scarlat Sturza

Prima lucrare prezentată în cadrul cenaclului literar *Convorbiri ale amatorilor slovei ruse*, ședință ținută chiar în casa poetului Gavrilă Romanovici Derjavin, a fost consacrată problemei educației tinerei generații și rolului limbilor străine în acest proces. Datorită lui Alexandr Semionovici Șîșkov, unul dintre cei ce dirijau cenaclul, la care tânărul filosof ținea foarte mult, a prins gustul pentru limba slavă-bisericească. Cu referire la această primă *lansare de carte*, în memoriile sale, scrise spre apusul vieții, Alexandru Scarlat Sturza menționează: „A.S. Șîșkov mi-a primit lucrarea *Încercarea privitoare la predarea limbii grecești tineretului rus*, o propusese atenției colegilor și i-a convins să se dea criticii unele fragmente din ea, la următoarea ședință publică a cenaclului. Pe mine, desigur, m-au invitat la această serată atât de memorabilă pentru mine. După fabulele lui I. Krîlov și alte opere minunate, bătrânul Șîșkov a început să citească în glas paginile mele înflăcărâte; Gnedici mă laudă; ceilalți aristarhi m-au onorat pe mine, băiat de 18 ani, cu cuvinte de încurajare” [147, p. 14]. Însă cea mai expresivă amintire despre cenacluri este legată de aprecierea înaltă cu care a fost primită o altă lucrare a lui Alexandru Scarlat Sturza de către Nikolai Mihailovici Karamzin, în anul 1816, și anume, *Considerații despre doctrina și spiritul Bisericii Ortodoxe*.

Astfel, Alexandru Scarlat Sturza s-a făcut cunoscut mai întâi prin scrierile sale teologice, prin abordarea problemelor religioase. Opera religioasă ocupă locul central în creația filosofului. E cea mai vastă, profundă și interesantă, căci nu întâmplător și-a câștigat în Europa prestigiosul supranume de „Platon al creștinătății”. În afară de câteva lucrări despre dezvoltarea filosofiei creștine, Alexandru Sturza a scris și a publicat, mai cu seamă pentru preoțime, o serie de cărți pur teologice, din domeniul doctrinei bisericești, a istoriei bisericești etc.

În secolul al XIX-lea, lucrările sale se bucurau de popularitate, unele fiind editate și traduse în limba română pe când autorul era încă în viață, altele – după moartea sa. Printre aceste lucrări se numărau: *Enhirid adică Mânelnic al pravoslavnicului hristian* (tradusă astfel din grecește de arhimandritul Eufrosin Poteca, București, 1832); *Epistolii sau scrisori despre datoriile sfințitei diregătorii preuțăști* (tradusă din rusă de arhimandritul Filaret Scriban, 2 volume, Iași, 1843) [101]; *Despre soarta Bisericii Pravoslavnice ruse sub domnia împăratului Alexandru I* (publicată în anul 1876, în revista *Русская старина*, том. XV); *Monumentul activității propovăduitorilor ruși ai Ortodoxiei de la 1793 până la 1853* (publicată la Moscova, 1857) [101] ș.a. Despre *Epistolii* Arhiepiscopul Neofit, cu nimele de mirean Nicolae Nevodcicov, scria: „Rod copt la o vârstă înaintată, această compunere importantă după conținut, volum și scop, a avut un deosebit succes: în patru ani (1840-1844) a fost reeditată de patru ori”.

Prima lucrare din creația cu tematică religioasă a fost scrisă când autorul avea doar 25 de ani, la 1816, intitulată *Considérations sur la doctrine et l'esprit de l'Église Orthodoxe* (*Considerații despre doctrina și spiritul Bisericii Ortodoxe*). De menționat că lucrarea a fost tălmăcită la 1931 în limba română de Ilie Beleuță, profesor la Academia Teologică *Andreiană* din Sibiu și consilier arhiepiscopicesc onorific. Astfel, tradusă din limba franceză și cea germană, lucrarea a fost editată sub titlul *Priviri istorice asupra învățăturii și duhului Bisericii ortodoxe* [125]. În anul 2001 vede lumina tiparului o altă variantă tradusă a operei, în interpretarea Luciei Patachi, sub altă denumire, și anume: *Apărarea ortodoxiei* [118].

Motivul apariției acestei scrieri a fost, după cum confirmă autorul, „încercările unor eterodocși, domiciliați în Rusia, de a agita conștiințele și a ațâța îndoielile în sânul credincioșilor asupra curățeniei dogmelor, mărturisite de Biserica de Răsărit” (Constantinopol – n.n.). E o ripostă a lui Alexandru Scarlat Sturza la unele idei propovăduite de reprezentanții societăților secrete ale teosofilor, masonilor, janseniștilor, ai comunităților religioase apărute la începutul secolului al XIX-lea în Rusia, precum și întru combaterea unor idei lansate în saloanele Sankt-Petersburgului de filosoful francez Joseph de Maistre.

În primele două părți ale lucrării, tânărul filosof explică cititorilor diferite chestiuni dogmatice: despre Sfânta Treime, Răscumpărarea, despre riturile și rânduielile așezate de Biserica Ortodoxă, atrăgând atenția asupra deosebirilor între Biserica din Orient și cea din Occident. Un interes aparte prezintă partea a treia, unde autorul își expune considerațiile sale asupra spiritului celor două Biserici. Capitolele prezente în partea a treia conțin un bogat material factologic, istoric, care elucidează căile și consecințele ce au condus la schismă și cuprind prețioase gânduri despre toleranță și curățenia credinței. Pe întreg parcursul lucrării, autorul e

condus de dorința de a demonstra că devierea de la originile creștinismului vine din partea Bisericii Occidentale și nu a celei Orientale, care a păstrat în toată curățenia sa taina credinței, precum și posibilitatea reunirii celor două Biserici în viitor. La tematica respectivă se referă și lucrarea „*Dublu paralel*” (traducerea corectă ar fi *Dubla paralelă* – n.n.) sau *Biserica în fața papității și a reformei veacului al XVI-lea*. Aici autorul aprofundează problema religioasă și realizează o analiză interconfesională.

Din tematica religioasă trebuie menționate și alte cărți valoroase ale filosofului creștin, cum ar fi: *Considerente despre filosofia creștină; Învățăături religioase, morale și istorice; Despre binefacerea obștească și particulară* ș.a. Acestea sunt lucrări care conțin multe idei ziditoare de suflet și care cultivă dragostea creștină.

Meritul lui Alexandru Scarlat Sturza în tratarea problemelor religioase constă în faptul că a cultivat și a întărit credința în Dumnezeu la cititorii săi, a contestat actul schismei în sânul Bisericii Creștine și a chemat la unirea credincioșilor, a arătat dragostea Celui de Sus față de oameni și bucuriile ființelor umane când poartă în inimă iubirea și teama față de Dumnezeu.

Având o pregătire teoretică bună, Alexandru Scarlat Sturza, în scrierile sale, și-a manifestat talentul și în domeniul istoriei, și în cel al filosofiei istoriei. Dat fiind faptul că a fost un participant activ a mai multe evenimente istorice de importanță mondială, a fost un modest făuritor al istoriei. Ca tânăr diplomat, în calitate de secretar al Cancelariei ambulante a Armatei ruse dunărene, el este martor ocular al alipirii nelegiuite a Basarabiei la Rusia. La 1812, și mai apoi, participă la războiul cu armatele lui Napoleon. În anii 1814-1815, este unul dintre actorii principali ai încheierii *Actului Sfintei Alianțe*. Conform scrierilor memorialistice ale surorii sale Roxandra Edling, Alexandru Scarlat Sturza a fost persoana care, prin intermediul unei scrisori, a salvat Franța sfâșiată de aliați. Pe parcursul activității sale de diplomat, Alexandru Scarlat Sturza a elaborat documente de importanță internațională.

Alexandru Scarlat Sturza avea o atitudine deosebită față de istorie. Istoria înseamnă prea mult pentru el: e o povățuitoare deșteaptă a omenirii, dar și un depozitar al demnității naționale. Mai multe lucrări ale filosofului abundă de exemple, de fapte istorice, care-i servesc drept argumente pentru a-și demonstra tezele, pentru a trage unele concluzii. În lucrările lui Alexandru Scarlat Sturza pot fi deosebite două modalități de concepere a istoriei, indisolubil legate între ele. Prima se referă la studierea, cunoașterea istoriei, cea de-a doua – la tratarea ei filosofică, perceperea sensului misiunii istoriei în societatea umană. În cunoscutul său discurs din aprilie 1839, la deschiderea *Societății de istorie și antichități din Odesa*, Alexandru Scarlat Sturza menționează: „primul simptom de progres național acesta-i cultul trecutului”, subliniind de

asemenea că „orice nație care știe să studieze și să păstreze cu grijă originile sale învață să se cunoască mai bine, își reînnoiește mereu angajamentul să nu degenereze [127].

Cât privește tratarea filosofică a istoriei, în interpretarea misiunii acesteia, Alexandru Scarlat Sturza pornește de la *providență*. „Totul descrie un cerc pe pământ, spune filosoful, face excepție doar religia veșnică. Crucea este axa sferei, când îi dăm numele de univers moral, și anume datorită lui, acestui univers, istoria înaintează, progresează. Sfera nu se mișcă decât rotindu-se în jurul ei înseși. Or, sunt niște evenimente ce țin de nestatornicirile mondene și politice. Dar acestea, spune Alexandru Scarlat Sturza, nu oferă niciodată nimic cu adevărat nou. Și pentru a judeca aceste nestatornicii, istoria rămâne un oracol care nu greșește și nu amăgește niciodată” [123].

Alexandru Scarlat Sturza concepe istoria ca pe un proces unitar, logic, necesar în sine și al dezvoltării credinței umanității. În lucrarea *Grecia la 1821-1822*, filosoful notează: „Secolele urmează unul după altul, ele trec și umbrele lor fugitive se proiectează pe plăcile vii ale legii eterne. Incinta adevăratului templu se ridică fără a ține seama de delirul pasiunilor omului și fiecare secol vede o nouă față a edificiului fără a-i putea tăgădui unitatea și identitatea” [124, p. 223].

În afară de cele două lucrări, menționate mai sus, în care este tratată tematica istorico-filosofică, e necesar să amintim încă o scriere de valoare de acest gen – *Mențiuni despre Rusia*. Alexandru Scarlat Sturza a scris această carte mai mult pentru cititorul din Occident și a făcut-o din îndemnul inimii, nepărtinitor. Ca cetățean al acestei țări, a atras atenția, cu durere, la multe neajunsuri, nedreptăți, a supus unei analize critice politica internă și externă a Imperiului Țarist. Ca un cronicar adevărat, descrie Alexandru Scarlat Sturza situația grea ce a intervenit în Basarabia după alipirea ei la Rusia, mai ales după moartea împăratului Alexandru I; „rușii din interiorul imperiului și o mulțime de străini de toate națiile curg puhoi în Basarabia. Ei se stabilesc aici cu miile, fiindcă partea orientală a regiunii numită Bugeac e încă necultivată, pe când restul provinciei un sol fertil, păduri virgine, susține relații comerciale cu Austria și Turcia și, plus la toate, are niște origini de meșteșuguri proprii libertății poporului” [123, p. 134-135]. Atât în aceste lucrări, cât și în altele, Alexandru Scarlat Sturza evidențiază și forțele determinante ale istoriei: Providența, conștiința socială a oamenilor, unitatea între știință și religie, cultul trecutului, studierea lui. Esența celor spuse se reduce la frazele proverbiale ale savantului: „istoria e învățătura învățăturilor... Fără cunoștințe istorice cel mai deștept om nu-i decât un dezmoștenit” [124, p. 211-212].

Tematica filosofică a fost în centrul atenției savantului toată viața, dar lucrările în acest domeniu apar la o vârstă înaintată. Astfel, *Eseul despre legile fundamentale ale societății și instituțiile umane* își ia forma definitivată abia spre sfârșitul vieții, opera *Considerente despre filosofia creștină* e publicată în anul 1843, iar *Învățăturile religioase, morale și istorice* – în anii 1842-1844. În schimb, la aceste scrieri autorul a lucrat temeinic, cu discernământ.

Ca filosof, Alexandru Scarlat Sturza este un reprezentant tipic al gândirii religioase, adept și teoretician al filosofiei creștine, continuator al ideilor general-umane ale lui Pitagora, Platon, Cicero, Augustin, Origene și alții. Preocupat nu doar de problemele sugerate de istoria filosofiei, ci și de cele ale contemporanilor, îndeosebi de cele sociologice ale lui Auguste Comte (1798-1857), el va defini și va descrie aplicarea celor patru legi fundamentale ale societății, numite de el și primitive, căci ele au existat de când e lumea: 1) *a trebuințelor* (necesităților); 2) *naturală sau morală*, 3) *revelată* și 4) *civil-pozitivă*. El a arătat corelația între ele, a enunțat principiile generale de folosire a lor în practică, a lansat recomandății despre armonizarea legilor enumerate *supra*.

Lucrarea *Eseu despre legile fundamentale ale societății și instituțiile umane* a fost amplu analizată în teza de doctor în filosofie a cercetătorului Emil Vrabie. Aici vom menționa doar că cele patru legi sunt percepute de om, care e conștient că se află sub stăpânirea lor în societate, dar deseori sunt neglijate de individ (de multe ori și de guverne), sunt date uitării și atunci au de suferit atât cetățenii, cât și state întregi. Legile deduse de Alexandru Scarlat Sturza reprezintă, de fapt, niște blocuri de legi. Prima lege cuprinde mai cu seamă o totalitate de legi economice; cea de-a doua, numită și morală, este o totalitate de legi morale. Analizându-le, filosoful scoate la iveală o serie de principii, idei, adevăruri, parcă cunoscute, dar care te pun în gardă și te inspiră la viață. „Prima lege, spune Alexandru Scarlat Sturza, inspiră aproximativ aceleași trebuințe la toate ființele morale, înzestrate de natură cu forțe inegale; ea stabilește între ele prin însuși acest lucru principiul de inegalitate. Pretutindeni cel mai puternic și mai îndemânatic va fi stăpân, cel slab și leneș va fi subordonat” [124, p. 27].

Dar câtă înțelepciune se conține în lucrarea *Învățăturile religioase, morale și istorice*. Fiecare din cele douăzeci și una de prelegeri prezintă o interpretare filosofică a materialului, mai mult sau mai puțin, cunoscut de credincioși. Principiile religiei creștine sunt tratate prin prisma categoriilor filosofice: a mișcării universale și veșnice, a cauzei și efectului, a binelui și răului etc. Astfel, vorbind despre conștiință, despre cunoașterea de sine, filosoful le oferă o interpretare pe înțelesul tuturor: „Sloboziunea (libertatea – n.n.) este o însușire despărțită de mintea omenească. Precum ochiul nostru deosebește lumina de întuneric, de asemenea și mintea noastră,

de atunci, de când am făcut reaua întrebuințare a slobozeniei noastre, deosebește binele de rău, dreptul de nedrept și lucrurile trupești ce îl înjosesc de acele ce îl înalță înaintea ochilor săi. Această lucrare a sufletului noi o numim conștiință sau cuget, zicere minunată, ce se află în toate limbile și etimologeste înseamnă: simțirea de noi în sine, gândire asupra noastră înșine, vorbire cu noi înșine (*conseience*)” [126, p. 16-17].

O lucrare valoroasă care, din punctul de vedere al științei de pe vremea sa, fundamentează și dezvoltă religia, este *Considerente despre filosofia creștină*. Este o operă aproape necunoscută, căci a fost publicată doar în limba rusă în revista „Moskviteanin”, în anul 1844, și e păcat că e dată uitării, pentru că lucrarea conține gânduri și imagini prețioase pentru contemporaneitate. Vom menționa doar faptul că această lucrare apără cu patos filosofia revelatoare, recunoaște ca primat adevăruri, date, informații prin descoperirea din tradițiile și datinile popoarelor, combate alte curente filosofice și răstoarnă multe teorii, tratate altfel, prin prisma dualismului și materialismului.

Aceste cărți ale scriitorului creștin au fost atât de căutate și citite în secolul al XIX-lea, astăzi sunt uitate, pe nedrept, deși conținutul lor și-a menținut actualitatea.

Alexandru Scarlat Sturza s-a manifestat și în literatură nu ca scriitor, în sensul de autor de romane, nuvele etc., ci ca scriitor-teolog, autor care a scris eseuri cu un conținut religios, precum și lucrări publicistice, cum ar fi notele lui de călătorie, eseurile din volumul *Amintiri și portrete* și altele. Talentul literar a lui Alexandru Scarlat Sturza a fost înalt apreciat de cunoscutul critic literar rus Dmitrii Ivanovici Pisarev (1840-1868), citat de Ion Negrescu în *Viața Basarabiei* din 1933, nr. 1, unde se menționează: „Articolele lui Sturza: *Carnetul de note al unui călător fără voie* și articolul despre Inzov sunt admirabile. Am citit de două ori călătoria lui: acolo s-au îmbinat profunzimea de gândire, puterea și vioiciunea imaginilor, originalitatea în expunere și o limbă elegantă... Sturza a pătruns, a înțeles pe Caramzin și a știut să vorbească cu vrednicie despre el; el poate chiar să scrie cum scria Caramzin”.

Carnetul de călătorie semnat de Alexandru Scarlat Sturza prezintă interes din mai multe puncte de vedere. Și ca note intime de călătorie, adică model al unui gen specific de publicistică, ca material factologic istoric și ca mod de gândire filosofică, ca mod de exprimare a poziției sale, a convingerilor sale. Găsim aici unele date despre orașele Bender, Chișinău, Bălți, Cernăuți și apoi despre un șir de orașe din Italia. Pe tot parcursul descrierii întâlnim zeci de sfinte lăcașe cu bogata lor arhitectură, gânduri despre tăria credinței. În Coliseu, la Roma, o impresie puternică îi lasă autorului crucea înfiptă pe vecie în mijlocul arenei nefaste de gladiatori, care a adus multe nenorociri omului, crucea, simbol al victoriei credinței asupra lumii păcătoase. Ochiul ager al

călătorului observă în capitala Italie admirabile opere de artă, de arhitectură; autorul atrage atenția cititorului asupra lucrărilor expuse în comorile din Vatican și Capitoliu, apoi asupra frumuseților și măreției Genovei, luxurilor Milanului, tablourilor din Academia de Științe și Arte.

În *Carnet*, autorul ne redă și fastuoase tablouri ale naturii. Iată un scurt fragment în care transpare cu elocvență verva lui de scriitor: „O zi întreagă am urcat spre creasta munților și am coborât, când se lăsa întunericul nopții de toamnă, spre o trecere pe un pod vechi plutitor peste un râu rapid într-o regiune dintre cele mai pustii, care ne amintea de măicuța Rusie. În zori de zi, panta sud-vestică a munților a deschis în fața ochilor noștri somnoroși o priveliște pitorească inedită pentru noi: coboram treptele munților spre Marea Mediterană ce se vedea azurie în depărtare și pe fiecare terasă o minunată vegetație ceda loc alteia. Din crângurile de chiparos am intrat în stratul inferior, de aer, prielnic pentru măslinii sălbatici și pentru castani; coborând mai în vale, ne-am pomenit printre pomii de lămâi și rozacee printre care se zăreau gospodării suburbane și căscioare de basm” [123, p. 4].

Dintre eseurile incluse în volumul *Amintiri și portrete* mai reușite sunt descrierile despre sora sa Roxandra și ilustrul filosof francez, pe care l-a cunoscut, Joseph de Maistre. Prima lucrare, intitulată *Amintiri despre viața surorii mele pentru cei care au iubit-o*, reprezintă o evocare a chipului surorii sale, care i-a fost ca o a doua mamă, a personalității ei, care a avut o carieră strălucită. Roxandra, în calitate de domnișoară de onoare la Curtea imperială, a viețuit într-o societate de elită. După căsătoria sa cu contele Edling, își petrece anii la moșia sa din Basarabia, organizează bine gospodăria, scrie memorii. În această lucrare literară, redusă ca volum, Alexandru Scarlat Sturza realizează un portret amplu al acestei personalități culte, care a trăit între oameni aleși; cu diverse aptitudini, inclusiv de fermier, cu trăsături de caracter deosebite: bună, atentă față de cei din jur, fidelă, săritoare la nevoie și ingenioasă.

Personalitatea ilustrului filosof Joseph de Maistre, cu care s-a întâlnit în saloanele din Sankt-Petersburg, autorul o evocă precizând concepțiile lui politice, atitudinea față de Napoleon, comentează opiniile contelui despre religie, face o succintă analiză a operelor lui, expune gândurile acestui filosof, deseori neacceptate de el, realizând astfel o imagine completă a comportamentului aceluia. Impresionant în această schiță este portretul lui Joseph de Maistre: „Aș vrea și acum să-l văd în fața mea pe acest bătrân nobil, care părea mereu cu capul ridicat, acoperit cu păr albit de natură și capriciile modei. Fruntea-i lată și fața palidă reflectau trăsături ale unui caracter uimitor, aidoma gândurilor luminate; ochii lui albaștri, cam stinși de vegherile nocturne, adânci și obositoare; în sfârșit, costumele lui absolut elegant, vorba și manierele lui

politicoase – toate acestea creează în conștiința mea o integritate originală, plăcută, cu care imaginația mea și astăzi este luminată” [123, p. 170].

Este incontestabil faptul că aceste și alte lucrări de aleasă ținută literară prezintă interes pentru cercetători și publicul larg, căci, vorba lui Mihail Kogălniceanu: „pana și talentul domnului Sturza sunt cunoscute și apreciate în Europa de tot ceea ce este mai distins în litere și științe” [71, p. 386-387]. Concepțiile sale estetice le găsim în lucrările *Considerente despre etimologie și estetică în raport cu istoria și știința antichităților* și *Ideal și imitație în artele frumoase*. Majoritatea tezelor în aceste lucrări sunt cu totul noi, originale, altele reprezentându-l ca pe un bun cunoscător și continuator al filosofului și esteticianului german Friedrich Wilhelm Schelling (1775-1854). Mai întâi, menționăm că pentru vremurile sale, dar și pentru cele de astăzi, definirea scopului esteticii, determinată de Alexandru Scarlat Sturza, sună inovator și exact: „a eterniza și a întruchipa ideile spiritului în toate dimensiunile existenței interioare și exterioare” [163, p. 27]. Găsim în aceste lucrări idei proaspete despre răstimpul apariției artei, periodizarea dezvoltării diferitor genuri ale ei, dând o apreciere deosebită poeziei, pe care o definește prin metafora „fică a cuvântului însuflețit”. În concordanță cu concepțiile sale religioase, Alexandru Scarlat Sturza stabilește că anume creștinismul a influențat pozitiv dezvoltarea artei. Fiind pătrunsă de spiritul creștin, spune filosoful, arta medievală conține un ideal splendid, ea ne-a lăsat *Divina comedie* a lui Dante, precum și bisericile gotice.

Merită a fi menționată încă o idee prețioasă a filosofului umanist, potrivit căreia dezvoltarea artei poate avea loc numai în condițiile libertății. Prin aceste și alte idei progresiste, Alexandru Scarlat Sturza și-a înscris numele în istoria esteticii universale.

Cunoscând profund câteva limbi clasice și contemporane, savantul Alexandru Scarlat Sturza și-a adus contribuția și în lingvistică, în special, în cea comparativă. Părerile sale în această ramură a științei le expune în lucrarea: *Considerente despre etimologie și estetică în raport cu istoria și știința antichităților* (1844).

Fără a încerca să facem cel puțin o succintă analiză a operei, trebuie de menționat faptul că ea prezintă un valoros material pentru specialiștii în estetică, lingvistică, istorie, etimologie și filosofie. Ca argument, vom aduce doar două concluzii, la care ajunge savantul: „Unitatea de măsură a dezvoltării sau declinului fiecărui popor e limba lui. Această piatră de încercare pentru istorie e necesară: doar cu ajutorul ei se întregesc și se verifică istorisirile confuze ale povestirilor” [163 p. 30]. „Teoremele principale ale etimologiei (deduse de Alexandru Scarlat Sturza – n.n.) confirmă adevărurile istorice, transmise nouă de Revelația Dumnezeiască și de datinile tuturor popoarelor” [163, p. 30].

Este clar că fără acest mediu favorabil creației filosofice, literare, politice, diplomatice pe care l-a avut în Rusia, talentul nativ al lui Alexandru Scarlat Sturza nu s-ar fi manifestat atât de plenar. Tot ce a scris și a publicat Alexandru Sturza îl prezintă ca pe un savant care și-a dedicat întreaga sa capacitate spirituală „nu ca să-și facă un nume care să rămână, ci ca să fie folositor”, vorba lui Dentu [123], editorul lui de la Paris. Sturza e original în felul său. El împrumută unele gânduri din clasicii antici și ai epocii Renașterii, de la Părinții Bisericești, dar în sintezele sale le dezvoltă, vine cu idei noi, folosind datele științifice ale timpului său și adaptându-le la epoca sa.

2.3. Alexandru Scarlat Sturza – reprezentant de frunte al filosofiei creștine

O sursă importantă pentru estimarea concepțiilor gânditorului o reprezintă lucrarea: *Considerente despre filosofia creștină*, în care autorul demonstrează atât vocația sa de filosof, cât și de teolog. Chiar de la început, când relatează despre *Cosmogonie*, dă acestei ramuri a astronomiei numeroase implicații filosofice referitoare la originea și evoluția în timp a corpurilor cerești. Prin definiția: „...*cosmogonia* – sau ascensiunea către începuturile lumii, include în sine și omul” [159, p. 159], autorul îi oferă o interpretare mult mai largă decât cea tradițională. Sub alt aspect, cosmogonia este o parte a filosofiei, aceasta fiind caracterizată de mișcarea ideilor: „se dezvoltă *de la cunoscut spre necunoscut*” [159, p. 158]. Ambele domenii ale cunoașterii au ca obiect de studiu și aspectul ontologic, raportul dual între „*eu și nu eu*”, adică ambele studiază raportul dintre om și lume.

Manifestarea lui Alexandru Scarlat Sturza ca teolog, dar și ca filosof, atunci când se referă la unitatea ontologică a cunoștințelor omului afirmă că: în lume sunt „eu” – cunoscătorul și „nu eu”, adică lumea din afara mea pe care eu o cunosc. Este surprinzătoare și în consonanță cu adevărul științific constatarea lui Alexandru Scarlat Sturza cu privire la acest raport: „dependența primului de cel de-al doilea este într-un totu evidentă” [159, p. 159]. Aici noi nu vom stăruie decât în caracterul științific adevărat al acestei afirmații, care, deși e identică cu interpretarea materialistă a raportului în cauză, nu știrbește din valoarea afirmației sturziene. Caracterul acestei cunoașteri este unul al ogîndirii sau cum îl mai numește el – al contemplării realității.

Reprezentant al filosofiei moderne și nu doar al celei religioase, cu puternice nuanțe medievale, Alexandru Scarlat Sturza vedea forța cognitivă a filosofiei, ca și cea a cosmologiei, în cercetarea esenței fenomenelor și proceselor din lume. Cercetarea se realizează cu mijloacele

naturale, firești ale omului, fără a apela la cunoașterea prin „luminarea de sus a Tatălui luminilor” [159, p. 159]. Acesta nu e un refuz din orgoliu sau rea credință, ci o decizie dictată de necesitate. Afară de aceasta, fără cunoștințe de factură științifică, consideră gânditorul, filosofia n-ar fi de niciun folos *Psihologiei* și altor științe. Alexandru Scarlat Sturza scrie: „Forța irezistibilă a logicii înăscute în om... îl obligă să caute răspuns la întrebările: *de unde a apărut mișcarea universală* – altfel spus, de unde a apărut *existența*, ce se manifestă, schimbându-se în timp și spațiu; de unde au apărut *legile...* descoperite ulterior de *Mecanica* cerului și *Chimia organică* a cerului...” [159, p. 159].

Reflectând asupra deosebirilor dintre cunoașterea științifică și cunoașterea filosofică creștină, Alexandru Scarlat Sturza evidențiază trăsătura fundamentală a primelor: oricât ar progresa cunoașterea științifică, ea nu va da omului un răspuns definitiv, deoarece nu deține decât adevăruri relative. Cu referire la specificul cunoașterii științifice, trebuie să menționăm momentul evidențiat de filosof, este confirmat atât de dinamica cercetărilor științifice, cât și de epistemologia contemporană, în persoana lui Karl Popper, care, în studiul *Scopul științei*, declara următoarele: „...eu resping ideea unei explicații ultime, susțin că fiecare explicație poate fi explicată în continuare, printr-o teorie sau conjectură cu un grad mai mare de universalitate. Nu există nicio explicație care să nu aibă nevoie de o altă explicație, căci nicio explicație nu poate oferi o descriere autoexplicativă a unei esențe...” [104, p. 175].

În primul compartiment al lucrării sale, intitulat *Critica*, autorul menționează că problema originii și ordinii universului e una dintre principalele probleme în filosofie. Deși puncte de vedere pe parcursul secolelor au fost multe, Alexandru Scarlat Sturza afirmă că există doar trei cosmogonii: cea bazată pe panteism sau materialism, alta – pe dualism și cea de-a treia – pe credință. Ele toate sunt acceptate de mintea omenească. În acest context autorul vrea să facă un serviciu bun filosofiei creștine, care „cunoaște așa cum vede ochiul nostru, adică cu ajutorul luminii, și poate fi cunoscută din roadele ei” [159, p. 160].

Spre deosebire de primele două tipuri de filosofie, care studiază lumea prin prisma manifestării legăturii necesare, legice dintre lucruri – fie că pornesc de la un principiu material sau ideal unic, fie că de la dualism ca evidențiere a sursei interne a schimbării prin interacțiunea acestor doi factori: material și spiritual – doar filosofia revelată e preocupată de libertatea spiritului. Despre specificul acesteia el vorbește în compartimentul: *Esența și gradul dezvoltării filosofiei creștine*, subliniind: „Filosofia, ca produs al revelației, în calitate de triplu obiect al preocupărilor sale înaintează: Dumnezeu, omul, esența” [159, p. 161]. Caracteristic pentru filosofia creștină, despre al cărei rol meditează filosoful, este și faptul că în dezvoltarea sa

aceasta se bazează pe cunoștințele date omenirii și păstrate prin continuitatea adevărului. Ea este ceva de genul datinilor tuturor popoarelor din toate timpurile, care se deosebesc de datinile particulare și locale prin aceea că s-au eliberat de erori prin natura lor generală. Ea este singura din cele trei tipuri de filosofie care, „nefiind inventată de mintea omului, legiferează relația armonioasă corectă cu Dumnezeu-omul și natura și este „capabilă să lămurească tot ce este derivat în fenomenele lumii materiale și spirituale” [159, p. 162]. Și continuă: „Prin cuvântul: să lămurească – noi avem în vedere nu descoperirea *esențelor*, în lumea fenomenelor, imposibilă, ci satisfacerea cerințelor *intelectului sănătos și autoconștiinței curate*” [159, p. 162]. În expunerea punctului său de vedere, filosoful este consecvent, deoarece esența, în filosofia religioasă, este tratată ca entitate divină, care nu poate fi descoperită de om decât cu ajutorul harului divin, ce ar duce la revelație.

E semnificativ faptul că filosoful italian contemporan Giovanni Reale (1931-2014), în elaborările sale de reinterpretare a genezei filosofiei antice grecești, efectuate în baza noilor cercetări, ajunge la concluzii similare cu cele ale lui Alexandru Scarlat Sturza despre originea intuitivă a ideilor fondatoare din filosofie. Giovanni Reale notează: „În mărturiile despre sine, din Phaidros, Platon spunea deschis că filosoful nu așterne în scris lucrurile „mai de preț”, care sunt tocmai acelea ce fac dintr-un om un filosof; iar, în Scrisoarea a VII-a, subliniază: „Există o tradiție indirectă care confirmă autenticitatea «Învățăturilor nescrise» ale lui Platon...” [110, p. 22]. E și firesc, deoarece filosofia e „dragoste de înțelepciune”, iar înțelepciunea nu e transmisă, ci este rodul efortului propriu al înțelegerii acestuia. Dar, „potrivit lui Platon – menționează în continuare Giovanni Reale – scrisul, în general, *nu are o finalitate de învățare și educare, ci de readucere în memorie pentru cel care este deja educat și posedă cunoașterea*” [110, p. 26-27] (evidențierile aparțin lui G.R.).

În filosofia creștină, susține Alexandru Scarlat Sturza, toate gândurile particulare sunt controlate și verificate prin confruntarea lor cu mărturisirile minții întregii omeniri, altfel spus, cu tradiția sau datina comună tuturor oamenilor, cunoașterea căreia aduce cu sine din timpurile cele mai vechi informații veridice. Această verificare se aseamănă cu punerea în acord a timpului indicat de ceas cu cel indicat de poziția astrilor pe cer. Pornind de la acest temei, filosofia după revelație divizează lumea obiectelor în cele care se produc cu *necesitate* și care pot fi studiate și generalizate în legile naturii și cele „căror Însuși Creatorul le pune la dispoziție libertatea *gândirii*. Raportându-se la primele, ea cere unitate, în ultimele, admite libertatea nestrâmtorată de niciun dogmatism. *In necessariis unitas, in dubiis libertas*, după părerea marelui filosof creștin – Fericitul Augustin” [159, p. 162] – concluzionează Alexandru Scarlat Sturza,

descoperind legi sau tendințe calitativ-deosebite, care se manifestă în lumea materială și în cea spirituală. În același timp, facem o precizare care nu influențează importanța celor menționate de filosoful, dar aduce un element de exactitate în afirmația lui Augustin. Aceasta este atestată de unele surse literare și într-o formă mai largă: *In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus caritas*, care în versiunea română sună astfel: „În cele necesare – unitate, în cele îndoielnice – libertate, în toate – iubire” [91, p. 124].

Cât privește ideile sale despre Dumnezeu, ca primul motor al mișcării universale, Alexandru Scarlat Sturza le enunță, probabil, sub influența lui Toma de Aquino (cca. 1225-1274). Într-o variantă concisă ideile respective ar suna astfel: Dumnezeu este primul motor (*Primum Movens*). Primul motor le mișcă pe toate fără ca să fie el însuși mișcat. El este astfel „mișcătorul mișcării”, care face posibilă transformarea potenței în act sau a posibilității – în realitate. Originalitatea lui Alexandru Sturza se manifestă atunci când, pe lângă mișcarea mecanică a corpurilor cerești și pământești, el evidențiază și o altă mișcare – interioară a obiectelor înzestrate cu simțuri „determinată de alte legi – *viața universală* în manifestarea ei la niveluri diferite, dar care pornesc de la *un început* fără început – Creatorul ei” [159, p. 162-163].

Astfel, pentru gânditorul nostru, „primul motor mai este în același timp și făuritorul vieții, producătorul formei și substanței puterii și manifestarea ei: Dumnezeu” [159, p. 163]. În același timp, Dumnezeu acționează creativ, mișcă fără a se atinge de ceea ce e mișcat, produce viață necomunicând și fără a-și diminua esența Sa dătătoare de viață, El e fără început, dar și fără sfârșit. În manifestările Sale, El este „*independent, original și necesar*” [159, p. 163], adică este o ființă liberă, suficientă Sieiși și atotputernică. Iar toate aceste calități ale Creatorului sunt determinate de caracterul lui spiritual: „Dumnezeu este spirit – ce include conștiința de sine și legea manifestării sale infinite. La rangul de univers, *spiritele* create se deosebesc de *corpuri* chiar și de cele mai fine și impalpabile prin aceea că primele includ în sine legile propriei existențe și manifestări, în măsura în care le-a fost dată de Dumnezeu, pe când corpurile *trăiesc din exterior* în dependență de părțile ce le compun și se subordonează legilor lumii” [157, p. 163], consideră Alexandru Scarlat Sturza.

Pentru filosof, Dumnezeu și doar Dumnezeu prezintă adevărata existență. Despre această existență pură, veșnică și creatoare anunță chiar Creatorul în *Sfânta Scriptură*: „Eu sunt Cel ce sunt” (Facerea 3,14). Originalitatea, libertatea și atotputernicia lui Dumnezeu sunt, consideră Alexandru Scarlat Sturza, stihii, adică forțe elementare, firești, ale bunătății Creatorului. El nu are nevoie de nimic din cele ce există sau ar putea exista pentru a se baza în creațiile Sale. El este suficient Sieiși și, creând, se bizuie doar pe libertatea, bunătatea și dragostea Sa. Acestea sunt

sursele, energiile ce lucrează în actul creației divine. Referindu-se la ultima din ele, filosoful german Jakob Böhme (1575-1624) – de a cărui operă pare să fi fost influențat Alexandru Scarlat Sturza – își intitulează un capitol din opera sa de bază astfel: *Despre încântătoarea, dulce și milostiva dragoste a lui Dumnezeu, marea taină cerească și divină* [28, p. 144]. Pentru creștini, dragostea divină pentru creaturile Sale prezintă esența Creatorului: „Dumnezeu este iubire”, anume dragostea divină este o formă a revelației divine. Iată ce mărturisește filosoful creștin de origine basarabeană: „Totalitatea ideilor religioase, oricare ar fi diversitatea lor în proporțiune cu timpurile și cu locurile, nu este mai puțin expresia irecuzabilă a atotprezenței divine și a acțiunii continue a Creatorului asupra lucrurilor Sale”.

Aceste idei, patrimoniu al omului, sunt rezultatul unei îndoite revelații. Cea dintâi este manifestarea lui Dumnezeu în natură. A doua este legătura Sa cu neamul omenesc în timp, cu alte cuvinte, venirea Cuvântului, a Domnului nostru Iisus Hristos. Una vestește înțelepciunea și puterea nemărginită, cealaltă este revelația dragostei. Aceste două moduri de manifestare către creatură datează din aceeași epocă; căci Dumnezeu, imprimând o răsfrângere a ființei Sale tuturor lucrurilor, a rezervat comunicarea chipului Său unei clase de ființe privilegiate” [125, p.12]. Filosoful consideră că acest chip este prezent în spontaneitatea omului, ca „simbol al atotputerniciei dumnezeiești” [125, p. 12]. Libertatea, spontaneitatea ca atribut divin transmis omului includ necesitatea unei revelații mai directe decât cea care se revelează, prin armonia și legile din natură. Și aceasta din cauza, consideră Alexandru Scarlat Sturza, că „Dumnezeu lucrează asupra tuturor ființelor create, dar el nu vorbește decât omului. Acest cuvânt atotputernic, pentru că este tot dragoste, răsună înainte pe veci” [125, p. 12-13]. Puterea acestui cuvânt a fost anunțată primului om, lui Adam, „pentru a-i descoperi că i se cuvine numai lui Dumnezeu de a împreuna *cunoștința cu iubirea*” (subl. aparține lui Alexandru Scarlat Sturza – O.M.).

Cine zice cuvânt, anunță convingerea și dragostea. Aceste două atribute exclud ideea de constrângere. Ele întemeiază prin însuși acest fapt principiul libertății” [125, p. 12-13]. De aici, logica ideilor ne duce la evidența raționamentului că a admite o ființă supremă, a cărei iubire nemărginită a creat toate lucrurile, înseamnă a admite liberul arbitru al omului, fără de care creația divină n-ar fi fost decât manifestarea atotputerniciei și a măreției dumnezeiești, dar nu și cea a iubirii sale. Dar omul n-a fost capabil să se folosească de acest dar, deoarece „Cuvântul, adică iubirea, Iisus Hristos, prin care toate s-au făcut, a fost răstignit prin cea dintâi încălcare de datorie a omului” [125, p. 13], prin căderea în păcat.

În continuare, Alexandru Scarlat Sturza susține, în lucrarea *Considerații despre filosofia creștină*, că dragostea divină nu este preocupată de descoperirea de sine, fiindcă prezența unității de sine a lui Dumnezeu este evidentă peste tot. Mai mult decât atât, autorul citat afirmă faptul că „Dumnezeu creează în afara sa sub impulsul bunătății și dragostei sale. Forțat de aceasta, Dumnezeu a creat toate cele văzute și nevăzute pentru gloria Sa, deoarece această glorie nu este decât manifestarea perfecțiunii Sale, care constituie fericirea tuturor ființelor create. Dumnezeu a creat întreaga lume, adică lumea spirituală și a corpurilor din *nimic prin voința și cuvântul Său*. Acestea-s *datele* ce stau la temelia constituirii filosofiei creștine” [164, p. 162-163], rezumă filosoful diplomat. Despre unitatea dintre material și spiritual se vorbește în primele două din cele trei dogme fundamentale ale creștinismului: dogma trinității și dogma dublei naturi a lui Iisus Hristos. Alexandru Scarlat Sturza se oprește, îndeosebi, asupra primei dogme. Ca și Origene (185-254), el susține că din Dumnezeu-Tatăl se naște Fiul, de aceeași natură cu Tatăl, apoi se manifestă Sfântul Spirit (Duh) – mijlocitorul dintre noi, Tatăl și Fiul. Cu Origene teologia creștină se apropie de întemeierea definitivă, așa cum este consfințită la cel dintâi Sinod Ecumenic, ținut la Niceea (325). Anume episcopul Atanasie din Alexandria (Sfântul Atanasie cel Mare) izbutește să impună la acest sinod dogma trinității ca un „crez” definitiv. După acest crez, Tatăl, Fiul și Sfântul Duh sunt socotiți ca trei Persoane deosebite, și nu moduri, însă toate trei de aceeași substanță. Acest crez a rămas până astăzi în Biserica Ortodoxă. Deși dogmele fundamentale ale creștinismului fuseseră prezentate și consfințite la Niceea, mai rămânea ca ele să capete o formă sistematică și atotcuprinzătoare, ca până la urmă din ele să apară o filosofie creștină. Meritul întemeierii acestei filosofii creștine și al definitivării dogmaticii prin rezolvarea problemei omului în cadrul creștinismului îi revine lui Augustin, care și-a atins scopul doar distrugând scepticismul – marele dușman nu numai al științei, dar și al credinței [59, p. 58-62]. Această muncă de dezvoltare a filosofiei creștine, inclusiv prin comentariul dogmei trinității, a fost continuată, în secolul al XIX-lea, de către Alexandru Scarlat Sturza.

Cărturarul, a cărui operă se află în atenția noastră, susține: „Dogma Trinității se găsește indicată în mai multe locuri ale *Vechiului Testament* în formă de noțiuni împrăștiate asupra fiecăreia din Persoanele substanței dumnezeiești (și autorul face referință aici la *Geneza*, Cap. I, Psalmii lui David – O.M.)” [125, p. 27]. Totuși, în *Vechiul Testament*, Trinitatea nu este redată ca o manifestare completă, așa cum o găsim în *Noul Testament*; cu toate acestea, sunt în nenumărate locuri, afirmă el, „relațiile cele mai sublime, despre iubirea nemărginită a ființei supreme... care face parte din esența sa și despre înțelepciunea nepătrunsă care conduce sfaturile

sale. Iar acestea sunt tot atâtea simboluri care slujesc a designa atributele distinctive ale celor trei Persoane ale Trinității” [125, p. 28].

Însă nu doar literatura religioasă, ci și cea filosofică din perioada arhaică a Greciei antice, consideră Alexandru Scarlat Sturza, „presimțise proprietățile și destinația numărului ternar...” [125, p. 29]. Printre aceste presimțiri, filosoful enumeră „misteriosul triumghi” ce redă simbolul principiului divin și uman: „Vârful lui este unitatea generatoare a numărului doi, care, prin aceste două laturi trase în linie divergentă, caracterizează seria ființelor, serie care se mărește la infinit... Cele trei facultăți ale sufletului, după Platon și alți filosofi, cele trei imperfecțiuni ale omului, care corespund acestora... Întreita împărțire a timpului care corespunde tuturor momentelor existenței noastre... Cele trei membre care alcătuiesc silogismul...” [125, p.29] și multe altele sunt înșirate de gânditorul creștin.

Începând cu anii '70 ai secolului al XIX-lea, o mare parte a populației a început să acumuleze bogății materiale. Averele nu este un lucru rău, dacă e agonisită pe căi cinstite. Acumularea averii și menținerea echilibrului între bogăție și sărăcie, de asemenea, constituie o problemă care îi preocupă pe filosofi. Aceștia au conștientizat că neglijarea cerințelor spirituale în detrimentul celor materiale poate încuraja și dezvolta lăcomia și necumpătarea considerată, pe bună dreptate, „mama barbariei” [79, p. 111].

Asupra acestor subiecte se exprimă, în lucrările sale, Alexandru Sturza, iar prin faptul că în societatea moldovenească contemporană multe din problemele economice, politice și socioculturale ale timpului său s-au intensificat, se face contemporan al nostru. În acest sens, studierea operelor lui Alexandru Sturza ne poate încuraja la combaterea celor rele, la răspândirea și întărirea credinței, la unirea credincioșilor, la desfășurarea chibzuită a dialogului european contemporan și atingerea unui scop comun în promovarea valorilor general-umane.

Analiza dreptului și capacității unei națiuni la identitate, la conservarea și reproducerea specificului sociopolitic și etnocultural, realizată de Alexandru Scarlat Sturza rămâne actuală, semnificativă și pentru contemporaneitate. Filosoful scria: „Trebuințele (necesitățile – n.n.) unei națiuni sunt de diferite feluri. Ele sunt reale și artificiale, parțiale și generale. Datoriile ei sunt de o îndoită natură. Ca un tot izolat și distinct, cea dintâi datorie a unei națiuni este de a nu se denatura și de a rămâne ea însăși. Ca parte dintr-un tot datoria ei e să se supună impulsunii universale și de a merge în rând cu neamul omenesc” [125, p. 11]. Este vorba, în opinia noastră, despre capacitatea unei națiuni de a-și menține identitatea și de a răspunde, în același timp, tuturor provocărilor timpului istoric. Pentru a reuși în acest proiect, guvernatorii trebuie să asimileze un alt adevăr: „Știința cârmuirii este strâns legată cu cea a educației și numai printr-o

educație într-adevăr națională și esențială religioasă se poate câștiga unanimitatea conștiințelor” [125, p. 140].

Această unanimitate a conștiințelor e determinată în fond de filosofie și religie. Înțelepciunea filosofiei grecești, exprimată îndeosebi de Platon și îmbogățită în continuare cu valorile religiei creștine de Augustin, l-au influențat cardinal pe Alexandru Scarlat Sturza. Cu toate acestea, după cum vom demonstra în cercetarea noastră, nu filosofia l-a îndrumat spre valorile creștin-ortodoxe, ci religia. El avea nevoie de contextul filosofic pentru a-și expune cu argumente raționale ideile sale. Conținutul esențial al acestora se află în religia creștină cu care-și identifică existența sa în toate manifestările vieții. El era convins că toți, fără nicio deosebire, își găsesc salvarea în Iisus Hristos. O asemenea convingere o exprimă Sfântul Pavel în *Epistola către Coloseni*: „Unde nu mai este elin și iudeu, tăiere împrejur și netăiere împrejur, barbar, scit, rob ori liber, ci toate și într-unu toți Hristos” (Coloseni 3, 11). Ca urmare, toți suntem frați într-un Hristos și e obligatoriu, continuă Sfântul Pavel, să ne comportăm cu semenii noștri „[...] cu milostivirile îndurării, cu bunătate, cu smerenie, cu blândețe, cu îndelungă-răbdare” (Coloseni 3, 12).

De aici, atenția deosebită acordată credinței, rolului acesteia în educarea culturii toleranței. În lumea contemporană acestui fenomen i se acordă o atenție sporită, însă realitatea ne oferă multiple informații despre absența mecanismului practicării culturii toleranței. Alexandru Scarlat Sturza menționa: „Această învățătură mare (filosofia creștină – n.n.) servește pentru a materializa un adevăr sublim și anume: că cel dintâi simptom, ca și cel dintâi rod al inițierii noastre în adevăr, trebuie să fie virtutea toleranței. Căci adevărul naște dreptate, dreptatea conduce la iubire, dar și iubirea este ea oare compatibilă cu intoleranța?” [125, p. 130].

Despre identitatea noastră creștină Alexandru Scarlat Sturza menționa cu fermitate în cartea sa *Grecia la 1821-1822*: „Secole urmează unul după altul, ele trec și umbrele lor fugitive se proiectează pe plăcile vii ale legii eterne. Incinta adevărului templu se ridică fără a ține seama de delirul pasiunilor omului și fiecare secol vede o nouă față a edificiului fără a-i putea tăgădui unitatea și identitatea” [124, p. 223].

Alexandru Scarlat Sturza mai susține că „tuturor ființelor înzestrate cu gânduri, și îndeosebi omului, divinitatea a dăruit, într-un mod infinit de micșorat, o reflectare de neconceput a ființei sale, deoarece în fiecare creatură liberă și cugetătoare gândul de nepătruns se aseamănă cu Dumnezeu, gândurile inteligibile, altfel spus cuvântul, se aseamănă cu Fiul, acțiunea sau actul ce vine de la gând și e excitat de cuvânt, se aseamănă Sfântului Duh” [164, p. 164]. Aici, Alexandru Scarlat Sturza continuă tradiția filosofico-religioasă care afirmă că Dumnezeu este

izvorul Adevărului și temeiul existenței. El este infinit și de neconceput. În Dumnezeu se află ideile eterne, formele sau „rațiunile născătoare” ale tuturor lucrurilor, idei care alcătuiesc lumea inteligibilă și Logosul, Fiul lui Dumnezeu. Omul, în această structură a lumii create de Dumnezeu, este stâlpul creației, este o icoană a universului divin în esența sa, sau, cum afirmă Giordano Bruno și tradiția creștină, este un microcosmos. Sufletul omului este nematerial și creat de Dumnezeu, odată cu nașterea corpului, și a fost introdus în corp în momentul nașterii. Păcatul lui Adam a pătat întreaga omenire și, prin aceasta, a osândit oamenii la o pedeapsă veșnică. Pentru a spăla păcatul veșnic, adică a se mântui, omul are o singură cale – a Fiului Domnului. Mântuirea sau înfrângerea răului este o regăsire a lui Dumnezeu în noi. Așa cum susțin reprezentanții filosofiei creștine medievale, Maister Eckhart (nume la naștere Johannes Eckhart, cca. 1260-1327) și Jakob Böhme, de care a fost înrâurit Alexandru Scarlat Sturza, această revenire în El „este asemuită unei reveniri la puritatea copilului” [107, p. 128].

Ar fi eronat să credem că efortul depus de Alexandru Scarlat Sturza la dezvoltarea *Dogmaticii* și filosofiei creștine a decurs fără probleme. După cum menționa Gheorghe Bezviconi, activitatea filosofului, în aceste domenii, întâmpină rezistență din partea unor forțe sociale reacționare. Cenzura diminuea din valoarea scrierilor lui, apologetica și în general libertatea de discuții fiind admisă cu mult mai târziu” [20, p. 63]. Nu era unanimă nici susținerea lui Alexandru Scarlat Sturza din partea intelectualilor ruși. Dacă Konstantin Kavelin (1818-1885), unul din autorii primelor proiecte de lichidare a Țărilor de Jos în Rusia, critica, de exemplu, *Carnetul călătorului fără voie*, apoi Dmitrii Pisarev, reprezentantul socialismului utopic din Rusia, compara stilul lui Alexandru Scarlat Sturza, profunzimea gândirii, vioiciunea imaginilor, originalitatea de expunere și eleganța lingvistică, cu scrisul cunoscutului scriitor și istoric Nikolai Karamzin. La fel și Mihail Pogodin (1800-1875), renumit scriitor și istoric rus, „găsește că, în persoana lui Sturza, Rusia are pe cel mai elocvent și zelos apărător al pravoslavniciei, care și-a câștigat un nume european și continuă să se trudească spre folosul Bisericii” [20, p. 68].

Concluzionând, menționăm faptul că ideile religioase avansate ale lui Alexandru Scarlat Sturza s-au îmbinat armonios cu cele filosofice, aflate în consonanță cu datele științei. Aceasta se referă atât la aspectul ontologic al filosofiei sale, cât și la cel gnoseologic, atunci când susține ideea completării cunoașterii științifice cu cea a cunoașterii prin revelație religioasă. El vede în filosofie nu doar o sursă conceptualistă importantă, ci și una practică, metodologică, ce se răsfrânge asupra științei, cum ar fi Psihologia, dar și asupra Religiei – dând naștere filosofiei revelate, adică religioase. La dezvoltarea acestui gen de filosofie a contribuit din plin și filosoful umanist, fiind unul din creatorii și promotorii filosofiei creștine în perioada modernă – activitate

înalt apreciată de unii reprezentanți ai intelectualității din Rusia și contestată de alții. Divergențele conceptuale, nu doar între Alexandru Scarlat Sturza și unii intelectuali ruși, ci și față de cei europeni, s-au accentuat atunci când a venit momentul aprecierii importanței valorice a Evului Mediu pentru progresul omenirii.

Atras din copilărie de învățătura creștină, Alexandru Scarlat Sturza se simțea, în mod firesc, legat de spiritul ortodoxiei care i-a fost apropiat încă din anii fragezi. Opera întreprinsă de el pe tărâmul filosofiei religioase și susținerii credinței ortodoxe în fața Europei Occidentale îi aduse slava și o vastă popularitate în Europa. „Dacă nu prin alianța împăraților, atunci prin învățătura sfântă caută el să înfăptuiască pe pământ eterna pace” [20, p. 63]. Deși era un adevărat apologet și promotor devotat al ortodoxiei, nu manifesta nici urmă de fanatism religios. Despre toleranța sa religioasă ne vorbesc stima și respectul față de cei de altă credință, inclusiv față de soția sa, care a rămas până la moarte luterană. Faptul că vorbea și scria în șase limbi moderne: franceza, greaca, româna, rusa, germana și italiana, dar poseda și greaca veche, și latina, iar pe autorii englezi îi citea în original – pe de o parte, iar pe de altă parte, erudiția deosebită și finețea ce se manifestau în convorbiri – i-au deschis calea spre a se împrieteni, dar și spre a duce aprige polemici cu omul politic, scriitorul și filosoful francez Joseph de Maistre, ministru al Sardiniei la Sankt-Petersburg, unde s-a apropiat de țarul Alexandru I și l-a tutelat pe Alexandru Scarlat Sturza, având o influență puternică asupra ideilor acestuia. Joseph de Maistre scrie aici lucrările sale de bază: *Eseu asupra principiului generator al constituțiilor politice* (*Essai sur le principe générateur des constitutions politiques et des autres institutions humaines*), apărută în anul 1810, și *Examinarea filosofiei lui Bacon* (*Examen de la philosophie de Bacon*), editată post-mortem, în 1836. El a fost un adversar pătimăș al revoluției franceze și al iluminismului secolului al XVIII-lea. A sa filosofie a istoriei este bazată pe voința divină, pe Providență, după cum ne informează o lucrare scrisă anterior, în 1797 – *Considerații despre Franța* (*Considérations sur la France*). În această lucrare, teoreticianul contrarevoluționar francez afirmă: „Dumnezeu este la originea a tot ce există, că nimic nu este întâmplător, ilogic sau absurd, că totul este ordonat conform planurilor Providenței. Omul se crede liber, în timp ce el nu este decât o «unealtă a lui Dumnezeu»”. Astfel, nimic n-a putut preveni și opri revoluția franceză din 1789-1794. Ea a fost manifestarea unei necesități ce rezultă dintr-o hotărâre a Providenței, care, tulburând o ordine ce era favorabilă oamenilor, i-a pedepsit. De Maistre este un providențialist, pentru care revoluția este o pedeapsă divină ce va regenera Franța, făcând-o mult mai puternică după aceste suferințe [64, p. 61].

În anii 1764-1768, iezuiții din țările catolice ca Franța, Spania, Italia ș.a. găsiseră un adăpost în Rusia, unde promovau convertirea la catolicism a numeroși reprezentanți ai aristocrației ruse. La promovarea acestor procese era implicat și contele de Maistre. După cum menționează Gheorghe Bezviconi în studiul său: „Împăratul Alexandru I, cu toată toleranța lui, e silit să confirme, în anul 1816, izgonirea iezuiților și din Rusia, opunând, pe de altă parte, o campanie publicistică propagandei intense a catolicismului”. Împăratul alege ca armă pe tânărul Alexandru Scarlat Sturza, care publică la Weimar, în același an, prima lui lucrare religioasă *Considerations sur la doctrine et l'esprit de l'Eglise Orthodoxe*. În *Introducerea* la această lucrare Alexandru Scarlat Sturza mărturisește despre motivele ce l-au făcut să o scrie și obiectivele urmărite în ea. El notează: „Lucrarea pe care o oferim cititorului în acest moment a fost sugerată de motive pe cât de imperioase, pe atât de legitime. Recentele evenimente de la Sankt-Petersburg, tentativele unor heterodocși stabiliți în Rusia de a agita spiritele, de a stârni printre credincioși îndoiala în privința dogmelor practice de Biserica Răsăriteană; șovăiala spirituală rezultă din divergențele de opinii, într-un cuvânt, atacul deschis îndreptat împotriva religiei de stat ne-au obligat să rupem tăcerea, să ne apărăm” [20, p. 15]. Afară de aceasta, în continuare, filosoful mai susține: „Este o datorie pe care ne-o impune credința, fără a păcătui față de dragostea de Dumnezeu și de aproapele nostru. Dezvăluind întreaga puritate și perfecțiune a dogmelor propovăduite de Biserica Ortodoxă, autorul n-a avut nicicum de gând să tulbure cugetele sau să facă prozeliți. Intenția acestei lucrări este la fel de dreaptă și de umilă ca și părerile despre doctrina și spiritul Bisericii Răsăritene pe care le consemnează” [20, p. 15].

Această lucrare i-a servit lui Joseph de Maistre ca obiectiv în polemica ce o declanșează prin editarea operei *Despre papa (Du pape)* și în care încearcă să-l combată pe Alexandru Scarlat Sturza. Ultimul îi are de partea sa pe patriarhii Kiril al Constantinopolului și Policarp al Ierusalimului, care îi sunt recunoscători lui Alexandru Scarlat Sturza pentru opera atât de folositoare creștinilor.

În cartea sa *Despre papa*, Joseph de Maistre și-a pus ca scop soluționarea problemelor originii, hotarele și creșterea ulterioară a puterii papale. În lucrare, papa se manifestă în rolul de pacificator, împacă triburile barbare între ele, excomunică pe monarhii ce intră în conflict cu puterea Bisericii ș.a.m.d., adică trudește la edificarea civilizației europene. Alexandru Scarlat Sturza, spre deosebire de contele de Maistre, nu este un apărător înflăcărat al Evului Mediu occidental, deoarece perioada medievală este perioada avântului Bisericii Catolice și a declinului Bisericii Ortodoxe. Cu toate acestea, Alexandru Scarlat Sturza apreciază mai înalt viziunea contelui de Maistre asupra istoriei decât cea a antiistorismului iluminist. El caută cu insistență

exemple care ar demonstra triumful Bisericii orientale în epoca medievală, pe timpul când popoarele creștine se aflau sub ocupația străinilor, de altă credință. În așa fel, dacă de Maistre „reabilitează” epoca medievală occidentală, atunci Alexandru Scarlat Sturza depune tot efortul pentru a „reabilita” creștinismul medieval de răsărit. În același timp, dacă de Maistre se ridică în apărarea Evului Mediu de atacul iluminiștilor, atunci Alexandru Scarlat Sturza acționează pe două fronturi: să lupte cu îngâmfarea iluminiștilor, dar și cu atacurile catolicilor la adresa Bisericii Răsăritene [157, p. 169-170].

În lucrarea *Evghenie Vulgaris și Nichifor Theotokis, precursori ai deșteptării spirituale și naționale a grecilor*, editată de Alexandru Scarlat Sturza, la Paris, în anul 1839, iar apoi tradusă și editată în revista „Moskviteanin”, în 1844, autorul spunea: „Scriitori cu renume au adunat suficiente dovezi despre forța binefăcătoare a Creștinismului. Dar una le-a scăpat din vedere, deoarece ei vorbesc despre aceasta doar în treacăt. Aceasta-i miraculoasă, îndrăznesc să afirm, păstrare, supraviețuire a popoarelor de martiri ai Orientului, în acel Ev Mediu al Asiei și Greciei, care, ridicându-se din ruinele Imperiului Bizantin, trecând prin perioada cruciadelor, prin inundațiile de horde turce și mongole, și ajungând pe imensele ruine, numite Imperiul Otoman. Opt secole s-au scurs în această dureroasă naștere a noii ordini a lucrurilor – și creștinii orientali, aflați de mii de ori sub pericolul nimicirii prin lepădare de credință și sabie, s-au salvat sub adăpostul altarului, sub aripa ocrotitoare a Bisericii ce se lupta și suferea, protejată de puterea numelui Iisus Hristos... Am fost martori cum în Asia și Turcia europeană trădarea credinței a nimicit popoare, pângărind cu rușine amintirea despre ele... Mai vedem cum dreapta credință a grecilor, a popoarelor slave și daco-romane... rezistă până în prezent puterii *Coranului* și tuturor superstițiilor Europei occidentale...” [Apud 157, p. 170].

Această imagine a Evului Mediu se deosebește substanțial de cea a contelui de Maistre. Pentru ultimul, ca și pentru iluminiști, e caracteristic europocentrismul. În unitatea religiei Europei medievale, de Maistre întrezărește universalitatea religiei catolice, fiind preocupat mai mult de perioada de până la schisma Bisericii, îndeosebi de perioada domniei lui Carol cel Mare. Pentru Alexandru Scarlat Sturza, care este preocupat de creștinismul răsăritean, esențială e ideea identității naționale și a patriotismului, alimentate de Biserica Ortodoxă. El menționează: „Cultul ortodox mai puțin despotice prin ființa sa decât cel apusean, mai tolerant și mai conform cu învățătura celor dintâi secole ale Bisericii, împărtăși clerului rusesc același duh de patriotism și de toleranță, care l-a împiedicat, în decursul îndelungatelor nenorociri, care întristară Rusia sub jugul tătarilor și sub cel al polonilor de a-și separa cauza sa de cea a poporului. Într-adevăr, se găsesc pe fiecare pagină a istoriei aceluia timp, dovezi strălucite și multiple despre devotamentul

slujitorilor altarului pentru patria lor; ei n-au încetat niciodată a fi supuși autorității celei mai înalte și bune cetățenii. Cu totul altfel ar fi fost, și mai ales în epocile critice ale istoriei rusești, ca bunăoară lupta de la Don, luarea Cazanului, venirea pe tron a dinastiei Romanov, dacă principiile antisociale ale vicariatului pământesc ar fi pătruns în aceste ținuturi nemărginite și le-ar fi supus, ca pe Germania, Franța, Spania și Italia, poruncilor despotice ale unui arhiereu străin” [125, p. 124-125].

În cadrul polemicii dintre contele francez și Alexandru Scarlat Sturza asupra istoriei creștinismului, s-au ciocnit două viziuni asupra procesului istoric în general. De Maistre, împreună cu catolicii, pornea de la ideea unității civilizației mondiale, a cărei mișcare este văzută de ei ca un proces treptat de cucerire, de către confesiunea catolică, a spațiilor barbare. Alexandru Scarlat Sturza însă pornea de la imaginea aspectului închis al națiunilor și de la specificul național al credinței creștine. Întregul traseu al creștinismului european, parcurs după separarea Bisericilor, i se prezenta filosofului ca fiind greșit. Simbolurilor de cult, prin care a trecut credința catolică, el le opunea caracterul constant al ritualului ortodox.

Despre puritatea creștinismului ortodox și devierile lui în catolicism menționează, în spirit sturzyst, și Nae Ionescu. Astfel despre dialectica creștinismului răsăritean dânsul scrie: „Nu creștinismul a făcut Răsăritul, ci Răsăritul a făcut creștinismul. Numai după ce Răsăritul a făcut creștinismul, acest creștinism a format, într-un anumit fel, Răsăritul” [67, p. 17]. Și continuă cu privire la creștinismul apusean: „Când creștinismul a trecut în Apus, a luat toate formele posibile, începând cu transformarea cultului catolic de acolo, a cultului păgân... și introducerea lui în cadrul propriu-zis al creștinismului” [67, p. 17-18].

Dar, revenind asupra disputei dintre Alexandru Scarlat Sturza și Joseph de Maistre, găsim nu doar deosebiri, ci și elemente comune – combaterea antiistorismului iluminist – care vedea în istorie o adunătură de rătăcirii omenești și interpretarea istoriei ca pe un factor educativ puternic. Ei sunt conștienți că noi trebuie, în concepțiile noastre, să ținem la faptul că anume în Evul Mediu a fost pusă temelia civilizației contemporane, civilizație de neimaginat fără componenta creștină. De aici și argumentarea necesității educației religioase a tineretului, despre care scrie Alexandru Scarlat Sturza.

Astăzi, tot mai mulți cercetători apreciază înalt importanța Evului Mediu pentru destinul ulterior al umanității. Referindu-se la valoarea Evului Mediu pentru contemporaneitate, istoricul William Hardy McNeill (1917-2016) menționează: „Având în vedere rolul revoluționar jucat de civilizația europeană la nivel mondial după 1500, merită să ne întrebăm prin ce era diferită Europa medievală de alte regiuni contemporane” [82, p. 544]. Și el evidențiază două aspecte

definitorii asupra cărora își oprește analiza sa. El continuă: „În primul rând, începând cu secolul al XI-lea, vest-europenii au luat contact cu moștenirea lumii clasice, musulmane și bizantine relativ fără inhibiții generate de propriul lor trecut... Viteza și hotărârea cu care au învățat ceea ce se putea învăța de la civilizațiile mai vechi le-au permis novicilor europeni să ducă mai departe decât contemporanii lor asiatici încercarea de raționalizare a eforturilor umane – încercare la care predispunea moștenirea greacă a civilizației lor. Dreptul roman, știința și filosofia greacă și încurajarea ecleziastică de a studia în mod rațional doctrina religioasă și lumea au stimulat cu toatele această dezvoltare” [82, p. 544]. În viziunea acestui cercetător, Evul Mediu nu este unul al obscurantismului, ci al sintezei marilor valori culturale mondiale.

Cel de-al doilea aspect, menționat de William N. McNeill, se referă la faptul că „participarea populară la viața economică, culturală, politică a fost mult mai mare în Vestul Europei decât în cazul altor civilizații ale lumii... Din punct de vedere cultural, aspirațiile unei mari varietăți de grupuri sociale – cler, nobilime, orășeni și, într-o anumită măsură, chiar țăranii – și-au găsit expresia literară în societatea medievală, în timp ce numai crizele trecătoare puteau aduce la suprafață astfel de situații în alte civilizații euroasiatice” [82, p. 544].

Oricât ar părea de paradoxal, de valoarea spirituală a Evului Mediu, la a cărei reabilitare a contribuit printre primii Alexandru Scarlat Sturza, a beneficiat nu doar progresul social european. De valorile lui au încercat să profite, în scopuri ideologice reacționare, și regimurile totalitare, îndeosebi aceasta se referă la unitatea și interdependența dintre adevăr și libertate din creștinism. Ele au încercat să folosească teza din creștinism că libertatea este posibilă doar prin cunoașterea adevărului, că doar cunoașterea acestuia face posibilă eliberarea. Altfel spus, ei apelau la afirmația din *Evanghelie*: „Cunoașteți adevărul și adevărul vă va face liberi”. Referindu-se la acest aspect, Nikolai Berdiaev (1874-1948) scria: „În lumea actuală, aceste cuvinte din *Evanghelie* au fost parafrazate și sunt reluate de totalitarismul contemporan, ostil libertății. Astfel marxism-comunismul declară: „Să cunoști adevărul marxist, adevărul comunist; el vă va face liberi; în afara lui nu e decât minciună, o libertate formală mincinoasă, afișată în societățile capitaliste” [17, p. 132]. Aici e vorba de preluarea de către marxism a concepției hegeliene despre adevăr ca pătrundere în cunoașterea necesității, adică de o concepție a libertății total opusă creștinismului. Ultimul vede în adevăr atât calea mântuirii, purificării de păcat, cât și viața dusă în conformitate cu acest adevăr. Adevărul aici nu numai că asigură libertatea, dar și se revelează în libertate, libertatea fiind indispensabilă adevărului. Și Nikolai Berdiaev concluzionează: „Creștinismul a afirmat pentru prima dată, în mod real, libertatea spiritului. Iar

adevărul asupra libertății a fost consfințit de sângele martirilor. Creștinismul e religia adevărului crucificat. Adevărul crucificat nu constrânge: el e întors spre libertate” [17, p. 133].

Fără aceste valori creștine, care și-au atins maturitatea în mentalitatea societății medievale, progresul spiritual al societății rămâne imposibil, era crezul, îndreptățit ulterior de mersul istoriei, al lui Alexandru Scarlat Sturza, dar și al lui Joseph de Maistre. Dar erau două moduri diverse de apreciere a importanței perioadei medievale pentru istoria Europei. Pentru contele francez, Evul Mediu se prezenta ca o perioadă a victoriei religiei catolice asupra tuturor popoarelor europene și prin aceasta el plasa trecutul mai presus decât societatea contemporană lui, considerată de el decăzută și desfrânată de mentalitatea filosofiei materialiste din secolul al XVIII-lea. Pe când Alexandru Scarlat Sturza considera greșită calea religioasă a civilizației Europei Apusene, încercând să găsească calea adevărată, ce trebuie să fie urmată de istoria medievală în partea răsăriteană a Europei. De aici decurgea și aprecierea diferită a rolului Rusiei în procesul istoric mondial. Dacă pentru Joseph de Maistre, Rusia se prezenta ca o țară barbară, aflată în afara procesului istoriei, adică a civilizației catolice, pentru Alexandru Scarlat Sturza, Rusia și Grecia erau păstrătoare și apărătoare adevăratei religii creștine, în timp ce în Occident creștinismul a fost deformat sub presiunea falsei civilizații [157, p. 174-175].

Mânat de recunoștință față de patria lui adoptivă Rusia, Alexandru Scarlat Sturza publică volumul *Notions sur la Russie*, prin care prezintă, în culori vii și pline de admirație, impresiile despre imperiul de la Răsărit. Nevoia unor asemenea lucrări se resimțea din plin, deoarece în Europa căpătaseră o largă răspândire ideile despre moravurile barbare ale moscoviților. Filosoful umanist, dimpotrivă, vorbește cu simpatie despre poporul rus, caracterizându-l drept un popor care prezintă o îmbinare fericită a geniului asiatic cu cel european. „Rusiei, scrie Alexandru Scarlat Sturza, îi este predestinat să mântuie și să organizeze Europa Apuseană, după cum a fost în anul 1812, care neapărat trebuie să se repete în proporții mult mai cuprinzătoare; sau hegemonia Rusiei, sau moartea Europei Apusene de învățături false și pasiuni turbate” [20, p. 66]. Dar destinul istoric, după cum cunoaștem, hotărâse să nu se înfăptuiască prezicerile filosofului umanist. Dimpotrivă, Rusia – leagănul ortodoxiei, în urma instaurării regimului totalitar comunist, se transformă într-un dușman deschis și necruțător al credinței creștine, pentru o perioadă de peste 70 de ani. Dar neadevărul, falsul, până la urmă, este învins de adevăr și în prezent ortodoxia se află pe calea renașterii, deși consecințele ideologiei comuniste se mai resimt și astăzi.

Din cele relatate concluzionăm că Alexandru Scarlat Sturza, spre deosebire de contele Joseph de Maistre, care a depus eforturi colosale pentru a salva onoarea Evului Mediu în general,

este interesat de redimensionarea valorilor creștinismului medieval de răsărit. Dacă primul se ridică în apărarea Evului Mediu de atacurile iluministe, apoi cel de-al doilea, urmărește un obiectiv dublu: demascarea inconsistenței argumentelor aduse de iluminiști și combaterea atacurilor catolicilor îndreptate împotriva Bisericii Ortodoxe. Alexandru Scarlat Sturza vede valoarea ortodoxiei în capacitatea ei de a salva popoarele răsăritene, aflate sub jugul cotropitorilor străini mai bine de opt secole și supuse pericolului dispariției. Istoria demonstrează că acestea au fost salvate de credința creștină tradițională, spre deosebire de popoarele păgâne, care, în condiții similare, au dispărut fără urmă. Alexandru Scarlat Sturza vede în ortodoxie forța păstrării identității naționale, pe care o percepe în strânsă legătură cu identitatea în timp a creștinismului răsăritean. Valorile creștine, care și-au atins maturitatea în Evul Mediu, au contribuit nu doar la conservarea, ci și la progresul cultural-spiritual al civilizației europene ulterioare, argumentează Alexandru Scarlat Sturza în filosofia sa religioasă.

Alexandru Scarlat Sturza rămâne actual prin gândirea sa și în domeniul spiritualității creștine. Opera lui este în consonanță cu dialogul intercultural european. Publicistica lui s-a dovedit a fi în armonie cu problemele zilei: problema Orient – Occident, renașterea Bisericii Creștine, revenirea la credință în țările cu un fost regim totalitar, intensificarea activității diferitelor comunități religioase, problema educației și instruirii în școală și altele. Gânditorul analizează problemele din timpul său, tendințele filosofice, mai cu seamă din Europa, pentru că aici dorea mai întâi să fie ordine, să găsească soluții problemelor stringente: sărăcia, războaiele, încălcarea libertății oamenilor, a popoarelor. Alexandru Scarlat Sturza a fost un mare apologet al ortodoxiei, adept al revenirii la Biserica-mamă și al filosofiei creștine. Scria cu admirație despre filosofia creștină: „Ea ne învață că orice cunoștințe, chiar și cele empirice, pornesc de la credință, adică de la izvorul său, de la acceptarea datelor de bază inaccesibile rațiunii. Din cele trei sisteme ale cosmogoniilor ea acceptă și recunoaște acea care, nefiind născocită de mintea omenească, legiferează o comportare dreaptă și armonioasă a omului și naturii cu Dumnezeu – sistem care nu e supus cercetării analitice, dar care lămurește tot ce este derivat în fenomenele lumii materiale și spirituale” [159, p. 200]. O definiție și o explicație mai rar întâlnită chiar și în enciclopedii. Concis și clar. Dar autorul mai precizează un cuvânt. Cuvântul „a lămuri, scrie el, noi îl concepem nu ca pe o dezvăluire a esențelor, imposibile în lumea fenomenelor, ci ca o satisfacere a bunului simț și a conștiinței de sine pure” [159, p. 200].

În lucrările lui Alexandru Scarlat Sturza găsim reflecții despre siguranță, bunăstare, încredere și stabilitate în societate. Filosoful menționează că toate aceste tendințe sau rezultate ale ordinii sociale sunt incompatibile cu intoleranța și compatibile cu toleranța, cu iubirea, cu

virtuțile, plăcute lui Dumnezeu. Desigur, se cer anumite forțe care ar consolida societatea. Conștiința religioasă ar trebui să fie una din principalele forțe și să se considere tot atât de importantă ca și factorii economici, politici etc., iar filosofia creștină, în viziunea gânditorului ce ne preocupă, trebuie să joace un mare rol în consolidarea edificiului social. Identitatea creștină, apărarea curățeniei și autenticității credinței ortodoxe au fost teme centrale a mai multe lucrări ale lui Alexandru Scarlat Sturza, începând chiar cu primul său studiu mai valoros și apreciat – *Considerații despre doctrina și spiritul Bisericii Ortodoxe*. Tânărul apologet al credinței creștin-ortodoxe era atât de sigur de veridicitatea doctrinei sale religioase expuse în lucrare, încât a expediat câte un exemplar, la care a anexat comentarii detaliate în limba greacă Chiril IV al Constantinopolului (1813-1818) și Policarp I al Ierusalimului (1808-1827).

În timpul modernizării Europei, pe baza dezvoltării științei și vieții social-politice, nu numai că rămâneau în umbră, ci chiar erau supuse pericolului dispariției tradițiile religioase. Divizarea definitivă a continentului în 1648 în state catolice și protestante ridica mari probleme pentru estul european. Pe timpul activității lui Alexandru Scarlat Sturza, sarcina păstrării tradiției ortodoxe nu numai că rămăsese în vigoare, ci devenise și mai acută. În activitățile sale politice, sociale și culturale filosoful apăra și propagă ortodoxia. Spre deosebire de alții, el n-a redus progresul social și individual doar la știință, demonstrând necesitatea îmbinării organice a științei cu credința creștină în procesul educațional, orientată spre formarea concepției despre lume a individului. Paradoxal, dar actualitatea viziunilor sale nu numai că n-a scăzut, ci, dimpotrivă, a crescut. Ca dovadă este interesul manifestat și astăzi față de opera și activitatea sa, atestat în lucrările apărute recent ale Stellei Ghervas, *Un intellectuel orthodoxe face à l'Occident* (Elveția 1999); *Réinventer la tradition: Alexandre Stourdza et l'Europe de la Sainte-Alliance* (Paris, 2008); *Reinventarea tradiției: Alexandru Sturdza și Europa Sfintei Alianțe* (București, 2014). Alexandru Sturza, *Apărarea ortodoxiei* (București, 2001); Emil Vrabie, *Alexandru Sturza: Viața și opera. Aviz pentru tinerii diplomați* (Chișinău, 2002); lucrarea lui V.S. Parsamov, apărută la Saratov (2003) [157] și V.P. Romaniuc și L.A. Eršov la Kiev (2004) [159] ș.a.

2.4. Conotațiile politico-religioase ale Actului Sfintei Alianțe

Alexandru Scarlat Sturza se abținea să dezvolte toate principiile sale teocratice și tradiționaliste, chiar și în viziunea sa critică a gândirii iluministe din două considerente. O cauză se exprima prin scopul de a apăra modernizarea societății ruse, dorită de țări încă de la Petru cel Mare, iar altă cauză era dorința de a păstra înnoirea intelectuală și spirituală a națiunii grecești, menținând, totodată, relațiile dintre lumea greco-bizantină și Europa. Din această cauză, asemănător modelelor sale – Vulgaris și Theotokis, el nu putea să respingă în niciun caz filosofia și știința modernă. Acest context a luat puțin o altă întorsătură din cauza evenimentelor dramatice de la 1812, după care Rusia a pornit pe alt făgaș, altul decât cel imaginat de Petru cel Mare. Victoria militară asupra lui Napoleon a deschis, cel puțin pentru câțiva ani, noi perspective politice pentru țarul Rusiei Alexandru I și acesta a pornit pe o nouă direcție de domnie, și care era îndemnat să joace un rol major pe scena europeană. Prăbușirea completă a sistemului napoleonian a impus crearea unui sistem capabil să legitimeze o redistribuire completă a sistemului politico-diplomatic cu scopul de a nu permite crearea unor noi conflicte.

Pentru regenerarea Europei, țarului Alexandru I i se părea absolut necesară solidaritatea creștină, cu atât mai mult că ideea unei unificări pe baza creștinismului plutea deja în aer de ceva timp. Pentru Rusia proiectul unei alianțe creștine a marilor puteri avea scopul de a consfinți noul său rol european, cel al unui pilon esențial pentru echilibrul continental. Astfel, în vâltoarea momentului, Alexandru Scarlat Sturza a fost unul dintre intelectualii care au încercat să definească o nouă ordine europeană capabilă să garanteze stabilitatea unui „continent obosit după douăzeci de ani de războaie” [61, p. 183].

Valențele social-politice ale reabilitării spiritualității medievale, adică și a idealurilor lui Alexandru Scarlat Sturza, și-au găsit întruchipare în Actul Sfintei Alianțe. Acest act a fost anticipat de Tratatul semnat la încheierea Congresului de la Viena. Aici, se cere să facem o remarcă și să concretizăm că, până în secolul al XX-lea, denumirea de *congres* era dată unor conferințe internaționale cu participarea șefilor de state sau a delegaților acestora, organizate în scopul încheierii tratatelor de pace, cum a fost și Congresul de la Viena, care s-a desfășurat din septembrie 1814 până în iunie 1815. Congresul legifera biruința coaliției statelor europene împotriva lui Napoleon și își îndrepta eforturile spre restabilirea ordinii feudale și satisfacerea pretențiilor teritoriale ale țărilor învingătoare. În septembrie 1815, este fondată Sfânta Alianță, organizație internațională, creată de monarhii statelor europene după prăbușirea imperiului lui Napoleon, cu scopul de a înăbuși mișcarea revoluționară din Europa. Actul de constituire a Sfintei Alianțe reprezenta, oarecum, fundamentul unei noi arhitecturi de securitate colectivă,

bazată pe cooperarea internațională, mai precis între dinastiile Europei, potrivit matricei creștine comun împărtășite de civilizația europeană. Artizanul ideologic al actului de constituire a fost însuși țarul Rusiei Alexandru I, dar inspirat și de cancelarul Austriei principele Klemens Wenzel von Metternich (1773-1859). Semnarea actului de constituire a Sfintei Alianțe s-a produs la Paris de către țarul Rusiei – Alexandru I, împăratul Austriei – Francisc I și regele Prusiei – Frederic Wilhelm al III-lea. Ulterior, la Sfânta Alianță a aderat și Franța, excepție făcând Marea Britanie și Statul Pontifical. Mai târziu, la acest pact au aderat majoritatea suveranilor din Europa, fiind reînnoit prin patru congrese. Astfel, interesul strategic de constituire a acestei coaliții a prilejuit Rusiei excluderea Imperiului Otoman din Concertul European. Sfâșiată de numeroase contradicții interne, Sfânta Alianță, după revoluțiile din 1848-1849, s-a destrămat definitiv [50, p. 379] .

Deși Tratatul Sfintei Alianțe a fost scris la inițiativa țarului rus, autorii nemijlociți ai textului au fost Alexandru Scarlat Sturza și Ioan Capodistrias, chiar dacă nu întotdeauna împărtășeau întru totul conținutul acestuia [157, p. 66]. În amintirile sale despre Capodistrias, Alexandru Sturza ne prezintă câteva date importante despre Sfânta Alianță: „Împăratul, plin de venerație înaintea puterii salutare și vitale a credinței creștine, vedea în restabilirea ei lăuntrică singura garanție a păcii, a renașterii și fericirii tuturor neamurilor pământești” [20, p. 41]. Actul Sfintei Alianțe era mai mult religios decât diplomatic și totuși – afirmă filosoful diplomat – „din ziua semnării acestui tratat împotriva lui s-au ridicat cu dușmănie: viclenia diplomatică, bănuiala bisericească și samovolnicia demagogică” [20, p. 41], cu toate că, în opinia lui Alexandru Scarlat Sturza, actul era o inițiativă fericită.

Prin acest tratat al Sfintei Alianțe nu religia era pusă în serviciul politicii, ci, invers, politica era pusă în serviciul religiei. În mod tradițional, se obișnuia ca oamenii să apeleze la funcția salvatoare a creștinismului în viața particulară sau familială, însă în cazul Sfintei Alianțe apelul era preluat de comunitatea socială. Revoluția franceză deschisese o nouă eră în istoria creștinismului. Omenirea apela la ajutorul religiei creștine ca factor decisiv în lupta cu răul pe care-l declanșase marea rebeliune franceză. Cu toate acestea, semnarea Actului presupunea și unele aspecte delicate sub aspect religios, care, din fericire, au fost depășite pentru o perioadă de timp. Este vorba că Actul Sfintei Alianțe trebuia să fie, și până la urmă a și fost, semnat de un țar ortodox, un împărat catolic și un rege protestant.

Fiind scris sub influența lui Alexandru I, unii au văzut în conținutul Actului Sfintei Alianțe baza teoretico-politică a ideologiei imperialiste a Rusiei. Astfel consilierul cancelarului Austriei, diplomatul și scriitorul Friedrich von Gentz (1764-1832), în anul 1876, în primul

volum al lucrării *Depeches inedites aux Hospodars de Valachie*, editat la Paris, scria: „Prima intenție aproape a tuturor celor care au aflat despre acest Tratat a fost tendința de a vedea în el semnul prevestirii unui proiect împotriva Turciei [...] Dorința secretă a împăratului Alexandru I nu excludea faptul de a lega statele înaintașe prin obligații solemne și de a le propune un gen de noi cruciade” [157, p. 82-83].

E greu, dacă nu chiar imposibil, de stabilit dacă planurile lui Alexandru I includeau sau nu lupta împotriva Turciei sub simbolurile Sfintei Alianțe. La fel este greu de presupus dacă împăratul Rusiei dorea să reînvie expedițiile militare de colonizare, întreprinse de cruciade, sub imboldul valorilor feudale din secolele XI-XIII, sub pretextul luptei împotriva „necredincioșilor”. Un lucru este clar: Alexandru I dorea mult să îmbunătățească imaginea Rusiei în ochii țărilor europene și să-și camufleze intențiile imperiale. La ultima trebuia să contribuie și Actul Sfintei Alianțe. În acest scop, în luna martie 1816 tuturor misiunilor diplomatice rusești din străinătate, îndeosebi din țările Europei, le-a fost transmisă scrisoarea împăratului Alexandru I, care venea cu noi lămuriri ale esenței Sfintei Alianțe. În scrisoare se menționa că Rusia și aliații săi doresc, prin acest tratat, „să promoveze principiile păcii, înțelegerii și dragostei, care sunt rodul religiei creștine și moralei credincioșilor, folosite până acum doar în sfera relațiilor civile, să fie de acum înainte utilizate și în domeniul relațiilor politice dintre state” [157, p. 91]. Acest lucru voia să însemne că poruncile sfinte, care-și găsiseră aplicare în viața particulară a credincioșilor, vor căpăta pe viitor o sferă de întrebuintare mai largă – practic universală. „Unicul și exclusivul scop al Alianței – menționa Alexandru I – poate fi doar păstrarea păcii și înțelegerii între interesele morale ale popoarelor, care, prin voia Domnului, au fost unite sub semnul Crucii. Unui asemenea Act îi sunt străine orice idei dușmănoase față de popoarele ce n-au avut fericirea de a fi creștine” [157, p. 91]. Partea cea mai delicată se referea la transpunerea Actului în viață, lucru conștientizat și de Alexandru Scarlat Sturza. El menționa în *Notițe biografice despre contele Ioan Capodistria, președinte al Greciei*: „era greu de indicat procedura trecerii de la sfânta teorie (Actul Sfintei Alianțe – O.M.) la transpunerea ei în practică” [20, p. 41].

Pentru a fi pregătit să-și apere idealurile la nevoie, Alexandru Scarlat Sturza vede necesitatea de a reflecta asupra fundamentelor Sfintei Alianțe. Acestui fapt se datorează apariția a două memorii intitulate: *Considerații pe seama actului de alianță frățască și creștinească din 14/26 septembrie 1815* și *Despre Sfânta Alianță*. Scrise în scopul susținerii și promovării ideilor expuse în Actul Sfintei Alianțe, aceste lucrări, scrise în limba franceză, dovedesc o dată în plus

solidarizarea fără rezerve a tânărului ideolog cu ideile „alianței europene creștine”, în viziunea căruia era concepută ca un fundament al politicii ruse și al noii ordini europene [156].

Prin memoriul aparent destinat publicării dar, spre regret, rămas needitat *Considerații pe seama actului de alianță frățească și creștinească din 14/26 septembrie 1815*, Alexandru Scarlat Sturza încerca să confere Sfintei Alianțe o bază teoretică și ideologică, totodată să împrăștie suspiciunile adversarilor pactului și să le respingă obiecțiile aduse. Aceste obiecții, după cum le caracterizează autorul textului, erau de trei tipuri: 1) fie era considerată *exclusivistă* și *amenințătoare*, 2) fie era numită o *himeră alimentată de exaltare*, 3) fie era considerată inaplicabilă la realitatea din teren și, implicit, *inutilă și lipsită de stabilitate* [61, p. 189].

Asupra primului aspect Sturza recunoaște că alianța de pe 14/26 septembrie exclude națiunile care nu practică religia creștină, deoarece se fundamentează doar pe dogme și precepte care sunt comune tuturor puterilor europene „și care sunt suficiente pentru a deduce toate îndatoririle sociale și scopurile politice necesare pentru a cimenta încrederea și uniunea dintre state”. Tocmai această formă de ecumenism, înainte de vreme, l-a deranjat pe Joseph de Maistre, care vedea în această ideologie protecția acordată unor secte periculoase, precum și stimulentele unor disensiuni de ordin religios. Pentru Alexandru Scarlat Sturza, dimpotrivă, tocmai actul tratatului respinge „spiritul periculos al prozelitismului” și deci „nu exclude decât ceea ce respiră prevenirea sau setea de putere, atât în plan religios, cât și în plan politic” [61, p. 189].

Celor care numeau tratatul Sfintei Alianțe „o himeră alimentată de exaltare”, Sturza explică că structura prezintă, dimpotrivă, avantajul de a fi construită pe o experiență profundă a trecutului. Astfel spus, este fix opusul exaltării, „care își are adesea originea în lipsa de experiență”. Bazată pe principiul guvernării „pe seama conștiinței, a religiei, a moralei și a experienței”, Sfânta Alianță prezintă avantajul de a scoate guvernele europene de sub incidența judecății exclusive a opiniilor.

Referitor la utilitatea și stabilitatea alianței, Sturza afirmă că pentru un suveran „un act ce proclamă principii generale și mai ales evidente nu poate fi violat fără a-i trezi conștiința proprie și cea a poporului său”. El se întreabă, de altfel, cine ar putea recuza utilitatea unui act care constituia „o legătură în plus între suverani, un gest salutar, un punct de apropiere incontestabil” [61, p. 190].

Cu referire la textul scris în Actul Sfintei Alianțe, în *Considerații...* Alexandru Scarlat Sturza menționa că alianța este un model universal de relații internaționale, bazat „numai pe dogme și porunci religioase comune pentru îndatoririle obștești și regulile politice generale, capabile permanent să confirme încrederea și alianța dintre state” [157, p. 89]. Autorul textului

este convins că orice s-ar afirma despre neamul omenesc, preocupat de interesele sale materiale, el a luptat și va lupta întotdeauna pentru idei. Perioadele declanșării fanatismului aduc din belșug argumente sângeroase în confirmarea acestui fapt. Anume conștientizarea acestor realități, consideră Alexandru Scarlat Sturza în lucrarea menționată, i-a făcut pe evlavioșii fondatori ai Sfintei Alianțe să caute în sfintele adevăruri, remediul dominării nefericirii noastre și înlăturării rătăcirilor primejdioase. Acest mijloc, ce i-a îndemnat pe conducătorii popoarelor să se înfrățescă sub grija părintească a lui Dumnezeu Izbăvitorul, nici pe departe nu exclude calculul înțelepciunii omenești, necesar satisfacerii anumitor interese. Însă acest calcul trebuie să armonizeze cu adevărurile veșnice, rămânând echidistant de fanatism și viciu. Sub acest aspect, Sfânta Alianță prezintă prin sine nu doar o convenție diplomatică, ci și „o asociație educativă” [157, p. 90] – consideră Alexandru Scarlat Sturza. Ceea ce dorește să însemne că de acest Act al Sfintei Alianțe depinde nu doar pacea, ci și renașterea morală a popoarelor. Filosoful afirmă fără dubii: „Acest Act este o înarmare în baza respectării principiului neutralității, orientat împotriva lipsei de credință și fanatismului” [157, p. 90]. Infirmând bănuielile „în spiritul periculos al prozelitismului” [157, p. 90], Alexandru Scarlat Sturza evidențiază nu doar caracterul antirevoluționar al Actului Sfintei Alianțe, ci și atitudinea sa ostilă față de reacțiile catolice, ce căpătau răspândire în Europa. Prin toate acestea, în prima parte a lucrării, autorul îl urmează, în ideile sale, pe împăratul Alexandru I.

În partea a doua a acestei lucrări, autorul își expune propriile convingeri cu privire la ceea ce trebuie să prezinte într-adevăr Actul Sfintei Alianțe. Spre deosebire de contele Joseph de Maistre, care vedea în revoluția franceză doar o abatere de la calea trasată de catolicism, Alexandru Scarlat Sturza vedea în rebeliunea franceză confruntarea pământească dintre forțele divine și cele ale iadului. Anume în ea se ciocnesc, nimicindu-se reciproc, legea credinței cu fanatismul, consideră filosoful. Dacă pentru contele Joseph de Maistre, consecințele revoluției s-au manifestat într-o „mare revoluție religioasă” – așa califică gânditorul francez orientarea unor țări în perioada postrevoluționară spre catolicism, – apoi pentru Alexandru Scarlat Sturza „tendința religioasă”, apărută după revoluția franceză, demonstrează într-un tot că religia creștină pe deplin poate satisface necesitățile religioase ale Europei, pornite pe calea reînnoirii. Respingând catolicismul, filosoful manifestă o anumită loialitate față de protestantism. Și aceasta are loc din două motive. În primul rând, „Biserica protestantă din momentul apariției sale caută punct de sprijin în Biserica Ortodoxă și alianță cu ea” [157, p. 90], iar în al doilea rând, Biserica protestantă este supusă permanent schimbărilor, ceea ce nu exclude perspectiva evoluției ei spre ortodoxie. Cu toate acestea, el critică ambele Biserici: dacă în Biserica catolică domină, în

viziunea lui Alexandru Scarlat Sturza, despotismul, apoi cea protestantă s-a pomenit atrasă de vârtejul anarhismului. Doar Biserica Ortodoxă, „aflată la distanță de toate extremitățile, funcționează în afara despotismului spiritual și anarhiei bisericești” [157, p. 93].

Referindu-se la Actul Sfintei Alianțe, încheiat la 14/26 septembrie 1815, Alexandru Scarlat Sturza amintește, o dată în plus, că Revoluția franceză a zdruncinat principiile creștine ale Europei și că o asemenea Alianță era un imperativ superior. Dar filosoful exagerează când se referă la perceperea importanței Actului Sfintei Alianțe de către împăratul Rusiei, scriind: „societatea modernă, prezentată de Alexandru I, se află în fața alternativei: restabilirea creștinătății sau moartea” [20, p. 60]. Mai aproape de adevăr este constatarea că, atât pentru Alexandru I, cât și pentru Alexandru Scarlat Sturza, Sfânta Alianță se prezintă ca o structură internațională cu funcții de iluminare spirituală. Însă dacă țarul, fiind într-o anumită măsură indiferent față de deosebirile confesionale, s-a limitat doar la implicarea poruncilor creștine generale, pentru filosoful umanist, ca și pentru Joseph de Maistre, creștinismul putea și trebuia să fie reanimat doar printr-o confesiune: pentru primul – prin ortodoxie, pentru al doilea – prin catolicism.

Dacă lucrarea *Considerații pe seama actului de alianță frățească și creștinească din 14/26 septembrie 1815* nu a fost editată, totuși țarul a susținut, inclusiv cu resurse financiare solide, publicarea unei alte lucrări valoroase, și anume *Considerații despre doctrina și spiritul Bisericii Ortodoxe*. Pentru a înțelege interesul nemijlocit al împăratului Alexandru I în editarea acestei lucrări în perioada respectivă, este necesar să ne oprim pe scurt asupra unor evenimente sociale de rezonanță internațională, care avuseseră loc atunci. Iezuiții izgoniți către 1764-1768 chiar din țările catolice precum Franța, Spania, Italia ș.a., găsiseră, după cum s-a menționat deja, adăpost în Rusia, unde inițiaseră un proces intens de convertire la catolicism a multor reprezentanți ai aristocrației ruse. Împăratul Alexandru I, cu toată toleranța lui, e silit, în anul 1816, să recurgă la izgonirea iezuiților din Rusia. E firesc ca țarul rus să-și fundamenteze acțiunile sale pe temeuri religioase și ideologice ce ar confirma superioritatea ortodoxiei asupra catolicismului. Cu atât mai mult, și influența misticilor, cu precădere misticii romantici germani, asupra gândirii țarului, dar și influența catolică de la începutul domniei sale, pe care guvernarea rusă o căpătase de pe vremea lui Pavel I, au făcut ca țarul Alexandru I să se simtă strâmtorat în Biserica Orientală. Tocmai în acest sens trebuie înțeles fundamentul ideologico-religios al apariției *Considerațiilor*, lucrare pe care unii o consideră a fi scrisă la comandă. În acest context, după părerea unor cercetători, în timp ce Sturza își redacta *Considerațiile*, acesta nu s-a limitat doar la contextul teologic. Conform unor opinii, programul său spiritual de

recreștinare a Europei era destinat, de asemenea, să susțină un proiect politic conservator. Religia și teologia deveneau astfel proiecte politice, ceea ce face din *Considerații* o operă și de natură ideologică. Această evoluție a misticismului înspre contrarevoluție și reacție politică se vor confirma în opera sa următoare, *Memoriu asupra stării actuale a Germaniei* [61, p. 202] .

Activitatea diplomatică și poate apologetică a lui Alexandru Scarlat Sturza a fost puternic zdruncinată în anul 1818. Atât de puternic, încât filosoful este silit să se retragă din slujba oficială de la curtea țarului. Motivul era apariția documentului, întocmit la propunerea lui Alexandru I pentru Congresul de la Aachen al Sfintei Alianțe – *Memoriu asupra stării actuale a Germaniei*, editat în 50 de exemplare și înmânat membrilor Congresului [157, p. 176].

Sturza, care începe *Memoriul* prin a face elogiul țării pe care o prezintă ca fiind „inima Europei” și locul de intersecție al mai multor mișcări și afluente, atât din Orient, cât și din Occident, nu-și poate explica faptul apariției unor incidente de proporții în Germania. Faptul că și-a făcut studiile în această țară, i-a permis lui Alexandru Scarlat Sturza să cunoască destul de bine, după părera sa, duhul de răzvrătire ce domina în universitățile acestea, care, în loc să contribuie la răspândirea creștinismului, erau niște pepiniere de răspândire a ateismului și spiritului revoluționar. Precizând, în asemenea situații, posibilitatea izbucnirii unei revoluții, Alexandru Scarlat Sturza recomandă să fie anulate privilegiile universitare, să fie înființată o supraveghere polițienească specială mai dură în locul celei academice asupra studențimii, să fie înlocuite alegerile profesorilor prin decizia guvernamentală, să fie cenzurate mai riguros ziarele etc.

Fără a indica numele autorului și într-o formă pe alocuri redactată, *Memoriul* a fost trimis, în mod confidențial, la serviciile diplomatice ale Rusiei de la curțile europene. La început ziarul englez *The Times*, după care și gazetele germane au descoperit cine este autorul acestor materiale. Critica sa asupra situației din Germania, de altfel destul de documentată, a fost susținută de așa-zișii conservatori și aspru criticată de așa-numiții progresiști. Nemții însă s-au simțit jigniți de amestecul lui Alexandru Sturza în treburile Germaniei. După cum menționează Gheorghe Bezviconi în baza documentelor studiate, „indignarea, mai ales după apocriful din *Times*, ajunse la apogeu și sili pe doi studenți din Viena, pe conții Bochgoltz și Keller, să-l provoace pe Sturza la duel. Guvernul rus îl transferă atunci la Dresda, căci și viața sa era amenințată” [20, p. 61].

Ca rezultat, nu doar în Germania, ci și în Rusia s-au întesit atacurile asupra lui Alexandru Sturza. Drept dovadă este epigrama cu conținut răutăcios a scriitorului Aleksandr Pușkin, mai

tânăr cu 8 ani decât acesta. Iată epigrama cu consecințe amare și poate nemeritate de apologetul ortodoxiei:

„Холоп венчанного солдата,
Благослови свою судьбу:
Ты стоишь лавров Герострата
И смерти немца Коцебу” [Apud 157, p. 176].

Ar fi simplist și eronat să credem că în perioada respectivă, când Europa cu greu își recăpăta calmul după grozăviile antiumane aduse de revoluția franceză, omenirea putea accepta o nouă catastrofă umanitară, de data aceasta în Germania. Astăzi, în sfârșit, pare să ne fi săturat și să fi conștientizat din plin, în urma revoluțiilor socialiste prin care am trecut, că nu distrugerea, ci perfecționarea mecanismelor de guvernare, după cum ne recomanda la timpul său Aristotel, stă la baza progresului social [18, p. 203-227]. În acest sens, „valoarea” epigramei lui Pușkin este minimă, este una de calomnie și denigrare a valorii operei și personalității lui Alexandru Scarlat Sturza. Credem că Vadim Surenovici Parsamov are perfectă dreptate când vine să afirme, în baza argumentelor acumulate, că „nu Pușkin are dreptate când a scris epigrama, referindu-se la Sturza, deoarece acesta era un obscurantist, ci invers, pe Sturza au început unii să-l considere obscurantist, deoarece Pușkin afirmase asta în epigrama sa” [157, p. 178]. Sarcina noastră nu constă în a stabili cauza înfăptuirii acestui act de către Aleksandr Pușkin, dar un lucru este cert: a avut resentimente față de moldoveni și faptul acesta s-a răsfrânt și asupra aprecierii activității lui Alexandru Scarlat Sturza în serviciul Rusiei și al ortodoxiei.

Cu toate aceste neplăceri, Sturza era convins că conținutul memoriului a contribuit la o reformă salutară a universităților germane. Nu înzădar, după mai mulți ani, afirma în memoriile sale că, în învățământul german, lucrurile au început să meargă mult mai bine, mai ales după intervenția sa, adică a Rusiei, iar *Memoriul asupra stării actuale a Germaniei* a dus la o reformă binevenită a universităților, la represiunea abuzurilor presei [61, p. 89-90].

Putem constata cu satisfacție că viziunea filosofico-religioasă a lui Alexandru Scarlat Sturza, pe parcursul întregii sale vieți, n-a suferit schimbări de orientare. El a rămas întotdeauna credincios idealurilor sale. Despre acest lucru mărturisește atât *Memoriul asupra stării actuale a Germaniei*, care se înscrie în parametrii fixați de lucrarea *Considerații despre doctrina și spiritul Bisericii Ortodoxe*, cât și alte lucrări în care progresul social este pus de autor în dependență de valorile umaniste și nu de acumularea bunurilor materiale. Pur și simplu, ideilor religioase în *Memoriu* li se prescrie o funcție formativă europeană, și nu una personală sau națională. Și dacă valorile religioase aduc cu certitudine liniște și optimism în sufletul omului, nu este vina

filosofului că ideile religioase, îndeosebi cele ortodoxe, n-au fost folosite la terapia Europei, în general, și a Germaniei, în particular.

Nu întâmplător Alexandru Scarlat Sturza critică în *Memoriul* său învățământul universitar din Germania. Filosoful umanist era convins că după starea învățământului putem judeca despre situația actuală și de perspectivă a unui stat. Pentru Alexandru Scarlat Sturza și sistemul juridic trebuie să fie „un sistem pedagogic organizat cu măiestrie” [157, p. 180]. Până la sfârșitul carierei sale politice, el a rămas credincios reformelor liberale ale lui Alexandru I, îndreptate împotriva aristocrației feudale, în care vedea piedica principală în calea reformelor. Alexandru Scarlat Sturza argumenta incompatibilitatea creștinismului cu șerbia, propaga toleranța religioasă și a opiniilor politice, atrăgea permanent atenția țarului și societății asupra situației popoarelor subjugate și susținea lupta lor de eliberare națională, inclusiv a grecilor și a altor popoare – eliberare, și nu revoluție. Să vezi în toate acestea manifestarea „obscurantismului” lui Alexandru Scarlat Sturza ar însemna să ai o patologie a vederii, care-ți prezintă valorile „pe dos”.

Trebuie de menționat că Alexandru Scarlat Sturza susținea politica religioasă a lui Alexandru I, exact atât cât aceasta nu venea, în intențiile sale, în contradicție cu spiritul ortodoxiei. El a susținut și a propagat ideile Sfintei Alianțe, urmărind prin aceasta să contribuie la eliberarea grecilor de sub jugul Imperiului Otoman și la întărirea poziției și autorității Bisericii Ortodoxe în lume. După cum relatează Alexandru Scarlat Sturza, în studiul despre istoria Bisericii Ruse – *Despre soarta bisericii pravoslavnice ruse sub domnia împăratului Alexandru I* (*О судьбе русской православной церкви в царствование Александра I*) este benefică și fericită ideea de a uni pentru totdeauna Ministerul Educației și cel al Cultelor în scopul unirii benefice a științei și religiei, ce ar trebui să aibă aceleași scopuri [157, p. 189]. Dar lui Alexandru Scarlat Sturza îi era străină ideea susținerii naționalismului rus cu ajutorul religiei ortodoxe. El era adeptul unei ortodoxii intelectuale, îndreptate spre dezvoltarea conștiințiozității maselor și care trebuia să ducă la înlăturarea șerbiei din Rusia.

Discuțiile despre condiționarea libertăților sociale de libertatea spirituală i-au făcut pe adversarii de ieri – Alexandru Scarlat Sturza și Aleksandr Pușkin – să se împrietenească și să uite de tensiunea dintre ei, provocată de epigrama răutăcioasă a poetului rus. E vorba de revederea lor, în 1823 la Odesa, în saloanele Roxandrei Edling. Iată ce scrie în scrisoarea de la 14 octombrie 1823, către prietenul său, cneazului Piotr Andreevici Viazemski: „Aici se află monarhicul Sturza, nu numai că sunt prieten cu el, dar într-o privință și cugetăm la fel, neviclenindu-ne unul pe altul” [20, p. 53]. Despre ce gânduri comune scrie Aleksandr Pușkin? După cum relatează almanahul *Arzamas*, Cartea I, p. 55, pe poetul rus l-a impresionat mult

modul creștin ortodox al lui Alexandru Scarlat Sturza de a argumenta calea obținerii libertății generale, inclusiv sociale, prin credință, atunci când a apelat la spusa Mântuitorului din *Evangelhie*: „Cunoașteți adevărul și adevărul vă va face liberi”. Acest adevăr zguduitor, că nu poate fi libertate exterioară fără libertate lăuntrică, spirituală – deși simplu, nu l-a lăsat pe Aleksandr Pușkin indiferent și l-a făcut să vadă în Alexandru Scarlat Sturza un confrate de năzuințe și idealuri” [157, p. 190-191].

În concluzie, menționăm că Alexandru Scarlat Sturza a găsit în activitatea împăratului Alexandru I un aliat spiritual în apărarea și propagarea ortodoxiei. Acest fapt l-a determinat să se implice din plin în redactarea Actului Sfintei Alianțe și la propagarea conținutului acestuia în țările europene. El a văzut în activitatea Sfintei Alianțe manifestarea unei „asociații educative” cu multiple posibilități: combaterea spiritului revoluționar distrugător, a fanatismului religios și a lipsei credinței religioase. Alexandru Scarlat Sturza a năzuit să rămână un executant fidel al politicii lui Alexandru I în pofida faptului că, între timp, Sfânta Alianță se transformase într-un sistem de asistență militară între suverani și absolutiști. Din nefericire, pentru Alexandru Sturza recomandările practice i-au adus și grave probleme, îndeosebi, cele adresate promovării politicii interne a Germaniei. Cu toate acestea, filosoful a promovat constant ideile sale umaniste, alimentate de ortodoxie, situându-se în opoziție, când era cazul, și demonstrând incompatibilitatea creștinismului cu asuprirea socială, inclusiv cu șerbia și subjugarea națională.

2.4. Concluzii la capitolul 2

Studiile asupra etapelor de afirmare a personalității lui Alexandru Scarlat Sturza, analiza concepțiilor elaborate și promovate cu perseverență de autor, rezultatele activității politico-diplomatice ale acestuia ne permit să constatăm:

1. Reformele inițiate de țarul și apoi împăratul Rusiei Petru I, atât pe plan intern: a reformat administrația publică, economia – prin susținerea dezvoltării industriale și comerțului, armata ș.a., cât și pe plan extern: a modernizat țara după modelul european, a dus mai multe războaie, transformând Rusia într-un imperiu, ce va deveni, prin contribuțiile urmașilor săi, stat cu importante influențe în cadrul Europei. Deși păturile de jos erau aspru exploatate, către începutul secolului al XIX-lea, datorită reformelor proeuropene, aristocrația locală, precum și cea venită de la periferia imperiului, se bucura de numeroase privilegii și de șansa reală de a face carieră strălucită în cultură, politică și diplomatie, ceea ce a și determinat familia Sturza (Sturdza) să treacă cu traiul în Rusia.

2. Educația obținută în familie, cunoașterea limbilor moderne și clasice, capacitățile intelectuale native, susținerea din partea surorii sale Roxandra, cu importante influențe la curte, în sferele diplomatice și saloanele culturale – au contribuit, fiecare în parte și toate împreună, ca de la vârsta de 18 ani neîmpliniți Alexandru Scarlat Sturza să fie angajat în serviciu la Ministerul de Externe al Rusiei. Fiind conștient de capacitatea Rusiei de a influența viitorul Europei, tânărul diplomat studiază, cercetează diverse procese sociale și, drept rezultat, vine cu propuneri de îmbunătățire a mai multe documente strategice.

3. Paralel cu interesul firesc ce-l manifesta față de serviciul diplomatic, pe Alexandru Scarlat Sturza îl preocupau și problemele filosofice, în general, și cele de filosofie religioasă, în special. Alexandru Scarlat Sturza deținea cunoștințe impresionant de vaste, pe care le-a datorat educației obținute în familie, studiilor obținute în Rusia și Germania, precum și lecturilor extinse, permise de cunoașterea limbilor clasice vechi și moderne. Pornind de la deosebirea între cunoașterea științifică și cea filosofico-religioasă, Alexandru Scarlat Sturza consideră că, oricât ar progresa cunoașterea științifică, ea niciodată nu va da omului răspunsuri definitive, deoarece nu deține decât adevăruri relative. Această teză este susținută și de cunoașterea științifică contemporană, de epistemologie, întâlnită, îndeosebi, în elaborările teoretice ale lui Karl Popper.

4. Cât privește specificul cunoașterii filosofico-religioase, Alexandru Scarlat Sturza îl vede în faptul că aceste cunoștințe au evoluat din tradițiile transmise pe cale orală și din înțelepciunea populară, care doar parțial, incomplet pot fi dezvoltate în literatura scrisă, fapt confirmat prin documente scrise de filosoful italian contemporan Giovanni Reale [110], care se

referă la noile interpretări ale genezei filosofiei antice grecești. Deși era un veritabil apostol-apologet și promotor devotat al ortodoxiei, Alexandru Scarlat Sturza nu a manifestat nici urmă de fanatism religios, lucru confirmat și de faptul că el privea cu satisfacție progresul științei, declanșat în Epoca Renașterii.

5. Valorile creștine, care și-au atins maturitatea în Evul Mediu, au contribuit nu doar la conservarea civilizației europene, ci și, ulterior, la progresul ei cultural-spiritual, demonstrează Alexandru Scarlat Sturza, în propria filosofie a religiei, pe care autorul o încadrează permanent în promovarea umanismului, a valorilor general-umane. În acest proces deosebim un traseu ideatic complex – saltul de la epoca modernă, caracterizată de crize ale credinței, spre actualizarea unui Ev Mediu modernizat. Iar materializarea social-politică a reabilitării spiritualității medievale s-a produs în Actul Sfintei Alianțe, la a cărui redactare a participat din plin Alexandru Scarlat Sturza.

6. În Actul Sfintei Alianțe Alexandru Scarlat Sturza a conceput întruchiparea valențelor social-politice ale reabilitării spiritualității medievale, adică și a idealurilor sale. Cu atât mai mult, el a vădit în activitatea Sfintei Alianțe manifestarea unei „asociații educative” cu multiple posibilități: combaterea spiritului revoluționar distrugător, a fanatismului religios sau, în cazuri contrare, a lipsei credinței religioase, chiar și în ciuda faptului că ulterior a înfruntat probleme grave în legătură cu aceasta.

3. ARIA EXTINDERII REFLECȚIILOR TEORETICE ȘI ACȚIUNILOR PRAGMATICE ALE UMANISMULUI RELIGIOS STURZIAN

Axiologia, ca teorie filosofică a valorilor, apare abia la începutul secolului al XX-lea prin efortul activităților de investigare a mai mulți cercetători, inclusiv al filosofului german Eduard von Hartmann (1842-1906), care a lansat, în scrierile sale, termenul de *axiologie* pentru domeniul studierii valorilor spirituale: adevăr, bine, prietenie, iubire, libertate, toleranță ș.a. După cum relatează un alt cercetător de la Universitatea *Alexandru Ioan Cuza* din România, prof. univ. dr. Nicolae Râmbu, „axiologia a marcat trecerea de la reflecția spontană sau sistematică asupra unor valori particulare la o teorie generală a valorilor” [108, p. 9]. În calitatea sa de disciplină filosofică, axiologia nu a apărut pe loc gol, ci a însumat în generalizările sale, direct sau indirect, rezultatele cercetărilor din diverse perioade istorice. Astfel putem susține cu temei că și Alexandru Scarlat Sturza, prin elaborările sale, se înscrie, după cum vom observa din cele ce urmează, pe vectorul constituirii ulterioare a axiologiei.

3.1. Concepțiile lui Alexandru Scarlat Sturza referitoare la toleranță și iubire

Axiologia, ca teorie a valorilor, a urmat după utilizarea îndelungată în practica vieții a valorilor pe care omul este capabil să le conștientizeze și să le folosească în activitatea cotidiană. După cum s-a mai sugerat, conceptul de umanism include orientarea intelectuală care s-a profilat la o etapă a dezvoltării societății, îndeosebi în Epoca Renașterii, dar care preia, „renaște” elemente ale valorilor culturii clasice din antichitatea greco-romană, care descoperise specificul esențial al spiritului uman. În cunoștință de cauză, preotul și istoricul român Alexandru I. Ciurea (1912-1996), în *Umanism și teologie în cultura românească*, menționează: „La apariția umanismului, românii aveau un creștinism străvechi viu și puternic dezvoltat în societatea și în sufletul lor. Creștinismul lor, cel mai vechi din regiune, de origine apostolică – prin Sfântul Apostol Andrei – n-a fost introdus cu autoritate sub amenințarea sabiei sau a biciului, ci pe cale pașnică, lentă, liber consimțită de la suflet la suflet, dobândind astfel toate caracterele sincerității și durabilității. Religia iubirii cucerește deci, ins cu ins, din «romanitatea răsăriteană», în paralelism perfect cu etnogeneza ce se desăvârșește aici, între elementele dac și roman, astfel că se spune cu drept cuvânt că poporul român este creștin din naștere” [39, p. 101].

Afirmația rămâne valabilă și dacă schimbăm accentele și afirmăm că purtătorii nativi ai culturii române sunt potențial umaniști prin naștere, fapt ce a contribuit la instalarea firească

armonioasă a religiei creștine. Prin aceasta avem motive în plus să credem că descoperim tainele ușurinței cu care, în credința sa, de expresie latină prin limba sa neo-romanică, dar de esență și factură răsăriteană, „poporul român a creat mulți termeni de credință, cult, viață și organizare bisericească total diferențiați față de Roma creștină și de latinitatea occidentală [...]. Românii și-au făcut prin creștinism cultura și civilizația lor primară, statornică și specifică, trăsătura lor definitorie și criteriul lor fundamental de judecată asupra lor și a altora. De fapt, aceasta i-a salvat [...] cel puțin în primul mileniu, dar [...] și în continuare, de la robie, asimilare și dispariție totală” [39, p. 101].

Acestea fiind spuse, vom înțelege mai bine valorile spirituale pe care le aprecia filosoful umanist Alexandru Scarlat Sturza, alimentat spiritual de tradițiile poporului, conservate în cultura română și promovate de Biserica Ortodoxă, căreia i-a slujit până la ultima suflare. De aici vine și atașamentul lui față de semeni, exprimat în sentimentele de iubire și toleranță, alimentate de credința creștină, de însăși învățătura purtătorului esenței, Domnului Iisus Hristos.

Istoriceste creștinismul s-a divizat în cel occidental, cu centrul la Roma, și răsăritean, cu centrul în Bizanț. După căderea Constantinopolului sub turci în 1453, Biserica Ortodoxă este tot mai puternic susținută de tânărul Imperiu Rus, dispus modernizării occidentale. Puternic afectat de modelul de viață social-politică și culturală din Occident, model preluat în promovarea politicii interne și externe de Petru I și continuat de urmașii săi, inclusiv de Alexandru I – promotor al reformelor liberale în Imperiul Rus, cu care conlucrase Alexandru Scarlat Sturza în activitatea de modernizare a Rusiei, filosoful se va afla în avangarda acestor activități. Lucrul acesta se observă tranșant în promovarea umanismului religios, în domeniile noi ale culturii, filosofiei și religiei, cum ar fi axiologia (îndeosebi în ceea ce privește adevărul religios, toleranța și iubirea) și, în continuare, inaugurând sociologia religiei.

Aceste noi domenii, unele noi doar pentru Rusia, au fost influențate în dezvoltarea lor de Occident. Printre acestea se află și problema toleranței, în același timp, a toleranței religioase, care devenise extrem de actuală în epoca modernă, inclusiv în contextul luptelor ce au sfâșiat Europa în urma Reformei protestante din secolele XVI-XVII și care au atins și nivelul politic și cultural. Lunga cale a recunoașterii și aplicării în practică a toleranței duce la folosirea din anul 1800 a principiului toleranței în țările cu regim liberal.

Aplicarea în practică a acestui principiu a fost anticipată de elaborările teoretice care încep cu articularea teoretică a doctrinelor umaniste ale olandezului Erasmus din Rotterdam (cca. 1469-1536), inclusiv lucrarea *De libero arbitrio* (1524) și continuă cu tratatele clasice ale filosofilor: Baruch Spinoza (1632-1677) – *Tratatus theologico-politicus* (1670), John Locke

(1632-1704) – *Scrisoare despre toleranță* (1689) și, desigur, *Tratatul despre toleranță* (176 a lui Voltaire (1694-1778) [58, p. 1107-1110]. N-a putut rămâne indiferent față de aceste dezbateri îndelungate nici Alexandru Scarlat Sturza, cu atât mai mult că, începând cu transformările liberale din secolul al XIX-lea, termenul *toleranță* și-a extins semnificația, fiind utilizat și cu referire la diferențele politice, ideologice, culturale și sociale.

Asupra conceptului de toleranță, filosoful meditează, în mai multe lucrări, dar se oprește mai pe larg în *Considerații despre doctrina și spiritul Bisericii Ortodoxe* (în continuare, referințele sunt făcute către varianta tradusă de Ilie Beleuță *Priviri istorice asupra învățăturii și duhului Bisericii Ortodoxe*) [125].

În cercurile intelectuale de la Sankt-Petersburg, *Considerațiile* au cunoscut un succes apreciabil, ceea ce i-a permis lui Sturza să acceadă la un oarecare renume. Membrii societății literare *Arzamas* au recomandat această carte ca pe o referință în materie de ortodoxie rusă, consacrand lucrării chiar și un articol în care se analiza cu o atenție deosebită teza autorului asupra rolului ortodoxiei în viața popoarelor oprimare.

Manifestarea toleranței presupune anumite condiții și limite ale valabilității ei. Astfel, toleranța conține, în mod obligatoriu, un minim de respect, chiar și impus de anumite circumstanțe și față de opiniile lansatorului. Făcând distincție între respectul „sub presiune” și cel autentic, cercetătorii susțin că doar ultimul „este” un mod de a recunoaște în altul și de a onora acele calități și acele merite pe care le apreciem cel mai mult; este un mod personal de a acorda anumitor persoane un titlu de noblețe, în sens valoric moral” [3, p. 156]. Respectul este o condiție de asigurare a toleranței. Toleranța se impune când asupra aceleiași chestiuni există opinii diferite, însă când adevărul este cunoscut cu certitudine, toleranța devine problematică și folosirea ei poate căpăta formă inautentică. În ierarhia valorilor ce determină calitatea sentimentelor religioase Alexandru Scarlat Sturza evidențiază toleranța printre virtuțile de bază ale religiozității. În argumentarea acestei afirmații, dânsul ne asigură că toleranța este o virtute creștină, politică și socială. Ceea ce înseamnă că are trei origini distincte: *Biserica, statul și individul*. Acest principiu al toleranței, atât de intim legat de bazele constitutive ale religiei, nu trebuie totuși confundat cu indiferența. Toleranța anunță, dimpotrivă, calmul și securitatea forței; ea dă naștere justiției și conduce la dragoste.

Despre *toleranța Bisericii* Sturza explică că aceasta se exprimă în universalitatea sa. Cum s-ar putea flata Biserica să aducă „pe calea lui Dumnezeu salvatorul națiunile vecine cu ghețurile de la pol și cele din zona toridă, dacă nu prin puterea toleranței și a zelului?” Biserica trebuie să

lupte prin cuvânt, conchide el, împotriva abuzurilor ce rezultă din libertatea conștiințelor, „așa cum divinul său fondator a devenit benevol victima rătăcirilor spontaneității noastre.”

Cu privire la *toleranța statului*, Sturza afirmă că orice guvern trebuie să-și imagineze religia sub două aspecte diferite: ca o bază pe care s-a fondat existența sa și drept cel mai eficient mijloc de a-și asigura autoconservarea. Primul este aspectul religios și abstract, iar al doilea este perspectiva politică. Pe aceste două moduri de a înțelege lucrurile sfinte trebuie să-și bazeze guvernele sistemul de toleranță. Deși în lume există o infinitate de forme de guvernământ, scopul tuturor trebuie să fie totdeauna același: securitatea, bunăstarea și stabilitatea edificiului social. Alexandru Scarlat Sturza consideră că toate componentele esențiale ale ordinii sociale menționate sunt incompatibile cu intoleranța. Nu există siguranță acolo unde taina conștiinței este expusă falsei interpretări. Nu există nici bunăstare unde exercitarea pașnică a cultului și negoțului sunt stânjenite, dezorganizate și zădărnice de intoleranță. Iar într-un stat lipsit de indulgență și de siguranță nu există încredere.

Iar *toleranța individului*, în viziunea lui Sturza, trebuie să se sprijine pe preceptul evanghelic: nu judeca pe alții, înainte de a te judeca pe tine însuși. Se explică prin faptul că dacă Biserica și statul, deși investite cu autoritate represivă, nu au dreptul să pedepsească omul pentru convingerile sale, cu atât mai mult individul nu trebuie să-1 condamne pe altul, dacă acela gândește altfel ori împărtășește o altă confesiune [118, p. 121-128].

În justificarea celor mai importante teze, autorul o începe cu noțiunea de *adevăr*, care, spune el, poate fi privit numai ca un reprezentant al relațiilor între ființe. „Numai în sânul lui Dumnezeu, afirma Alexandru Scarlat Sturza, este adevărul absolut, pentru că El este principiul întregii existențe. Cu referire la om, adevărul, ca și toate însușirile abstracte, rămâne statornic relativ atât din cauza dimensiunilor nemărginite ale realității, pe care o reprezintă, cât și în urma granițelor hotărâte, în care sunt închise facultățile observatorului” [125, p. 129]. Prin degradarea de la început a neamului omenesc, constată autorul, aceste granițe au devenit și mai strâmte, dar și mai mult sau mai puțin întinse, după măsura gradului de perfecțiune morală a fiecărui individ, altfel spus, în funcție de educația și autoeducația la care a fost supus.

Mulțimea poate însuși o serie de adevăruri izolate. „Dar atunci acestea sunt adevăruri, pe care le cunosc, și nu Adevărul care este unul, precum și principiul întregii existențe este unul” [125, p. 130]. Adevărul existenței, concluzionează autorul, nu poate să se oglindească în inteligența unei ființe. Omul, fiind de o natură „mixtă, multiplă și sfâșiata prin căderea lui, privește adevărul numai prin prisma simțurilor sale înșelătoare, a patimilor sale și a erorilor sale” [125, p. 130]. Iar adevărul, condamnat a ne înfățișa o realitate pe care răul a stricat-o, găsește în

om numai o oglindă refractoare de raze, umbrită prin suflare necurată. El, adevărul, nu poate, consideră gânditorul, să se oglindească izolat de principiul răului, a cărui imagine el este silit să o reproducă și, pentru a intra în spiritul omului, trebuie să se divizeze în această oglindă și să se lipsească de unitatea sa. Logica autorului e justă, căci, într-adevăr, de aici apar semiadevărurile și din acestea se poate naște minciuna. Și mai convingător devine raționamentul lui Alexandru Scarlat Sturza când el compară adevărul cu raza cea curată, care, trecând printr-o atmosferă încărcată cu aburi, se schimbă și se decolorează și, venind să se reflecte într-o oglindă lustruită, se rupe într-o mie de chipuri diferite, după ce s-a denaturat. Ultimele reprezintă adevărurile ce le stăpânesc muritorii de rând.

Înlănțuind aceste raționamente, filosoful ne explică de ce adevărul se transformă atât de des în otravă, în fulger, în ceartă, în delir, de ce el se aseamănă totdeauna cu un nor furtunos, atras de parafulgerele noastre electrice și care vine să lovească în capetele noastre, fără a putea potoli inimile noastre. Dar aceeași furtună, când este purtată pe aripile duhului lui Dumnezeu, consideră filosoful, se anunță printr-o suflare liniștită și plăcută și, inspirat de Biblie, spune că, această furtună se abate prin simbolul prietenos al unui porumbel, se descoperă prin cuvântul omenesc și subjugă toată puterea intelectuală și sentimentală, fără a o strivi sau a o nimici. Cu aceste judecăți, Alexandru Scarlat Sturza ne aduce la noțiunea de toleranță, legată de cea de adevăr, și scrie: „Că cel dintâi simptom, ca și cel dintâi rod al inițierii noastre în adevăr trebuie să fie virtutea toleranței. Căci adevărul naște dreptate, dreptatea conduce la iubire; dar iubirea este ea oare compatibilă cu intoleranța?” [125, p. 130].

Alexandru Scarlat Sturza relatează despre modul cum Mântuitorul nostru s-a străduit, cu orice ocazie, să insuflă oamenilor duhul de blândețe, de toleranță și de îndelungă răbdare. El ne-a învățat „să ne coborâm în conștiințele noastre proprii înainte de a voi să judecăm pe semenii noștri” [125, p. 131] și, predicând toleranța prin intenție, „ne-a povățuit în ce mod omul trebuie să caute contactul cu ființele ... cu unicul scop – spre a le aduce înapoi la cărarea adevărului” [125, p. 131]. Noi, ca ființe umane, am fost făurite de adevăr și ne vom mântui tot în adevăr: „Iar când va veni Acela, Duhul Adevărului, vă va îndruma pe voi către întregul adevăr” (Ioan 13, 13). Marele gânditor al creștinătății Augustin (de Hipona) afirmă, în *Confesiunile* sale, „Unde am găsit adevărul, acolo l-am găsit pe Dumnezeuul meu”.

Filosoful umanist subliniază că și istoria apostolilor cuprinde mai multe fapte însemnate, care caracterizează acea admirabilă toleranță de care au fost totdeauna însuflețiți acești slujitori ai cuvântului, oricât de mari puteau fi persecuțiile care se împotriveau răspândirii adevărurilor celor veșnice. „Toleranța, afirmă Alexandru Scarlat Sturza, ... este odihna puterii... Orice păzitor

al darului dumnezeiesc se cade să fie tolerant, plin de răbdare, de umilință și de dragoste” [125, p. 131]. Toleranța are origine cerească, de vreme ce ea a îmbinat puterea, pe care nimic nu o poate nimici, cu iubirea, pe care nici un fel de ură nu o poate domina, sărăci. Prin toleranță noi realizăm, într-o formă specifică doar omului, esența noastră umană, racordându-ne la divinul din lume. Oamenii, purtători ai esenței divine într-o întruchipare relativă, au nevoie de înțelegere, iertare și susținere în acțiunile lor îndreptate spre debarasarea de rău, adică de păcat. Umanismul, exprimat prin toleranță cheamă la iubirea aproapelui și încurajarea lui în intențiile sale de a parcurge calea întortocheată spre Adevărul despre care scria Alexandru Scarlat Sturza.

De ce Biserica a fost, este și trebuie să fie tolerantă? La această întrebare Alexandru Scarlat Sturza ne răspunde prin următoarea înlănțuire de judecăți: „Duhul lui Dumnezeu a întemeiat Biserica și acțiunea Sa continuă o nutrește și o susține” [125, p. 132]. Deoarece în afara Bisericii nu există salvare. Dar duhul lui Dumnezeu este un duh al *puterii*, care poate toate și nu se teme de nimic, un duh al iubirii, care este gata mai curând a suferi toate decât a face răul, și un duh al înțelepciunii, care știe prea bine că adevărul integral nu se găsește în mințile oamenilor, iar eroarea nu este decât una din extremitățile relativității cunoștințelor noastre. Dumnezeu este tolerant „și slujitorii cuvântului său, păzitorii descoperirilor sale, considera Alexandru Scarlat Sturza, trebuie să fie asemenea Lui pe pământ, căci acesta e unicul mijloc de a învăța pe oameni în ce mod li se cade lor să preamărească pe Tatăl lor ceresc și cum să se apropie de El” [125, p. 132-133]. Viața pământească a lui Iisus Hristos este un model de toleranță, demn de urmat.

În lumina învățăturii *Noului Testament*, Biserica Ortodoxă, consideră Alexandru Scarlat Sturza, trebuie să fie tolerantă după măsura universalității sale. Cum ar putea să ajungă „la cultul Dumnezeului mântuitor națiunile vecine cu polul înghețat și pe cele care locuiesc zona arzătoare, dacă nu se întâmplă aceasta din puterea toleranței și a zelului?” [125, p. 133] – se întreabă retoric filosoful. Doar cu blândețe, toleranță și răbdare, elemente atât de eterogene ar putea fi aduse sub aceeași credință. Astfel, continuă el: „Biserica este soață și mamă de familie; ea nu poartă altă sabie decât cea a cuvântului și condamnă orice jertfă sângeroasă” [125, p. 134]. Dar, după cum afirmă teologul și filosoful Nichifor Crainic: „Există o tragedie a cunoașterii omenești și ea stă în varietatea religiilor” [43, p. 7]. Comentând această realitate, Alexandru Scarlat Sturza spune cu înțelepciune: „Bisericele singuratice nu sunt Biserică. Motivele curat omenești nu trebuie confundate cu energia nedistructibilă a ideilor religioase... pentru ce s-ar îndărătnici cineva să identifice fanatismul cel mai sângeros cu religia iubirii” [125, p. 135]. Și conchide: „Ce delir periculos este acela de a aspira ca adevărul să triumfe prin minciună, iubirea prin constrângere, credința prin fățarnicie și nădejdea prin groază!” [125, p. 134].

Iar vorbind despre rolul Bisericii ca arbitru al indivizilor intoleranți, Alexandru Scarlat Sturza spune că Biserica nu trebuie să judece decât cu inimă de mamă, cu imparțialitatea unui judecător împăciuator, cu siguranța unei puteri care nu se teme de nicio prăpastie, cu toată eficacitatea duhului lui Dumnezeu, care conduce povețele sale. Biserica cheamă sub acoperișul său adunarea credincioșilor creștini într-o singură credință, speranță și milă pentru toți cei care locuiesc în casa lui Dumnezeu. Filosoful și teologul scolast Hugo de Saint-Victor (1097-1141), afirmă în opera sa *Despre unitatea Bisericii*: „Sfânta Biserică este scopul lui Hristos, însuflețită de un singur duh, unită într-o singură credință și ființă” [91, p. 78].

În reflecțiile sale asupra fanatismului, Alexandru Scarlat Sturza atinge o problemă complexă atât în plan teoretic, cât și în cel practic. Și aici, cum sunt cazurile din zilele noastre, nu e vorba de un fanatism brutal, ca manifestare a incapacității de a suporta ceea ce dezaprobăm, ci de unul apărut între raporturile dintre diferite orientări confesionale ce promovează valori religioase veritabile, dar care, interpretate prin prisma promovării unui rigorism excesiv, duc, nu rareori, la fanatism. Filosoful german Nicolai Hartmann (1882-1950), invocat de Nicolae Râmbu, referindu-se la situații similare, notează în *Etica* (1926) sa: „De îndată ce a dobândit puterea asupra unei persoane, fiecare valoare are tendința de a se erija în unicul tiran al întregului ethos, cu sacrificarea altor valori, chiar și a celor care concret nu-i sunt opuse. Această tendință nu este totuși inherentă valorilor ca atare, în sfera existenței lor ideale, ci ca puteri determinate [...] în sentimentul valoric al omului; ea este o tendință de izgonire a altor valori din sentimentul valoric. O asemenea tiranie a valorilor se manifestă deja clar în tipurile unilaterale ale moralei în vigoare, în cunoscuta intoleranță a omului [...] față de morala străină. Există astfel un fanatism al dreptății (fiat justiția, pereat mundus”) [108, p. 372].

Nicolai Hartmann susține că nu există valori spirituale superioare care nu ar avea tendința de a deveni tiranice și de a le alunga pe toate celelalte. Pentru a demonstra veridicitatea spuselor sale, el se oprește asupra îndemnului din morala creștină: „Iubește-ți aproapele!” Nicolai Hartmann continuă: „există un fanatism al iubirii aproapelui, care poate merge până la renunțarea de sine sau până la automaltratare” [108, p. 372]. De aici reiese că orice formă de iubire, atunci când a reușit, printr-o „viclenie axiologică” să instituie tirania în universul interior al valorilor, conduce la fanatism, la sinucidere sau la crimă, iar Nicolae Râmbu consideră că „în această formă tiranică, nu numai iubirea aproapelui, ci și iubirea de divinitate face victime” [108, p. 372].

În situația când orice valoare, desprinsă dintr-un întreg axiologic armonios, devine tiranică, producând fanatisme devastatoare în viața individului și a societății, apare întrebarea

dacă se pot evita asemenea tragedii. Nicolai Hartmann consideră că pentru ca o valoare să nu se transforme în opusul ei, ar fi nevoie de așa-numite sinteze axiologice. Dezvoltându-i ideile, Nicolae Râmbu continuă: „Tirania valorilor nu s-ar putea institui dacă ar exista mereu o punere laolaltă a diferitelor valori, o separare a puterilor fiecareia în imperiul axiologic. În acest caz, ele, asemenea puterilor în stat, s-ar supraveghea reciproc, și s-ar limita tendințele tiranice și ar veghea la menținerea armoniei conștiinței axiologice. Astfel se naște virtutea, care nu este o valoare în sine, ci tocmai o asemenea sinteză axiologică a unor valori dintre cele mai înalte” [108, p. 373], concluzii la care ajunsese aproape cu două secole în urmă și Alexandru Scarlat Sturza.

Filosoful Sturza încheie raționamentele despre virtutea creștină a toleranței cu următoarele concluzii: 1) Biserica creștină trebuie să fie tolerantă, pentru că nu are a se teme de nimic, pentru că este păzitoarea cuvântului adevărat și posedă comoara descoperirilor înțelepciunii celei mai înalte și, prin urmare, ea trebuie să aibă zelul și nu nerăbdarea după împărăția adevărului; 2) Biserica a fost întemeiată și răspândită prin toleranță și numai prin toleranță poate și trebuie să-și continue activitatea; 3) Biserica este martorul veșnic al legăturii pe care a încheiat-o Creatorul cu creatura și a pecetluit-o Dumnezeu-Omul cu sângele său, iar infracțiunile răstignirii lui nu obligă la reacțiune; 4) Biserica trebuie să fie tolerantă, pentru că ea se închină dumnezeiescului simbol al crucii, iar crucea nu este decât simbolul material al puterii împreunate cu rezistența credinței; 5) Biserica nu poate fi altfel decât tolerantă, pentru că experiența veacurilor a arătat că, în cele morale, ca și în cele fizice, binele nu se face decât cu încetul și că a-l voi iute și cu sila înseamnă a face răul [108, p. 135].

Din cele relatate de Alexandru Scarlat Sturza reiese că pentru a înțelege esența umanistă, manifestată prin toleranță, a Bisericii Ortodoxe, aceasta trebuie permanent raportată la Iisus Hristos, cel care a demonstrat prin propriile fapte calea spre Adevăr, calea spre izbăvire de păcat, spre salvarea esenței dumnezeiești din om.

Cât privește toleranța cârmuirii, Alexandru Scarlat Sturza ne spune că orice guvernare trebuie să privească religia sub două puncte de vedere: a) ca bază pe care a fost întemeiată existența ei și b) ca mijlocul cel mai eficace pentru a asigura conservarea ei. Din punct de vedere religios, cârmuirea trebuie să fie tolerantă din respect față de religie, precum și pentru a nu distruge principii, care sunt mai vechi decât însăși guvernarea. Alexandru Scarlat Sturza mai adaugă aici faptul că unitatea cultului este, fără îndoială, principiul cel mai activ de coeziune și cel mai de dorit pentru întreaga societate, dar măsuri de constrângere nu pot avea sorți de izbândă, căci unitatea cultului, subliniază filosoful, nu este unitatea religiei: „a dicta poruncitor o

credință sau un cult membrilor societății, pe care providența a pus-o sub legile sale” [125, p. 138], înseamnă, consideră Alexandru Scarlat Sturza, să procedeze capul statului neînțelept și periculos, deoarece și-a trădat menirea. Deși există diferite forme de cărmuire, determinate de tradiție și de nivelul de dezvoltare, „scopul statului, consideră filosoful umanist, rămâne întotdeauna același: siguranță, bunăstare și stabilitate a edificiului social” [125, p. 139]. El estimează că o toleranță uniformă, combinată cu un zel luminat, întărește totdeauna bazele existenței sociale. Dar toate aceste scopuri ale ordinii sociale sunt incompatibile cu intoleranța. Mai departe, el expune câteva gânduri înțelepte, scrise parcă pentru ziua de astăzi: „Nu există nici o *siguranță* acolo unde secretul conștiințelor este expus falselor interpretări ale denunțătorilor. Nu există nici o *bunăstare* acolo unde exercițiul liniștit al cultului, legăturile de rudenie, între familii, raporturile comerciale și obiectele de emulație (concurență, întrecere – O.M.) sunt incomodate, dezorganizate, oprite și disputate de intoleranță. Nu există nicio *încredere* într-un stat, unde nu domnește nici indulgența, nici siguranța și unde fătărnicia a ajuns necesară. Nu există nici o *stabilitate* de nădăjduit pentru *edificiul social*, acolo unde interesele sunt împărțite, unde partea este în pază împotriva întregului, unde intenții servile și înjositoare conspiră contra independenței și contra bunei credințe a cetățenilor” [125, p. 139].

Alexandru Scarlat Sturza, pentru a convinge cititorul nu doar prin argumente teoretice, ci și prin demonstrarea unor realizări concrete ale roadei toleranței și dezastrului adus de intoleranță, pomenește, printre exemplele pozitive, acțiunile întreprinse în dezvoltarea lor de așa state ca Rusia, Anglia, SUA, Olanda ș.a. Și, dimpotrivă, Spania, Portugalia, Italia, Turcia, Japonia ș.a. i-au servit pentru a demonstra „efectele stricăcioase ale fanatismului prigonitor, care, asemenea marilor uscăciuni ale zonei arzătoare, transformă o lumină binefăcătoare într-un foc consumator ce lovește cu nerodnicie solul cel mai îmbelșugat...” [125, p. 140].

În acest caz, uimește agerimea pătrunderii filosofului în esența rolului determinant al toleranței statului și Bisericii în progresul națiunilor, care, la acel moment, doar se înfiripau. Rusia, Anglia, Olanda, SUA ș.a. abia își luau avântul în dezvoltarea lor. E cazul să ne oprim aici asupra faptului că Rusia, în fața căreia se deschideau, în urma europenizării sferei cultural-politice, uriașe șanse ale prosperării le ratează, în urma instalării în octombrie 1917 a unui regim politic care a încercat să distrugă Biserica Ortodoxă din țară, promovând ideologia ateismului militant. Rezultatul îl cunoaștem – declinul total al vieții cultural-economice.

Ba mai mult, Alexandru Scarlat Sturza demonstrează cazuri și mai curioase ale unor țări avansate, creatoare de imperii, cum ar fi Spania și Portugalia, care, în urma lipsei de toleranță a statului și Bisericii, altfel spus, ca o censecință a despotismului promovat, au parcurs calea de la

starea de cele mai bogate imperii la cele mai sărace țări din Europa. Totul a început prin faptul că în secolul al XV-lea Spania și Portugalia se aventurau să exploreze și să facă comerț pe coastele Africii și chiar cu țări îndepărtate. În lăcomia lor, în căutarea de aur și argint, spaniolii au descoperit, apoi au cucerit și jefuit bogatul *imperiul incas*. În general, aceștia erau numiți „cleptocrați”, deoarece, în loc să producă, erau mai interesați să acapareze, deseori în numele lui Dumnezeu. În Spania lipsea respectul pentru munca asiduă, pe care o cultivau olandezii, englezii ș.a. Cu toate acestea, Lumea Nouă devenise o sursă uriașă de bogății, iar Madridul devenise cel mai prosper oraș din Europa. Pe aceleași căi a obținut succes și Portugalia, împărțind dominația de la Indiile de Est până în India și Brazilia în două cu Spania. Dar adoptând ca și Spania fundamentalismul creștin și-a făcut cel mai mare rău, cufundându-se într-un fanatism religios și de purificare etnică. Inchiziția portugheză, urmând-o pe cea spaniolă, ardea cu miile ereticii. Ca rezultat, au suferit și științele în dezvoltarea lor. Despotismul, obscurantismul, lipsa de respect față de semeni au dus în cele din urmă țările acestea, extrem de bogate, la un eșec economic și politic total.

În continuare, filosoful-diplomat evidențiază legătura interdependentă dintre promovarea în societate a toleranței și starea generală a educației. Alexandru Scarlat Sturza scrie: „...este clar că numai printr-o educație într-adevăr națională și esențial religioasă se câștigă puterea cea mai înaltă și dreptul de a aduce din nou unanimitatea conștiințelor printre popoarele încredințate grijilor lor. Cauza unui veac de mărire și de fericire este de cele mai dese ori ascunsă în inventarul unei școli necunoscute...” [125, p. 140]. Convingerea lui Alexandru Scarlat Sturza în importanța educației pentru buna funcționare a societății, a formării unui spirit social sănătos, ce ar promova, în mod firesc, toleranța, e atât de mare, încât el afirmă fără drept de apel: „O cârmuire puțin îngrijorată sau incapabilă de educația generațiilor... se aseamănă unui agricultor, care, fără a-și da osteneala să lucreze țarina sa, ar pretinde a o face să aducă cutare rod...” [125, p. 140].

După cum am mai menționat, savantul începe analiza raționamentelor despre toleranța individului cu porunca evanghelică „Nu judecați, ca să nu fiți judecați” (Matei 7, 1), poruncă pe care se întemeiază toleranța individuală. Dacă Biserica și cârmuirea, deși ambele sunt investite cu autoritate represivă, totuși n-au dreptul, spune autorul, de a pedepsi pe om pentru opiniile personale, atunci cu atât mai puțin poate un individ a-și atribui dreptul de a condamna sau de a persecuta pe aproapele său, pentru că el cugetă altfel în fapte de credință religioasă. Alexandru Scarlat Sturza dă o recomandare prețioasă: „...individul, în timp ce vrea să cenzureze pe aproapele său, pierde un timp pe care l-ar putea folosi la propria sa perfecționare” [125, p. 141].

Creștinul adevărat, menționează filosoful, este după ființa sa tolerant, format după dumnezeieștile precepte ale *Evangheliei* și cunoaște toată fragilitatea omului și toată demnitatea lui. Filosoful religiei ortodoxe deduce, din această cunoaștere profundă, obligația de a tolera greșelile semenilor săi și de a nu lua niciodată o atitudine prea îndrăzneată contra convingerilor lor. Și încă o constatare importantă: „Unul din mijloacele cele mai eficace pentru a insufla o toleranță creștină și a scuti individul de erorile unui zel plin de mândrie și necugetat, subliniază Alexandru Scarlat Sturza, este clasificarea adevărurilor” [125, p. 141], lucru dat uitării, din păcate, și care ar aminti de relativitatea adevărurilor umane. Omul trebuie să știe că, dacă adevărul este unul, adevărurile singurate sunt numai părți ale acestei unități, și aceste părți trebuie să le știm a le înșira într-o ordine organică anumită, cu alte cuvinte, să nu se confunde partea cu întregul, subordonarea părților și armonia întregului, ceea ce duce la erori, la intoleranță [125, p. 141-142].

Deoarece scopul apariției lucrării în cauză *Considerații despre doctrina și spiritul Bisericii Ortodoxe*, în întregime, este să cheme creștinii la unire, să demonstreze păstrarea curățeniei dogmelor și tradițiilor bisericești din partea ortodocșilor, Alexandru Scarlat Sturza menționează că, în religie, ca și în orice știință abstractă, nimic nu este mai periculos decât a te înșela asupra conținutului și asupra însemnătății adevărurilor. Lipsa de discernământ în aceste cercetări duce direct la intoleranță. Omul, scrie filosoful, se abate de la înrudirile esențiale, care există între diferite culte și se ațintește asupra deosebirilor de mână a doua. Spiritele atunci se concentrează, se întărită, se înarmează cu mândrie și cu încăpățănare și, cu toate că mărturisesc același Dumnezeu răscumpărător, aceleași dogme morale și religioase, încheie prin a se sugruma pentru o formulă, pentru forma unui altar, pentru întâietate sau pompă. Are dreptate autorul, spunând că omul, în loc să-și dorească noroc la bine, vede în acest caz numai răul și patimile, odată puse în joc prin această eroare a spiritului, ajung într-acolo, încât „urâm pe aproapele nostru cu disprețul rațiunii, al datoriei și al evidenței” [125, p. 142].

În continuare, Alexandru Scarlat Sturza abordează o temă stringentă, care are importanță și pentru timpul nostru istoric – prozelitismul. Demonul mândriei, zice el, împrumută masca cea mai înșelătoare și se preface, cum spune *Evanghelia*, într-un înger în lumină, spre a înșela, a tulbura și a face să sufere pe nenorociții muritori. Prorocii mincinoși nu pot fi adevărați propagatori ai credinței. Iar printre amenințările înfricoșătoare pe care Dumnezeu-Omul le îndreaptă către slujitorii mincinoși ai cuvântului există una către aceia „care străbat pământul și marea ca să facă prozeliți, care printr-înși ajung mai răi decât sunt înșiși” [125, p. 142]. Prin aceste cuvinte, Alexandru Scarlat Sturza nu dorește să afirme că omul creștin trebuie să se abțină

de la răspândirea cuvântului Mântuitorului. Muritorii care nu-l cunosc încă, îl așteaptă să-l audă. El avertizează: „Dumnezeu să ne ferească pe noi să voim a face pe apologetul acelei vinovate indiferențe care se închină lui Dumnezeu numai din obicei și care, prin urmare, nu se cugetă”, recomandând „a propovădui cu iubire” [125, p. 142-143] cuvântul Domnului.

Anume în iubire Alexandru Scarlat Sturza vede „singura garanție admisibilă pentru curățenia credinței” [125, p. 143]. Și aceasta din cauza că anume iubirea nădăjduiește fără încetare și îmbină toleranța consecventă, puterea de judecată cu zelul înflăcărat. Individul pătruns de sentimentul dragostei nu-și va îngădui niciodată să profaneze legile sociale în scopul satisfacerii propriului interes. Un asemenea individ „...nu va uita niciodată că el este o ființă care numai într-atâta poate cuprinde și împărtăși adevărul, întrucât poartă dreptatea” și iubirea [125, p. 143]. Iubind, omul se întoarce la adevărata sa ființă nealterată, care este energie și spiritualitate, se întoarce la ceea ce este mai bun în el, chiar dacă acest mai bun decât el – este chiar el însuși într-o formă superioară și adevărată a propriei sale ființe. Alexandru Scarlat Sturza înțelege că pentru creștin în iubire se află întreaga viață a sufletului, dat fiind că pentru el viața este, în esența ei, dăruire de sine. Sufletul, iubind, își manifestă plenitudinea și bogăția interioară. Așa cum menționa, în secolul XX, filosoful italian Adriano Tilgher (1887-1941) – minunat cunoscător al gândirii grecești și medievale: „Spre deosebire de greci, pentru creștin... este mai bine să iubești decât să fii iubit, iar a iubi nu înseamnă a privi deasupra ta, ci sub tine, către cineva nu mai bun, ci mai rău decât tine, pentru a-l ajuta să se ridice și să urce. Și de aceea iubirea creștină este esențialmente activitate” [130, p. 75]. Autorul italian, continuând în meditațiile sale, în spiritul umanismului religios al lui Alexandru Scarlat Sturza, menționează că activismul modern, care așază orice bine și orice fericire în acțiune și pentru acțiune, nu este, în fond, decât „o ultimă formă de elaborare a spiritului creștin” [130, p. 75]. În același timp, filosoful italian constată că „deosebirea constă în faptul că iubirea creștină se îndreaptă către creaturi numai în măsura în care sunt fapte ale lui Dumnezeu, obiect al supremei iubiri, iar sufletul modern se îndreaptă numai către creaturi” [130, p. 75].

Adevărata răsplată a iubirii creștine este bucuria pe care o simte sufletul atunci când îi face părtași și pe alții la plenitudinea de viață care prisosește. Pentru creștin, deasupra iubirii nu se mai află nimic, deoarece, pentru el, *Dumnezeu este iubire*. Dumnezeu a creat lumea din iubire, a coborât până la noi, s-a întrupat, a murit pe cruce pentru noi din iubire și „răspândește iubire asupra noastră a tuturor, buni și răi, și de aceea morala – consideră în spirit sturzian filosoful italian – poate fi rezumată într-un singur cuvânt: a iubi, a-i iubi pe toți deopotrivă, prieteni și

dușmani, drepti și păcătoși, bogați și săraci, sănătoși și bolnavi...” [125, p. 80] și a încerca prin aceasta să devenim, spiritual, „asemenea lui Dumnezeu” [130, p. 80].

Principiul toleranței va fi reluat și dezvoltat și în alte scrieri ale lui Sturza, precum *Învățăături religioase, morale și istorice* și *Dublu paralel sau Biserica în fața papității și a reformei veacului XVI*, tratate religioase care, la prima vedere, se prezintă ca niște manuale de catehism.

În concluzie vom evidenția faptul că pentru Alexandru Scarlat Sturza principiul toleranței este legat structural de bazele constitutive ale religiei, iar această legătură este sudată de iubirea creștină. În susținerea adevărului acestei afirmații, făcute de Alexandru Scarlat Sturza, vine astăzi Vasile Andru (1942-2016), autor de cărți sapiențiale, în ale sale relatări hagiografice, grupate sub titlul *În căutarea Raiului promis*. În culegere, el ca și cum ar continua ideile filosofului modern: „Teologia este căutarea adevărului; dar iubirea este chiar trăirea adevărului. Este importantă teologia, dar tot importantă este și practica de însănătoșire a egoului, a pojghiței rigide dintre oameni, a împătimirilor care scindează ființa. Dragostea este expulzarea egoului și întregirea ființei individuale. Și, de aici, se poate spera la întregirea trupului Bisericii” [4, p. 302]. Și concluzionează: „Cei luminați găsesc soluția în practica duhovnicească, în rugăciunea minții în inimă, în inteligența religioasă. Iar dragostea este stadiul cel mai de sus al inteligenței” [4, p. 302].

3.2. Sociologia creștină a lui Alexandru Scarlat Sturza

Sociologia ca știință a apărut relativ târziu, în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Cu mult înainte de această perioadă, însă, numeroși gânditori au fost preocupați de studierea proceselor și a instituțiilor sociale, a elementelor constitutive ale vieții sociale. Din gândirea filosofilor, a economiștilor, a istoricilor s-au desprins în decursul veacurilor fragmente care, puțin câte puțin, s-au încununat și, în cele din urmă, a fost concepută o știință socială de sine stătătoare, cu obiect, metode și rezultate proprii.

Platon, elev a lui Socrate și reprezentant de seamă al idealismului a prefigurat în lucrarea sa *Republica* contururile unei societăți perfecte. El a prezentat structurile societății respective, forma de guvernământ și organizarea economică. O societate perfectă poate ființa, în opinia lui Platon, numai dacă este condusă de filosofi care nu trebuie să aibă nici proprietate și nici familie, pentru că numai în acest mod se putea preveni corupția, mita și nepotismul.

Aristotel, cel mai strălucit discipol al lui Platon, a formulat în scrierile sale: *Etica Nicomahică*, *Politica* și *Constituția Atenienilor* (sau *Constituția Ateniană*) idei care au premers demersul sociologic. Mai mulți gânditori consideră că Aristotel, cu celebra sa formulă *Zóon politikon* (în lb. greacă ζῷον: animal și πολιτικόν: social sau politic), sintagmă folosită în lucrarea *Politica*, poate fi considerat ca fondator sau măcar precursor al sociologiei. Aristotel a susținut că viața socială are un scop al său propriu și un mecanism de autoreglare. A explicat arhitectura societății pe baza legăturii intime dintre economie, etică și politică – cele trei discipline care guvernează lumea. A elaborat teza conform căreia raporturile din societate trebuie să se bazeze pe legi pentru că, dacă oamenii sunt inegali de la natură, trebuie să fie egali în fața legilor, aceasta fiind o condiție a unei bune funcționări a societății [18, p. 203-227].

Condițiile economice, sociale și politice din Roma Antică au creat o gândire social-politică proprie societății creatoare a unei mari civilizații și a unui imperiu care a dominat secole de-a rândul lumea antică. Cei mai cunoscuți gânditori romani în ale căror scrieri se întâlnesc idei sociologice au fost: Seneca, Cicero, Salustius, Titus Lucretius Carrus, Polybios. O parte din aceștia, precum, spre exemplu Cicero, Salustius, au avut puține idei originale, însă au preluat foarte multe teze și idei din scrierile filosofilor greci, îndeosebi din operele lui Socrate și Platon.

În continuare, mai mulți gânditori renumiți au dezvoltat idei, cercetări și preocupări specifice sociologiei sau relevante din punct de vedere sociologic. Printre ei se numără: în epoca feudală – Augustin de Hipona și Toma de Aquino; în epoca modernă: Thomas Hobbes (1588-1679), John Locke (1632-1704), Charles de Montesquieu (1689-1755), Jean Jaques Rousseau (1712-1778), Immanuel Kant (1724-1804), G.W.F. Hegel (1770-1831).

Deci, sociologia a fost definită de-a lungul timpului în diferite moduri. Se consideră că termenul de *sociologie* aparține gânditorului francez Auguste Comte, folosită în anul 1838, care a cugetat că sociologia trebuie să studieze societățile umane din perspectiva structurării și funcționării lor. Auguste Comte se înscrie în marile spirite ale secolului al XIX-lea, care a avut ambiția de a cuprinde deodată trecutul, prezentul și viitorul umanității și societății într-o viziune oarecum profetică, pentru o sinteză totală a omului. Pentru el, sociologia era ca o *Evanghelie* pe care el își asumase să o propovăduiască.

Termenul de sociologie provine din cuvântul latin *socius*, în traducere, social sau societate, și cuvântul grec *logos*, care înseamnă știință. La un nivel foarte general, sociologia este știința despre social. Așadar, sociologia este știința care studiază societatea sub toate formele ei de organizare și manifestare, precum și comportamentul oamenilor în cadrul societății.

Însă sociologul român Ilie Bădescu consideră cu temei că „primul sociolog european și creștin” este Alexandru Scarlat Sturza (opera acestuia datează din 1813, după cum aflăm de la editorul său, care i-a publicat manuscrisele abia în 1858, opera însăși fiind încheată înaintea publicării cursului de *Filozofie pozitivă* a lui Auguste Comte, considerat întemeietorul sociologiei) [14, p. 126].

În viziunea lui Alexandru Scarlat Sturza, realul urcă și coboară o scară prin care se sintetizează legile ce guvernează acest proces de ascensiune și declin. Asupra procesului legic pare să-i fi atras atenția părintele teologiei mistice Dionisie Areopagitul (sec.V-VI), care considera că întregul Univers vizibil și invizibil este suspus unor ordini sacre, care acordă locul ce-l merită, după gradul lor de perfecțiune, tuturor ființelor destinate îndumnezeirii. Acest ansamblu „este pus în funcțiune printr-o mișcare de flux și reflux, de la Dumnezeu spre Dumnezeu, printr-un proces descendent, apoi ascendent pentru om: încarnarea, apoi spiritualizarea și îndumnezeirea” [30, p. 52].

Ideea de a evidenția o scară a legilor, în cele ce există, îi aparține lui Alexandru Scarlat Sturza. Această idee a fost realizată în lucrarea *Eseu despre legile fundamentale ale societății și instituțiile umane*, prin elaborarea tabloului celor patru legi ale societății: *legea nevoilor*, *legea naturală*, *legea civilă pozitivă* și *legea revelată* sau *supranaturală*. Iată cum le descrie filosoful: „Legea nevoilor împinge oamenii să se reunească spre a și le satisfacă; legea naturală îi învață să-și modereze nevoile pentru a rămâne uniți” [Apud 14, p. 26]. „Legea revelată, darul prețios al bunătății supreme, vine să împlinească opera legii naturale și să-l lămurească pe om cu privire la evantaiul întreg al datoriilor sale. Legea naturală, unificată cu cea a nevoilor, ne face cetățeni ai acestei lumi, legea revelată, în chip adăugat, garantează accesul spre o lume mai bună. În fine, legea civilă pozitivă, care trebuie să aibă ca bază legea nevoilor mutuale și ca margini imuabile legea naturală și legea revelată, vine să pună acoperișul edificiului existenței noastre sociale; această lege se va modifica după climate, timpuri, circumstanțe și locuri” [Apud 14, p. 26]. Să ne oprim asupra manifestărilor fiecăreia dintre legile enumerate.

Legile despre care scrie Alexandru Scarlat Sturza și ierarhia acestora, prin ideile ce le lansează, anticipează principiile psihologice promovate în secolul al XX-lea. Este vorba despre rezultatele obținute de psihologul american Abraham Maslow (1900-1970) în lucrarea *Motivație și personalitate* (1954), care, în teoria sa motivațională, formulând tipologia nevoilor, le împarte în cinci tipuri: 1) nevoi fiziologice, 2) nevoi de siguranță (securitate), 3) nevoi afective și de apartenență, 4) nevoia de stimă și, ultima, 5) nevoia de autorealizare (autoîmplinire). Acestea ar putea fi grupate, la rândul lor, în trei mari niveluri: nevoi *fiziologice* – aerul, apa și hrana; nevoi

psihologice – siguranța (de securitate); nevoia *de dragoste* – iubirea, respectul de sine și de împlinire de sine sau autorealizarea. Toate aceste nevoi fac parte din natura omului, fiind situate, ca și la Alexandru Scarlat Sturza, pe o scară continuă, în care satisfacerea trebuințelor inferioare este plasată înaintea dezvoltării mentale și morale de ordin superior a persoanei. „Autoactualizarea începe să ne intereseze după ce ne sunt satisfăcute necesitățile fundamentale ale corpului, după ce am ajuns să ne bucurăm de iubire, respect și de un sentiment de apartenență care include identitatea... religioasă” [78, p. 278]. Analogia dintre modul de manifestare a nevoilor la Abraham Maslow cu cea a interacțiunii tipurilor de legi la Alexandru Scarlat Sturza, dacă nu e evidentă, are totuși o asemănare incontestabilă.

Alexandru Scarlat Sturza consideră că legea nevoilor „stabilește reciprocitatea între oameni; unește sexele, îi învață cultura pământului, vânătoarea și domesticirea animalelor. Ea inspiră tuturor aceleași tipuri de nevoi, dar oamenii, fiind înzestrați cu forțe inegale” [Apud 14, p. 278], devin prin această lege inegali. Legea nevoilor este compatibilă cu „inegalitatea nevoilor și a forțelor”. Alexandru Scarlat Sturza aduce exemplul cu legiuitorul spartan, când acesta s-a inspirat doar din legea nevoilor, instaurând tirania – singurul regim politic capabil să-i mențină pe cei mânați de dorințe dezlănțuite de patimi, oarbe pasiuni și plăceri fără măsură.

O societate care absolutizează legea nevoilor, de regulă, fie împărtășește ideea satisfacerii instinctelor, nevoilor biologice, fie ia o formă mai sofisticată – materialismul economic. Într-o asemenea societate, după cum menționează Alexandru Scarlat Sturza, va lipsi libertatea manifestărilor forțelor creatoare ale lumii, deoarece va lipsi orice apel la sursele spirituale ale vieții acestuia. Singura șansă pe care și-o poate acorda sieși o comunitate socială, bazată pe realizarea legii nevoilor, este cea a civilizației, deoarece aceasta este menită pentru trup, și nu pentru suflet. Pentru suflet, omul, de unul singur sau în comunitate cu alții, creează culturile: religioasă, științifică, filosofică, artistică etc. E de prisos să le căutăm pe acestea la spartani.

Pentru om însă legea nevoilor este o consecință a căderii în păcat, ea nu ține de natura lucrurilor, așa cum sunt ele de la Creator. Ea își găsește exprimarea în trebuințe și dorințe nefirești, dezlănțuite sub forma pasiunilor oarbe, a plăcerilor fără măsură, orgoliului și desfrâului. Tabloul vizual al rezultatelor manifestării legii nevoilor îl găsim oglindit în datele statistice. Adevărata natură a lucrurilor create începe a se dezvălui prin legea naturală. Astfel, Alexandru Scarlat Sturza evidențiază o dualitate între natura firească a omului ca făptură creată și natura lui reală, care este consecința căderii sale în păcat. Adică, legea nevoilor relatează despre natura nefirească, păcătoasă, deformată a omului, pe când legea naturală ne vorbește despre firea autentică a omului creat de Dumnezeu. Sub acest aspect, sunt pline de semnificație

însemnările filosofului spaniol Miguel de Unamuno, care înregistrează în al său *Jurnal intim*: „A se naturaliza înseamnă, în cazul omului, a deveni simplu și creștin, iar a umaniza natura înseamnă a-l descoperi în ea pe Creator și a face din ea cântare vie Lui” [139, p. 41-42]. Cât privește legea nevoilor aceasta va persista ca un rău inevitabil la scara celorlalte două legi: naturală și civilă. Omul a fost capabil de păcat, dar este incapabil să-l anuleze complet fără ajutorul lui Dumnezeu. După cum menționa Nichifor Crainic, „din punct de vedere antropologic, păcatul e iremediabil; așa se explică de ce, pentru atâtea religii și sisteme filosofice, păcatul, adică răul, în ordinea morală, eroarea în ordinea cunoașterii, și urâtul în ordinea estetică, – a fost considerat ca un principiu constitutiv al vieții” [43, p. 5].

Impus de legea nevoilor, omul simte necesitatea de a se hrăni, de a se împerechea etc. Dar ar fi o greșeală să nu observăm și prin aceasta să neglijăm faptul că este în natura, în firea omului, în același timp, să manifeste sentimente de tandrețe conjugală, de dragoste filială. Aceste două momente coexistă în ființa umană. Chiar și comunitățile sociale, la toate nivelurile lor structurale, au apărut nu în baza legii nevoilor, ci în baza celei naturale. Lumea omului, prin natura ei, se deosebește calitativ de lumea nevoilor animalelor. Omul, rătăcind prin abaterea de la natura sa creată de Divinitate, a nimerit în lumea nevoilor. Legea naturală indică limitele firii omenești puse de Creator, încălcarea acestora duce la dezlănțuirea legii nevoilor. Dar, în același timp, prezența în om a legii naturale îi indică, prin ea, semnul orientării spre revenire la firesc în dezvoltarea sa. Astfel, prin legea naturală, omul nu este doar o ființă captivă a legilor nevoilor, ci și ființa, potențial grațiată de Divinitate. Iată esența înlănțuirii, în viziunea lui Alexandru Scarlat Sturza, acestor două legi și necesități actualizate de către om în urma respectării legii naturale.

Legea naturală, în semnificația folosită de Alexandru Scarlat Sturza, ne vorbește despre însușiri ale vieții, individuale sau colective, ale omului, imprimate de Dumnezeu. Omul nu este doar o simplă ființă, hărțuită de nevoi, care ar rămâne în robia acestora. Dacă și-ar urma doar nevoile materiale, biologice, el ar degrada și mai mult. Însă „planul înzestrărilor sale îl înalță fatalmente peste scara nevoilor, iar prezența, prin însăși ființa lui, a unor asemenea daruri în structura existenței ne avertizează deja că în textura a tot ceea ce există intervin forțe, energii suprafirești” [14, p. 126]. Prin caracterul, dăruit al omului, se realizează colaborarea acestuia cu Dumnezeu, adică a modului teandric, divino-uman de existență, după cum afirma Nichifor Crainic. Pentru Dumitru Stăniloae, „modelul desăvârșirii teandrice îl avem în Iisus Hristos, în care natura dumnezeiască și omenească sunt unite într-o singură persoană” [115, p. VIII].

Această conlucrare are la temelie darurile cu care a fost înzestrat omul de Dumnezeu Creatorul. Însă condiția oricărei creații, cu atât mai mult a celei divine, este libertatea și iubirea.

Din marea dragoste pentru creatura sa, Dumnezeu și-a înzestrat omul creat cu însușirile sale spirituale: iubire și libertate. Abătându-se de la firea sa originară prin libertatea ce o deținea, omul și-a profanat firea, căzând în păcat, dar aceeași fire îi păstrează șansa reîntoarcerii la Dumnezeu. După cum menționa Dionisie Areopagitul, „iubirea lui Dumnezeu este forța motrice, modalitatea de manifestare și de recunoaștere a Lui: cerc etern, care își are originea în Bine și se întoarce în Bine” [30, p. 52]. Acest dar, manifestându-se într-un cerc etern prin fluxuri și refluxuri: de la Dumnezeu la om și de la om la semenii săi, și înapoi la Dumnezeu, îl face pe om nu doar slab, ci și puternic. Plasat într-un Univers infinit, al cărui centru se află pretutindeni și nicăieri, suspendat între cele două prăpăstii: a infinitului și a neantului, omul nu se simte, datorită înzestrării sale divine, părăsit în această lume. Deși „omul nu este decât o trestie, cea mai slabă din natură, dar este o trestie cugetătoare” [98, p. 135], care-și poate descoperi esența creștină. Omul, ca făptură creată, se află sub legea naturală sau firească. Prin ea i se cere să fie ceea ce este prin făptură, nu altceva. Omului i se cere să fie om, calului – să fie cal, plantei – să fie plantă. Legea naturală sau a firii își găsește confirmare în legea identității. Este suficient ca omul să dorească ceva care nu decurge din firea lui, ca să i se spună că el a încălcat legea firii – și-a ieșit din fire, din firea creată de Dumnezeu. În asemenea cazuri, spunem că omul a intrat sub robia legilor nevoilor, care este opusă legii firești [14, p. 130-131]. Adică omul nu poate fi înțeles reieșind doar din legea nevoilor, lege proprie lămuririi lumii animalelor. Această lege, împreună cu legea naturală, poate lămuri doar cauzele degradării, atunci când aceasta se produce. „Legea naturală și legea nevoilor, precizează Alexandru Scarlat Sturza, sunt anterioare stării sociale și-i servesc drept bază/fundament. Ele derivă direct din căderea omului, căci amândouă rezumă o stare de imperfecțiune” [Apud 14, p. 129]. Abia cu legea civilă pozitivă și cu legea revelată „se pune acoperișul înălțat în ceruri al existenței sociale, dovedind astfel că societatea nu poate fi, pur și simplu, un dat natural, ci este, înainte de orice, o stare ivită prin acțiunea convergentă a legii pozitive și legii revelate...” [14, p. 128-129]. Dar cum conlucrează legea nevoilor/trebuințelor cu legea naturală în cadrul națiunilor? La această întrebare Alexandru Scarlat Sturza răspunde că tot așa ca și la indivizi: „Trebuințele unei națiuni, spune el, sunt de diferite feluri, ele sunt reale și artificiale, parțiale și generale. Datoriile ei (ale națiunii – O.M.) sunt de o îndoită natură. Ca un tot izolat și distinct, cea dintâi datorie a unei națiuni este de a nu se denatura și de a rămâne ea însăși. Ca parte dintr-un tot, datoria ei, să se supună impulsunii universale și de a merge în rând cu neamul omenesc” [125, p. 10-11].

Alexandru Scarlat Sturza ne sugerează că legea naturală nu este suficientă ca omul să-și manifeste omenescul său – libertatea și autonomia în baza puterii rațiunii sale. Asupra acestui

aspect se oprește și Nichifor Crainic, care menționează, pe bună dreptate: „Conceptul modern de autonomie a rațiunii vine din umanismul păgân, adică din încrederea nelimitată în puterea individului de a se ridica deasupra lumii, formulându-i sau dictându-i legile lui. E o atitudine de orgoliu, care reproduce la infinit și consacră păcatul lui Adam, căzut prin trufie în clipa când îl îmbăta iluzia înălțării prin propria-i natură” [43, p. 8]. Bazându-se pe legea naturală, „lumea înainte de Hristos, – continuă Nichifor Crainic, a gândit în această autonomie; lumea modernă, divorțată de Hristos, s-a întors la ea, reluând păcatul de la capăt. Neumanismul, care și-a făcut din ea principiul de temelie, crede că reînvie ideile greco-latine, când, în realitate, repetă tragica rebeliune adamică” [43, p. 9]. Oricât ar părea de straniu, formula cea mai ridicolă, în viziunea lui Nichifor Crainic, îmbracă principiul autonom în filosofia idealistă, „unde bietul individ cugetător e grav convins că el creează lumea, fiindcă începe s-o gândească” [43, p. 9]. Împotriva unui neumanism, sau mai precis pseudumanism, își îndreaptă Alexandru Scarlat Sturza filosofia sa, prin ierarhia sau scara funcțională a celor patru legi, care prin legea civilă pozitivă și legea revelată pune baza teoretică a umanismului său creștin.

Filosoful umanist vede în legea civilă un produs firesc al dezvoltării omului, aflat sub grija ocrotitoare a lui Dumnezeu. El consideră că, prin autoritatea oamenilor bătrâni și înțelepți, și prin arsenalul valoric al tradițiilor, a fost posibilă constituirea și funcționarea normală a societății. Respectul natural față de înțelepciune și capacitatea de a aplica în viață cuvântul înțelept, adică maxima și pilda, aflată în acord nu doar cu rațiunea, ci și cu sentimentele rușinii și smereniei, au fost printre cele mai importante surse spirituale umane ale apariției vieții în comun a oamenilor. Dat fiind că aceste surse au apărut și s-au constituit în familie – ele, în continuare, au evoluat și și-au impus rolul și în societate. Astfel, înțelepciunea, în legea civilă, și-a adus contribuția la instaurarea autorității, rușinea, în evoluția ei, s-a asociat cu respectul, iar smerenia cu împăcarea și toleranța. Acest moment i-a permis omului, ca în acțiunile sale, să apeleze din plin nu doar la rațiunea sa, ci și la elementul afectiv sănătos al sufletului său. Ceea ce este foarte important, deoarece, după cum menționează, pe bună dreptate, poetul latin preclasic Ennius (cca. 239-169 î. Hr.): „Un suflet bolnav greșește mereu, nu poate nici să rabde, nici să îndure până la capăt, nu încetează nici o clipă să dorească ceva” [91, p. 25]. Iar a lăsa un suflet sănătos să ne vorbească prin inimă, ar însemna să ne situăm pe calea firească a creștinismului, deoarece, așa cum afirmă filosoful și teologul Johannes Bonaventura (cca. 1217-1274): „Sufletul este creștin prin natura sa” [91, p. 25], altfel spus – un suflet sănătos nu greșește. Alexandru Scarlat Sturza susține, în *Eseul* său, că „societatea trebuie constituită ... în așa fel încât nici unul din membrii săi, oricărei clase i-ar aparține, să nu fie niciodată în nevoie/obligăția de a încălca legea

naturală pentru a-și satisface nevoile” [Apud 14, p. 133]. Prin urmare, societatea trebuie clădită în așa fel, încât legea nevoilor să nu anuleze legea naturală ce ține de firea omului, implantată de Dumnezeu. Astfel, legea naturală își găsește exprimare în componenta spirituală a omului și se actualizează prin sentimente. Legea nevoilor însă, după cum s-a menționat, se dezlănțuie uneori sub forma patimilor și a pasiunilor oarbe. De aici reiese că sarcina guvernelor este, în convingerea lui Alexandru Scarlat Sturza, să armonizeze legea nevoilor cu legea naturală în așa fel, încât cel ce-și satisface nevoile să nu fie nevoit să suprimă înlăuntrul său omul firesc. „De exemplu, scrie filosoful umanist, un guvern care nu acordă funcționarilor publici un salariu suficient pentru subzistență și obligă pe aceștia la luare de mită, pentru a avea din ce să trăiască, acel guvern încalcă principiul fundamental al oricărei guvernări (armonia celor două legi) și pune observația legii naturale în conflict cu nevoile fiecărui individ” [Apud 14, p. 134].

Legea civilă e concepută ca o totalitate de coduri legislative, însăși puterea executivă a statului. Esența ei e comentată de autor în unul din paragrafele lucrării sus-numite: „Unirea strânsă a tuturor indivizilor contra primejdiilor exterioare, inviolabilitatea rodului muncii fiecăruia, respectul și supunerea la toate preceptele legii naturale consacrate, insuflate tineretului de către fiecare cap de familie în particular și pedeapsa celor ce încălcau acest pact sfânt, dictat de necesitate – acesta a fost primul drept între oameni.

În această înțelegere se vedeau limpede primii germeni ai codului politic, ai celui civil, ai codului moral și religios, în sfârșit, ai codului penal – toate roade ale rațiunii și experienței umane, maturizate în curs de secole. Legea civilă a devenit moderator al legii trebuințelor și a dezvoltat principiile înnăscute ale legii naturale. Pe aceste trei temelii s-a clădit edificiul tuturor societăților anterioare revelației” [Apud 14, p. 31].

Legea civilă pozitivă, aflată ierarhic deasupra legii nevoilor și legii naturale, se situează pe platforma menținerii acestei scări a valorilor. Alexandru Scarlat Sturza menționează cu deplină convingere că, „în caz de conflict între legea naturală și legea nevoilor, legea civilă trebuie să fie moderator între ele și să determine constant înclinarea balanței în favoarea legii naturale” [Apud 14, p. 137]. Umanismul creștin al lui Alexandru Scarlat Sturza se bazează pe credința fermă că doar creștinismul este în stare să dea vieții în comun a omului o nouă semnificație. Modelul divin-omenesc capătă prin Iisus Hristos o nouă semnificație. Astfel, el consideră că „răzbunarea – este nevoia imperioasă a omului care trăiește sub legea nevoilor” [Apud 14, p. 138] și este străină firii omului, care este o fire dăruită omului preadamic de Dumnezeu. Abaterea de la această fire duce la rău și păcat și, ca rezultat, trebuie, în mod inevitabil, să urmeze pedeapsa. Alexandru Scarlat Sturza menționează că „dreptul de a pedepsi

este... un depozit în mâinile autorităților publice. Principiul fundamental al Codului penal universal trebuie să fie acesta: pedeapsa trebuie să fie întotdeauna proporțională cu delictul; și cum ține de trebuința omului de a se apropia în instituțiile sale de vocea naturii, e necesar ca pedepsele civile, pe măsura pedepselor naturale, să fie mijloace de expiere a celui vinovat atâta vreme cât această metodă e compatibilă cu salvarea societății” [Apud 14, p. 137-138].

Legea revelată este luminată de credința religioasă, preferință având la gânditorul umanist doctrina lui Iisus Hristos. Nu există alte idei, consideră Alexandru Scarlat Sturza, în afară de ideile religioase, care să fie universale prin ființa lor, indestructibile ca și divinitatea, inepuizabile ca și natura. Ele singure pot concilia interesele particulare cu interesul comun și interesul unui oarecare popor cu cel al neamului omenesc. Ideile religioase au singure proprietatea de a mișca, în același timp, spiritul și inima, imaginația și judecata. Dragostea față de un Dumnezeu creator și mântuitor a fost principiul generator al credinței, al speranței, al umilinței și al resemnării, scrie Alexandru Scarlat Sturza, care vede în aceasta esența și forța legii revelate.

Legea revelată, expusă de filosof, este doctrina lui Iisus Hristos. Ca și orice doctrină, ea presupune un legislator, o legislație și o reuniune de indivizi care îi pun la încercare rezultatele. Pentru legislator există trei atribute: o justiție nepărtinitoare, o profundă înțelepciune și o vastă erudiție. Legislația, scrie el în lucrarea *Eseu despre legile fundamentale și instituțiile umane*, trebuie să aibă trei însușiri inseparabile: să fie justă, clară și răspândită pe larg. Despre superioritatea legilor, eficacitatea lor, scrie Alexandru Scarlat Sturza în continuare, se poate desprinde concluzia, aruncând o privire asupra situației unui popor: „Pentru a judeca despre perfecțiunea religiei creștine prin starea actuală a creștinilor nu putem spune că a fost concepută o idee defavorabilă despre această doctrină sfântă, care nu este deloc amestecată în dezordinile morale ale societății. În China, de exemplu, dezmățul contra naturii e condamnat prin religie” [123, p. 46].

Dar caracterul sacru și de neșters al legislației lui Iisus Hristos, descoperă filosoful umanist, constă „în universalitatea principiilor sale, care sunt adoptate de toate popoarele, de toate timpurile, clasele, constituțiile. Religia lui Foh, – observă Alexandru Scarlat Sturza, e bună numai pentru China, cea a lui Brahma – numai pentru India. Legea lui Hristos e unică, ea formează din nou fără a distruge, perfecționează fără a zdruncina” [123, p. 48].

Comparând diferiți legislatori, propovăduitori, Alexandru Scarlat Sturza subliniază în *Eseul* său că egiptenii au avut multe legi foarte înțelepte, însă despotismul mereu învelit în mister, mândria națională zeificată, excluderea oricărui sentiment de umanitate față de alte

națiuni, au defavorizat legile lor. Minos, Solon, Licurg, Pitagora, Zaleucus și alții au împrumutat din legile egiptenilor. Dar Minos și Licurg, – menționează Alexandru Scarlat Sturza, jigneau natura, Solon dădea dovadă de impreviziune. Pompilius lua superstiția drept religie, Muhamed propovăduia distrugerea, fatalismul și desfătarea. Și dacă diferite popoare au fost forțate prin circumstanțe să adopte învățămintele legislatorilor lor, observa, pe bună dreptate, filosoful, ele niciodată n-au fost interesate, în mod colectiv, nici obligate moral prin conștiința lor de a le păstra, a le menține. Niciodată aceste diverse legislații n-au fost ratificate de inima omului precum Codul moral și religios al lui Iisus Hristos.

„Dragostea față de un Dumnezeu creator și mântuitor fu principiul generator al credinței, al speranței, al umilinței și al resemnării” [123, p. 48] – scrie Alexandru Scarlat Sturza și vede în această frază esența și forța legii revelate. Alexandru Scarlat Sturza face în continuare câteva afirmații foarte valoroase, pline de înțelepciune și umanism: „Legislatorii anteriori Omului/Dumnezeu, spune el, – recomandă dreptatea, cinstea, modestia, cumpătarea, pasiunea de glorie, dragostea de patrie – virtuți fragile, imperfecte și iluzorii atâta timp cât sufletele noastre nu vor fi în stare să regenereze la adevăratul lor izvor... Dreptatea fără dragostea față de aproapele tău, fără adorația unui răsplătitor nu este, adeseori, decât nedreptate. Modestia care nu e altoită defel la o umilință cerească nu e decât o curată ipocrizie. Cumpătarea fără curățenia morală nu este decât o prudență vicleană și fricoasă. Pasiunea de glorie, fără disprețul măririlor e o predispoziție vinovată și distrugătoare. Dragostea față de patrie, fără milă frățească devine un delir periculos, un instinct orb și fără frâu” [123, p. 48-49].

Prin cuvinte pornite din inimă și cu un stil ales, Alexandru Scarlat Sturza vorbește despre superioritatea și perfecțiunea doctrinei lui Iisus Hristos față de alte coduri religioase. „Iisus Hristos singur edifica fără a răsturna, convingea fără a constrânge, dădea fără a cere, învăța fără a dori să domine, atrăgea fără să seducă, suferea fără a se plânge, iubea pe cei care îl urau, ierta persecutorii săi și se sfârși, în fine, pe crucea operei sublime a Răscumpărării. El, anume acest legislator milostiv și divin, institui virtutea de căință, care-i separă remușcările incurabile și le îmbracă în vorbe dulci inexprimabile” [123, p. 49].

La sfârșitul compartimentului *Despre legea revelată*, Alexandru Scarlat Sturza afirmă că doctrina lui Iisus Hristos e mai mult decât justă, ea e milostivă, e mai mult decât clară, fiindcă e de o simplitate extremă, ea cuprinde toată lumea, fiindcă nu conferă sens doar unei singure persoane. Cu ajutorul mai multor exemple istorice, savantul demonstrează că legea revelată e capabilă să organizeze un mare popor, să consolideze existența lui politică și să-i dea energie, vigoare și precumpănire necesară prosperității unui stat.

De valoare sunt și tezele despre problema acordului legii revelate cu celelalte trei legi ce o precedă – a nevoilor, naturală și civilă pozitivă. Autorul menționează că dacă doctrina lui Iisus Hristos e o completare, o conexiune și un sprijin celorlalte legi, atunci e lesne de demonstrat că ea reprezintă baza principală a existenței sociale, piatra de temelie a edificiului social, și anume, în combinarea celor patru legi sau mobile sociale, cum le mai numește filosoful, trebuie căutată perfecțiunea guvernării. Legea nevoilor în viziunea evanghelică o expune și o reduce la trei fraze: „În sudoarea fetei tale îți vei mânca pâinea ta” (Geneza, 3,19), „Omul va lăsa omul pe tatăl său și pe mama sa și se va lipi de femeia sa și vor fi amândoi un trup” (Matei 19, 5) și a treia: „Fiți dar înțelepți ca șerpii și nevinovați ca porumbeii” (Matei 10, 16). Legea revelată, ne spune Alexandru Scarlat Sturza, sancționează preceptele legii nevoilor și nu poate face nimic mai mult, deoarece instinctul mașinal al fiecărui individ e deja un resort destul de puternic și influent, pentru a nu avea nevoie de o securitate străină. Însușind aceste precepte și aplicându-le cu chibzuință în viață, mai departe totul depinde de individ și, desigur, de stat. Căci, ce-i trebuie omului mai mult pentru fericire, dacă știe a munci bine și cinstit, dacă are o familie bună și se poate apăra de rele? Rolul statului e să asigure locurile și învoielile de muncă, să ajutoreze familiile și să-i constrângă pe răufăcători. E atât de simplu și atât de greu de realizat.

Ispitit de sensul vieții, omul credincios îl va descoperi pe acesta nu în înțelepciunea sofisticată, ci în Iisus Hristos. După cum va scrie, un secol mai târziu, un continuator al lui Alexandru Scarlat Sturza, în promovarea umanismului creștin, și anume Nichifor Crainic, doar ortodoxia ne învață că prin Iisus Hristos ni se arată calea, și ni se dă „energia spirituală cu care punându-ne în permanent acord, putem să ne transformăm viața, ridicând-o pe culmile desăvârșirii” [116, p. VIII].

Cât privește legea naturală, principiul de dreptate și nedreptate, sentimentele de devotament, de iubire față de oameni, de aproapele tău, de recunoștință etc., apoi toate aceste povețe, menționează Alexandru Scarlat Sturza, au sancțiunea lor în legea revelată. Dar această lege le educă pe o treaptă de perfecțiune pe care legea naturală o poate da. Ca recompensă a unei pietăți filiale, ea ne face să vedem în copiii noștri cetățeni ai unei alte lumi, răscumpărați prin Sângele Domnului și că noi putem să-i facem demni de veșnicie și fericire.

Legea revelată accentuează sau temperează ideea de dreptate și nedreptate, adică de corelație dintre unele fenomene, din punctul de vedere al repartiției binelui și răului între oameni, dintre muncă și recompensă, act și răsplătă, crimă și pedeapsă etc., după cum ideea de dreptate sau nedreptate poate aduce folos sau nefericire societății. Recompensarea sau ajutorarea deține o datorie sub influența religiei, pedeapsa sau răzbunarea – lucru periculos și deseori criminal –

trebuie încredințată lui Dumnezeu. Mila, compătimirea – calitate bună, dar inactivă – consideră Alexandru Scarlat Sturza, este înlocuită de legea revelată cu caritatea – pomana, binefacerea – virtute activă și neobosită; recunoștința o leagă cu iertarea de jigniri, care cere pocăință. Legea revelată, conchide savantul, armonizează perfect cu legea naturală și acolo unde ea pare o contradicție, de fapt purifică și educă, orientând omul spre culmea perfecțiunii.

Vorbind despre acordul legii revelate cu cea civilă pozitivă, Alexandru Scarlat Sturza descoperă un principiu, conform căruia, ori de câte ori această lege se distanțează de cea revelată, se comite o greșeală periculoasă. Aceasta se referă și la crearea familiei ca bază a existenței sociale, și la ciocnirea, neconcurența între cele patru legi, și la influența opiniei publice, căreia aici filosoful îi acordă o atenție deosebită.

Legea civilă pozitivă, chiar dacă se izolează de cea revelată, constată Alexandru Scarlat Sturza, e nevoită de curând s-o regăsească pentru călăuză. Deseori, ea se împotrivesc realizării celor mai sacre precepte ale legii naturale și înăbușă în inimile noastre, în felul acesta, părerea sa potrivită și folositoare.

În concluzie, la acest subiect, revenim asupra aprecierii date de Alexandru Scarlat Sturza legii revelate, drept dar prețios al bunătății supreme, care vine să-l lămurească pe om cu privire la datoriile sale. Dacă legea naturală unificată cu cea a nevoilor ne face cetățeni ai acestei lumi, atunci legea revelată garantează accesul nostru într-o lume mai bună. În acest fel, doar intervenția acestei legi – dar al lui Dumnezeu și jertfă a lui Dumnezeu Fiul – face posibilă mântuirea. Această lege-model a iubirii dumnezeiești indică drumul înălțării lumii de la nevoi/trebuințe prin natura spirituală spre divinitate. Nu în zădar, pentru filosoful „...Hristos însuși este împlinirea acestei legi universale prin întruparea dumnezeirii” [125, p. 147].

În asemenea situație, Alexandru Scarlat Sturza pe drept este calificat de specialiști „primul sociolog european” care creează „prima sociologie creștină”, prima „sociologie noologică”, adică a spiritului [14, p. 126]. După cum menționează, pe bună dreptate, sociologul român Ilie Bădescu, prin Alexandru Scarlat Sturza „a fost dat ca sociologia să se nască pe lume ca *știință luminată*, ca o sociologie și, deci, ca o cunoaștere a lumii prin ochii credinței” [14, p. 138].

3.3. Interpretarea educației și artei religioase de Alexandru Scarlat Sturza

Problema educării tinerei generații ocupă un loc principal în creația lui Alexandru Scarlat Sturza. Despre acest lucru ne mărturisesc lucrările: *Eseu despre legile fundamentale ale societății și instituțiile umane*; *Plan de educație pentru un tânăr creștin al Bisericii catolice, francez, nobil...*; *Considerații despre doctrina și spiritul Bisericii Ortodoxe*; *Despre filantropia particulară și socială*; *Despre influența sexului feminin asupra conservării în specia umană a tradițiilor sacre și mântuitoare*; *Credință și conduită sau cugetare asupra acordului necesar în predarea religiei și a științelor către elevii din instituțiile școlare*; *Enhirid, adică Mânelnic al pravoslavnicului hristian* ș.a.

În aceste lucrări, Alexandru Scarlat Sturza pornește de la principiile filosofico-religioase despre structura dublă a omului: învelișul supus distrugerii și substanța spirituală dependentă de altă lume [168, p. 71-85] și capabilă să se sustragă de la distrugere. Dar și substanța spirituală se cere stăpânită prin educație, deoarece nu toate elementele din care se compune au aceeași valoare. În acest sens, el îl urmează pe Platon: „Platon evidențiază în structura sufletului nostru 3 capacități de bază, de la care au provenit celelalte capacități ale sufletului... acestea-s *rațiunea*, adică capacitatea de a cunoaște, judeca și deosebi; *simțurile* sau capacitatea de a produce reprezentări; *voința*, adică capacitatea de a dispune de energia capabilă să pună în mișcare sufletul și să formeze un caracter activ și independent” [168, p. 75]. „Împărțirea” omului în două părți, nu ușurează procesul educativ, deoarece și aceste părți sunt compuse din elemente, cu funcții atât benefice omului, cât și dăunătoare. Un alt temei teoretico-metodologic și religios al educării omului constă în faptul că, la Alexandru Scarlat Sturza, formarea omului e determinată dublu: de calitățile native ale acestuia și de mediul social, îndeosebi, de legile care guvernează acest mediu.

În lucrarea *Plan de educație pentru un tânăr creștin, francez și nobil roman de împărtășanie* (План воспитания молодого христианина, француза и дворянина римского причастия) Alexandru Scarlat Sturza susține că „pentru a forma un om, trebuie să-l cunoști, iar pentru a-l putea cunoaște așa cum el este într-adevăr, trebuie să-l studiezi cu sufletul plin de credință...” [166, p. 61]. Astfel, ne lovim de problema cunoașterii adevărului prin prisma credinței. Nici de pe poziții false despre natura omului și nici de pe poziții nereligioase, consideră filosoful umanist, nu putem miza pe succes în acțiunile noastre educative. Dar nici omul religios nu deține decât adevărul relativ despre realitate și aceasta are loc din două cauze: „dimensiunile nemărginite ale realității... precum și în urma granițelor hotărâte, în care sunt închise facultățile observatorului. Prin degradarea dintru început a neamului omenesc, aceste

granițe au devenit și mai strâmte...” [125, p. 129]. Este adevărat că Alexandru Scarlat Sturza știe cum să lărgască aceste limite ale cunoașterii, și anume, prin ridicarea „gradului perfecțiunii morale a fiecărui individ în particular” [125, p. 129]. Dovadă că omul cunoaște adevărul despre un lucru nu sunt cunoștințele abstracte, ci aplicarea acestora în practică: „... în împrejurările cele mai obișnuite ale vieții, numai atunci își însușește cineva o teorie oarecare, dacă se pricepe, dacă voiește și dacă se silește a o pune în lucrare” [125, p. 129].

Un adevăr veșnic ce va dăinui cât dăinuie pământul, comunicat de cărțile sfinte, menționează Alexandru Scarlat Sturza, ne înștiințează că „omul este în esența sa o ființă decăzută, care poartă de la naștere germenul ereditar al tuturor viciilor, adică păcatul, prima cauză a suferințelor și a morții” [166, p. 61]. Din acest adevăr de temelie, filosoful umanist deduce concluzia că nici copilul nu este pur, că inocența lui este relativă, și că e departe de a fi bun prin natura sa, deoarece el poartă în sine începutul înclinărilor rele, care cresc și se dezvoltă în el odată cu creșterea forțelor sale fizice și dezvoltarea facultăților sale.

„Ba mai mult, experiența ne demonstrează că embrionul răului, – susține în continuare Alexandru Scarlat Sturza, se dezvoltă în noi, depășind dezvoltarea noastră fizică și morală. Maturitatea sexuală dă de știre înaintea maturității minții, iar orgoliul sufletului pune stăpânire pe noi înaintea vârstei când i-am putea ține piept” [166, p. 61]. Și Alexandru Scarlat Sturza se întreabă retoric: „Care altă concluzie am putea trage privind influența nefastă a păcatului, dacă nu necesitatea de a înăbuși fără încetare închinările rele ale copilăriei, care există înainte de a se manifesta deschis și care acționează asupra noastră atunci când am fi tentați să ne îndoim de existența lor” [166, p. 61].

Omul a fost creat de Dumnezeu bun, însă el, trecând prin actul nașterii, nu se naște bun. Și doar copilul care are fericirea de a se naște creștin, capătă prin Botez cea mai sigură garanție a purificării și renașterii sale după voința lui Dumnezeu. Mai este un lucru foarte important căruia îi dă atenție filosoful: „Rugăciunile părinților săi, povețele lor religioase, exemplul lor permanent, sunt mijloace prin care, cu mila lui Dumnezeu, copilul e educat pentru a fi demn de a se numi creștin” [166, p. 61]. De aici și îndemnul filosofului: „Rugați-vă, educați, transmiteți în viață – aceste trei lucruri sunt inseparabile unul de altul” [166, p. 62].

Pornind de la aceste constatări preliminare, Alexandru Scarlat Sturza divizează procesul de educație în două părți distincte. Prima parte, care, de fapt este și partea de bază, cuprinde *educația religioasă*, fără de care moralitatea nu înseamnă nimic esențial. Partea a doua include *educația științifică* sau, altfel numind-o, *instruire prin învățământ*. Prima cultivă și corectează înclinațiile sufletești; a doua folosește capacitățile înțelegerii, imaginației și memoriei,

dezvoltându-le. În cadrul educației religioase este îndreptată natura, în scopul ca mila lui Dumnezeu să poată afla calea spre sufletul copilului. Pentru educația științifică, care are o direcție opusă, Alexandru Scarlat Sturza recomandă: „Urmați înclinațiile naturale ale spiritului, deșteptați aptitudinile, dar nu le abateți niciodată de la tendința lor naturală” [166, p. 62].

Alexandru Scarlat Sturza consideră că, după mărturisirea cuvântului divin, „toate viciile omului se reduc la două înclinații rele care pângăresc capacitățile noastre și dau naștere la tot ce este în noi vicios: senzualitatea și orgoliul” [166, p. 62]. Ele pot fi înăbușite numai dacă în copilărie este insuflată frica de Dumnezeu și stima față de legile lui. Cu acestea două în inimă omul, chiar dacă greșește, cu mila lui Dumnezeu va fi salvat. Religia sanctifică copilul încă din leagăn, mai departe părinților și învățătorilor le revine misiunea să continue opera ei. „În acest scop observați, ne recomandă Alexandru Scarlat Sturza, care este prima facultate care se dezvoltă la copilul dumneavoastră – aceasta-i memoria. Străduiți-vă s-o luminați, îndemnându-l să învețe rugăciuni... sentimentele se dezvoltă paralel cu memoria, deoarece anume memoria este arsenalul afectivității. Urmăriți ca impresiile obișnuite pe care le capătă elevul dumneavoastră să contribuie la înrădăcinarea fricii față de Dumnezeu și a dragostei față de legile Lui. În ceea ce privește bucuriile periculoase și impresiile dăunătoare, după ce ați făcut totul ca să le abateți, lăsați-vă în grija Domnului și rugați-vă Lui să le șteargă urma din sufletul copilului pe care i l-ați încredințat încă din leagăn” [166, p. 63].

În efortul educativ, crede pe bună dreptate Alexandru Scarlat Sturza, la timpul când copilul este complet dependent de cei maturi, este necesară implicarea obligatorie a celor maturi – a părinților și educatorilor. Ei, în mod intenționat și în cunoștință de cauză, trebuie să influențeze dezvoltarea memoriei și a sentimentelor minorului. În aceste acțiuni ei trebuie să se bazeze pe credința religioasă – să-l roage cu dragoste și bărbăție pe Dumnezeu, căci El nu poate să refuze ceea ce dorește chiar El Însuși: salvarea ființei pe care a creat-o și a răscumpărat-o.

În continuare, observăm că, în baza memoriei și afectivității, la copil se dezvoltă deprinderea de a vorbi. Alexandru Scarlat Sturza ne recomandă în legătură cu acest eveniment din viața copilului să-l obișnuim să nu pângărească acest dar prețios, servindu-i drept exemplu în această privință. Ascultând cu cât respect și sincer se rostește numele Domnului și alte cuvinte sfinte, copilul se va obișnui să facă același lucru. Și gândurile lui vor căpăta aceeași trăsătură ca și limbajul în care acestea vor fi modelate. Acest lucru pe viitor îi va provoca dezgust, când va nimeri în mediul unde este profanat limbajul.

Alexandru Scarlat Sturza susține cu argumente că și educația fizică poate contribui la educația religioasă. Această contribuție o vede în faptul că o educație fizică corect organizată

poate servi drept ajutor în stăpânirea senzualității, acest prim dușman al omului. Responsabilitatea pentru educația fizică, în primii cinci sau șase ani ai vieții, el o pune pe seama priceperii mamelor, ajutate de sfaturile unui medic înțelept și cu experiență. În această perioadă, strictețea regimului pe care-l va respecta copilul trebuie întotdeauna să fie proporțională cu gradul de rezistență a constituției sale fizice. Când copilul va împlini 7 ani, va trebui să respecte în continuare următoarele 7 reguli:

- 1) Mâncarea trebuie să fie simplă, servită caldă și în niciun caz fierbinte; poate mânca mult, dar nu trebuie să i se dea bucate gustoase și delicioase.
- 2) Să nu consume niciodată vin.
- 3) Să doarmă pe o saltea tare și netedă sub o plapumă potrivit de caldă, după temperatura camerei; să se culce și să se scoale devreme, dezbrăcându-se și îmbrăcându-se singur.
- 4) Trebuie obișnuit ca, îndată ce s-a trezit, să-și părăsească patul în aceeași clipă, apoi să-și facă semnul crucii însoțit de o scurtă rugăciune. Fericit va fi acela care a însușit sfântul obicei de a-și începe ziua cu gândul la veșnicie, care este adresare către Dumnezeu.
- 5) Băiatul trebuie să doarmă cu mâinile deasupra plăpumii. Această precauție împiedică înfierbântarea sângelui și previne o deprindere nefastă, care la vârsta dezvoltării acționează asupra organului ce prezintă sursa vieții și pângărește pentru totdeauna imaginația și sentimentele.
- 6) Pentru a nu fi ispitit de a-și retrage mâinile sub plapumă, îmbrăcați-l peste cămașa de noapte cu un cazachin larg.
- 7) Puneți-l să facă multe exerciții fizice, pentru ca din primii ani de viață să-și întărească sistemul muscular, faceți-i jocurile utile și nu-i îngăduiți niciodată ca el să mănânce înainte de a rosti rugăciunea, nici să se joace înainte de a fi meritat prin activități folositoare [166, p. 64].

Aceste recomandări ale lui Alexandru Scarlat Sturza, dacă nu integral, apoi în majoritatea lor, nu și-au pierdut actualitatea nici astăzi, și pot fi de mare folos celor preocupați de educația copiilor la vârsta respectivă. Privită ca parte componentă a educației religioase, educația fizică, pentru a fi plasată la nivelul așteptărilor, trebuie completată cu perfecționarea morală. În acest scop, Alexandru Scarlat Sturza cere să ne străduim: „1) să întărim în elevul nostru instinctul purității morale și 2) să-i insuflăm intoleranța față de minciună (subl. lui Alexandru Scarlat Sturza)” [166, p. 64]. El precizează că puritatea morală este caracteristică omului natural, firesc, pe când veridicitatea este proprie omului educat în spiritul dragostei de Dumnezeu. Iată de ce poate fi preîntâmpinată înclinația de a minți, înlesnind pătrunderea în imaginea copilului a ideii

salvatoare despre prezența lui Dumnezeu și a convingerii că El le vede și le cunoaște pe toate. Afară de aceasta, copilului trebuie să i se ierte toate greșelile sincer recunoscute și să-l pedepsim aspru pentru cele care, ca rezultat al tăinuirii, devin și mai grave prin consecințele lor. În cazul de față, nu cuvintele, ci exemplul viu va fi de mare folos, deoarece fără un exemplu reușit povețele puțin contează. Alexandru Scarlat Sturza scrie în continuare: „Controlați-vă minuțios în prezența elevului dumneavoastră ca el să aibă mereu în fața ochilor un model palpabil și important de care să se poată atașa. Copilul vede totul, deoarece el mereu se găsește în lumea înconjurătoare. Cugetările nu-l absorb deloc; aici ca și cum s-ar manifesta legea conservării. Iată de ce copiii care sunt dezvoltați mintal prematur, mor înainte de a deveni adulți” [166, p. 65], afirmă filosoful, probabil, în scopul protejării copiilor de eforturile intelectuale exagerate, la care ar putea fi supuși.

Alexandru Scarlat Sturza ne îndeamnă să fim sensibili la dezvoltarea elevului și să nu-l tratăm ca pe un copil pe cel care a încetat să mai fie, dar în același timp să fim în stare să nu-i destăinuim secretele pasiunii ființei, pe care natura îl menține încă într-o necunoaștere calmă. În același timp, e foarte important să fim pregătiți pentru a preîntâmpina formarea îngâmării, orgoliului care desfată și încântă mintea. Alexandru Scarlat Sturza susține că așa cum senzualitatea duce la formarea a trei înclinații dezastruoase: lăcomie, poftă neînfrânată și zgârcenie, tot așa și orgoliul produce, pe același trunchi, trei fructe diferite: vanitatea sau amorul propriu, îngâmarea și setea de putere. „Aceste înclinații, – consideră Alexandru Scarlat Sturza, îl duc pe om spre unul și același rezultat: *necunoașterea de sine, îndepărtarea de Dumnezeu, indiferența față de viitor* – tripla beznă ce va dispărea odată cu ultima suflare.” [166, p. 66].

Trebuie neapărat ca elevul ce-l avem sub supraveghere, – menționează Alexandru Scarlat Sturza, să-și însușească profund și detaliat catehismul, care i-ar consolida cunoașterea dogmelor și principiilor Bisericii Creștine. Cunoașterea dogmelor, mărturisite de Biserica Răsăriteană, au o importanță primordială pentru educația religioasă a tânărului, deoarece ele, – în viziunea filosofului, conțin „adevărurile cele mai sublime ale religiei” și prezintă „depozitul de credință”. Necunoașterea dogmelor religioase, ar produce un gol în sufletul tânărului, care îl va împiedica în viitor să se descurce în selectarea valorilor autentice și respingerea celor false. Este de dorit, contemplează în continuare autorul, ca elevul ajuns la vârsta de 14 sau 15 ani să se pătrundă cu adevărat de catehism. [125, p. 33; 115].

Educația religioasă trebuie neapărat să includă și formarea deprinderii de a ne apropia cu sufletul deschis și sincer-iubitor în gândurile noastre de Dumnezeu. Și lucrul acesta trebuie practicat îndată ce apare o ocazie prielnică. Filosoful remarcă: „Îndemnați elevul dumneavoastră

să se concentreze măcar pentru câteva clipe pe parcursul zilei asupra gândurilor despre Dumnezeu și serviți-i singur în aceasta drept exemplu” [166, p. 66-67]. Prin aceasta îl veți înarma pe tânăr cu mijloace sigure de a se îndepărta de gândurile molipsitoare despre distracție și plăceri, și în același timp, îl veți orienta spre lucruri cu adevărat importante.

După împlinirea vârstei de 16 ani, Alexandru Scarlat Sturza recomandă să găsim pentru tânărul nostru o societate bună, în care ar putea să-și controleze comportamentul în compania femeilor vrednice de stimă și a bărbaților mai desăvârșiți ca el. Este de dorit ca societatea celor tineri să fie acceptată doar în cazuri inevitabile și cu scopul de a evidenția distanța ce-o separă de întrunirile celor formați, conform bunului mers al educației pe care au parcurs-o. Ar putea să aibă prieteni, dacă găsește de cuviință, dar cu camarazi buni nu va practica decât gimnastica, călăritul, dansul sau scrima, câteodată și vânătoarea, în timpul vacanței, dar cu multă cumpătare. Printre alte activități, trebuie practicăta caritatea. Cu milă și rugăciune, omul reușește să facă lucruri bune. „Duceți-l să vadă spitale și închisori, scrie Alexandru Scarlat Sturza. Dacă reușiți ca el să-și petreacă câțiva ani la țară, elevul dumneavoastră va deveni chibzuit, compătimitor, se va debarasa de ridicolul vanității” [166, p. 67]. În același timp, filosoful recomandă: „Fiți atenți, ca cel aflat sub tutela dumneavoastră să nu devină laș. Adevăratul creștin trebuie să fie curajos, chiar dacă nu este fizic puternic” [166, p. 67]. Adevărata forță nu e cea fizică, ci a credinței.

Cât privește dragostea, această febră a inimii, pe care majoritatea oamenilor au cunoscut-o la vârsta primelor pasiuni, Alexandru Scarlat Sturza recomandă s-o stăpânim, prin ocupații și exerciții fizice. Filosoful continuă: „Dacă elevul dumneavoastră rămâne virgin la vârsta la care încearcă acest prim sentiment, comportați-vă față de suferința sa cu îngăduință, câștigați-i încrederea, atrageți-i gândurile, dați-i încărcătură permanentă corpului său, puneți-i în mișcare judecata, plecați într-o călătorie, dacă aceasta este necesară” [166, p. 67].

La sfârșitul relatărilor sale despre educația religioasă, Alexandru Scarlat Sturza se oprește asupra altor trei pericole pentru tineret: „pasiunea jocurilor de noroc, cea a vinului și cea a cheltuielilor risipitoare. Prima pasiune, poate fi stăpânită atât prin groaza față de viciu, cât și prin înclinația de a ține legături de prietenie cu o societate bună; a doua, găsește contragreutatea în obișnuința spre cumpătare, formată încă din copilărie; a treia poate fi stăpânită prin exemplul practicat în casa părintească..., formarea obișnuinței încă din copilărie de a ține exact socoteala venitului și cheltuielii...” [166, p. 68].

Alexandru Scarlat Sturza pune educarea științifică pe seama învățământului și a instruirii. Dacă sarcina educației religioase era de a stăpâni natura căzută în păcat a omului, apoi cea a

educației științifice cheamă să urmărim înclinațiile firii capacităților spirituale. Filosoful evidențiază următoarele reguli și elemente principale ale educației științifice:

- La vârsta de cinci sau șase ani copilului i se vor lămurii semnificația și utilizarea literelor, dar numai la insistența sa și niciodată forțat, la insistența noastră. Insistența noastră ar putea avea consecințe nedorite asupra formării copilului.
- Să-i antrenăm memoria, îmbogățind-o cu imagini plăcute, precum și cu reprezentări utile despre natură și societate.
- Să-i îmbunătățim pronunțarea elevului nostru, antrenându-i atenția și silindu-l să asculte și să repete cuvintele.
- Să nu ne permitem să schimonosim cuvintele sub pretextul de a le face pe placul copiilor [166, p. 69].

De la 7 la 10 ani, chiar și până la 12 ani, studiile copilului vor cuprinde următoarele activități, după convingerea lui Alexandru Scarlat Sturza:

- lectura în limba maternă, cu voce tare și clară;
- pentru lectură să fie folosite *Evangelia* și lucrări de istorie de valoare incontestabilă.

Acestea au menirea să pună stăpânire pe imaginația copilului, să-i îmbogățească memoria, să-i educe sentimentele și judecata. Istoria, în viziunea lui Alexandru Scarlat Sturza, „este știința științelor, cea mai minunată dintre științe, ajutorătoarea religiei, dacă este studiată după surse veritabile. Fără cunoașterea istoriei cel mai deștept om nu este decât o ființă dezavantajată” [166, p. 69].

Printre alte reguli referitoare la instruirea prin învățământ, se mai enumeră următoarele:

- În decursul primilor patru sau cinci ani se admite ca elevul să citească și să recitească istoria, așa cum se citește un roman.
- De la 7 la 12 ani elevul va studia gramatica franceză mai întâi, apoi va studia limba engleză sau germană, ca până la urmă să poată face regulat traduceri.
- Nu înainte de vârsta de 12 ani elevul va începe studierea limbii latine; în situații deosebite, ar putea studia, deși cu greu, și vechea greacă. Și studierea matematicii revine acestei perioade și în niciun caz, accentuează Alexandru Scarlat Sturza, mai devreme. Atunci când copilul a atins vârsta de 15 ani, ținând cont de vocația lui socială, îl putem orienta spre treptele mai înalte ale învățământului public sau privat [166, p. 69-71].

Din cele relatate, vedem că Alexandru Scarlat Sturza are convingerea, alimentată de umanismul său, că omul – ființă căzută în păcat și aflată sub pericolul degradării de mai departe,

poate fi salvat prin Biserica Creștină, dacă este prezent un sistem de educație care ar îmbogăți natura materială și ar dezvolta natura sa spirituală.

În lucrarea *Eseu despre legile fundamentale ale societății și instituțiile umane*, Alexandru Scarlat Sturza remarcă faptul că, omul, ființă imperfectă și limitată de natura sa defectuoasă, e supus legii dure a nevoilor. Dar Dumnezeu, împovărând omul cu dorințe, i-a creat posibilități proprii de satisfacere a acestor nevoi, obligându-l să-și ducă viața între aceste două stări. El scrie: „Cu cât e mai stabil acest raport, cu cât e mai trainic echilibrul dintre nevoi și posibilități, cu atât mai mult prosperă omul. Cu cât mai mult surplusul forțelor depășește hotarul dorințelor, cu atât mai mare-i influența sa morală asupra celor din jurul său, deoarece el poate, fără a-și dăuna sieși, să folosească posibilitățile sale nelimitate, pentru a le face lor bine... Această teorie ne pune în fața oricărui principiu fundamental al educației: urmează să reducem, pe cât e posibil, nevoile noastre – atât reale, cât și artificiale, și să înmulțim puterile noastre, atât morale, cât și fizice, până la cel mai înalt nivel sesizabil. Dacă veți permite dezvoltarea dorințelor și nevoilor infinite ale omului, neglijând dezvoltarea forțelor și posibilităților sale, prin aceasta îl veți condamna la bezna inexistenței. Dacă veți reuși să organizați dezvoltarea forțelor sale, ignorând micșorarea volumului dorințelor sale, îl veți condamna la lupta veșnică, care se va sfârși prin distrugerea sa. Acesta este adevărul, ce reflectă orice educație” [168, p. 71-72]. Din această cauză, orice educație trebuie anticipată de micșorarea nevoilor și dorințelor de a le satisface și creșterea, pe cât e posibil, a forțelor fizice și morale.

O cale de diminuare a nevoilor rezidă în formarea gustului simplității. Totul trebuie să satisfacă acest gust: hainele, hrana, locuința, odihna. Cât privește dorințele create artificial și nevoile respective, Alexandru Scarlat Sturza le împarte în trei categorii: „Dorințe puse în mișcare de vanitate, bazate pe senzualitate și pe deprindere” [168, p. 72]. Toate acestea, „aderând la nevoile naturale, prind rădăcini într-un suflet firav, pun stăpânire pe toate intențiile sale, îi paralizează forțele și transformă această ființă nefericită într-un om lacom de plăceri, devalorizându-l până la urmă de multiplele dorințe” [168, p. 73].

Limitând necesitățile reale în procesul formării copilului, prin aceasta este preîntâmpinată dezvoltarea senzualității și, împreună cu aceasta, apariția despotismului rușinos al deprinderilor. Cel mai greu însă este să învingem vanitatea, consideră Alexandru Scarlat Sturza. Dificultatea derivă din faptul, că ea se manifestă oarecum independent de necesitățile firești, fiind produsul rătăcirii gândirii noastre. Această îndreptare a interpretării firești a lucrurilor, poate fi obținută doar în mediul natural, la țară. Aici, copilul cu rapiditate „obține două scopuri de bază ale educației: micșorarea dorințelor și creșterea forțelor sale” [168, p. 74]. În scopuri educative,

filosoful recomandă cu insistență tuturor părinților ca, de la vârsta de 4 sau 5 ani și până la cea de 13 ani, să-și trimită copiii să trăiască permanent la țară. Protejați de natură, ei vor căpăta imunitate față de corupție [168, p. 75], preluând modelul unei vieți simple și fericite.

Dar, după cum am observat, Alexandru Scarlat Sturza este preocupat, în desfășurarea procesului educativ, în baza folosirii principiilor științifice, nu doar de arta obținerii simplității moravurilor, ci și de dezvoltarea forțelor omului, – în primul rând, a celor spirituale, în această privință el îl urmează, după cum s-a menționat, pe Platon, care a distins în structura sufletului trei capacități de la care provin restul: rațiunea, sentimentele și voința. Anume aceste capacități, trebuie folosite în scopul reducerii necesităților reale și înăbușirii nevoilor artificiale, economisind energia pentru forțele sufletești. Adăugând celor de mai sus, obiceiul folositor și înclinația către studiu – și astfel, în fața imaginației noastre apare modelul omului superior organizat – aceasta se referă la primul principiu al educației. Dar scopul următor al educației trebuie să demonstreze „cum o ființa puternică s-o facem și extrem de bună, cetățean folositor comunității, om religios și iubitor” [168, p. 77].

Pentru atingerea acestui scop, se cere, în viziunea lui Alexandru Scarlat Sturza, să trecem la următorul ciclu al procesului educativ, care prevede că obținerea rezultatului scontat este posibilă, influențând în principal asupra sentimentelor și imaginației. Filosoful insistă: copilului „trebuie să-i sugerăm ideea prezenței Dumnezeuului perfect, care servește în calitate de exemplu al perfecționării... Trebuie de subliniat influența acestui exemplu măreț asupra schimbării obiectelor din lumea înconjurătoare și a mișcărilor, sufletului. Repetând cu regularitate aceste simple adevăruri salvatoare, noi vom observa foarte repede și roadele lor... Această metodă prezintă două priorități: dezvoltă atenția copilului, orientându-l spre lucruri nezdruccinate, ea purifică conștiința, indicând modul în care trebuie căutate răspunsuri. Dumnezeu a creat tot ce ființează. Dumnezeu este martorul existenței mele – iată două adevăruri, pe care copilul trebuie să le însușească odată cu sângele mamei sale” [168, p. 77]. Astfel, căutând și aflând cele mai convingătoare argumente, filosoful demonstrează necesitatea formării nucleului spiritual de natură religioasă, în preocupările noastre de educație. Lucru pe care, îl face, acționând asupra celor mai sensibile elemente ale sufletului copilului: sentimentele și imaginația. El este convins că în aceasta rezidă adevărata educație științifică. Filosoful atenționează: „să încerci să înveți copilul *Religia*, așa cum îl învățăm *Aritmetica* sau *Gramatica*, înseamnă să-l faci la sigur să-i împietrească inima pentru totdeauna” [168, p. 77].

Principiul religiozității se află, față de cunoștințele umane, în același raport ca sarea față de produsele alimentare. Numai în îmbinare cu cunoștințele, cu meditațiile, dar și cu distracțiile

copilului, acest principiu se transformă în bijuterii încântătoare și utile, tot așa ca și sarea, de care nu ne putem lipsi în alimentație. Dar, dacă i-am impune pe oaspeți să consume separat cantitatea de sare egală cu cea folosită la prepararea bucatelor, n-ar putea suporta amărăciunea ei... La fel stau lucrurile, consideră Alexandru Scarlat Sturza, cu adevărurile religioase: ele nu pot fi apreciate corect, fiind studiate separat, mizând doar pe inteligență și memorie” [168, p. 78]. Este necesară, în mod obligatoriu, implicarea sentimentelor religioase, dar o implicare delicată, și nu una brutală.

Valorificarea moștenirii primite de la filosoful umanist ne permite să conchidem, că rațiunea este chemată să dirijeze legea nevoilor, iar sentimentele și imaginația se situează în apărarea legii naturale. Rămâne, ca acestea să fie unite cu legea civilă, care, „referindu-se la om sau lucruri, întotdeauna se sprijină pe principiul inviolabilității proprietății. Anume acest principiu sfânt, în accepțiunea lui Sturza, este necesar să-l altoim copiilor” [168, p. 78]. Grijă filosofului pentru formarea sentimentului de stimă și respect față de proprietățile proprii și străine este pusă, după cum e și firesc, la baza funcționării și dezvoltării normale a societății – condiție fără de care omul talentat și harnic nu se poate realiza.

Dreptul la proprietate, reflectă gânditorul, care se află în atenția noastră, este o dogmă stabilită prin legea nevoilor, oferită de legea naturală și confirmată, și garantată de legea civilă. Nu este nimic mai stabil, mai valoros, mai sfânt. Liniștea societății, legătura dintre părțile ei constitutive, prosperarea viitoarelor generații – toate se sprijină pe acest adevăr de neclintit. Această dogmă, în viziunea lui Alexandru Scarlat Sturza, îndeamnă: „Nu te atinge de asta, deoarece aparține altuia, nu ție – iată ce trebuie să-i inspirăm copilului în cadrul educației în timp ce se joacă, își face lecțiile, se odihnește și chiar atunci când își întocmește planuri de viitor. E necesar ca el să se deprindă ca niciodată să nu pretindă la proprietatea străină” [168, p. 78-79], oricare ar fi împrejurările și motivele. Nimic nu poate scuza și feri de pedeapsa încălcării acestei legi, consfințită de societate prin legile ei.

În continuare, filosoful revine asupra protejării aptitudinilor salvatoare ale sufletului copilului în procesul educației. El pornește, în raționamentele sale, de la premisa că, dacă e adevărat că omul chiar de la naștere poartă în sine embrionii tuturor aptitudinilor și, ceea ce e foarte important de conștientizat, înclinația spre rău, generată de păcatul primar, atunci devine clar că niciodată nu este prea devreme să începem educația, fie de pe poziții creștine, fie, pur și simplu, de pe poziții antropologice. Alexandru Scarlat Sturza scrie: „Fiecare copil, chiar de la naștere, e ca și într-o încleștare de luptă cu răul..., este necesar ca părinții să-i vină în ajutor. Din cele trei aptitudini, care formează esența sufletului nostru, una e deosebit de activă din copilărie

– capacitatea de a simți și reprezenta, dat fiind că rațiunea încă dormitează, iar voința este strâmtorată parțial din sentimentul neputinței, parțial din sentimentul dependenței. Iată de ce capacitatea sentimentului și imaginației... părinții trebuie, în mod deosebit, s-o protejeze și s-o dezvolte” [168, p. 79].

Mai departe, în relatările sale formativ-educative, Alexandru Scarlat Sturza stăruie asupra educației dezvoltării normale a rațiunii. El menționează că din momentul în care rațiunea începe să se manifeste, se cere ca noi să începem influența dirijată asupra ei, deprinzând-o să se mulțumească cu puținul ce-i este oferit copilului. Educația rațiunii, oricât ar părea de paradoxal, nu va folosi raționamente abstracte, ci se va baza pe exemple concrete. Regulile de comportament vor fi simple, laconice și puține la număr [168, p. 79].

Copilul, menționează dânsul, nu trebuie să depindă de legea nevoilor, ci de legile naturii. El își argumentează astfel poziția sa: „El (copilul – O.M.) este o ființă *inteligentă și simțitoare* și acest al doilea atribut îl așază sub imperiul *unei legi naturale* (subl. lui Alexandru Scarlat Sturza)” [125, p. 10]. Ca această lege să-și manifeste influența, trebuie ca în relația dintre copil și părinți, iar apoi acest cerc odată cu vârsta se va lărgi, să persiste sentimentul dragostei. În opera filosofului citim: „Acel copil care-l va adora pe tatăl său și pe mama sa, iar acest lucru se obține prin stima care i-a fost acordată chiar din leagăn – așa un copil repede se va învăța să deosebească dreptatea de nedreptate, să simtă mila față de nefericire, să simtă recunoștință nemărginită față, să-și întărească calitățile sale spirituale, pe care i le-a inspirat natura... După aceasta, nu va fi deloc greu, să-l deprindem să stimeze legile civile... și să le ocrotească... Iată singura cale a dezvoltării, atât fizice, cât și morale” [168, p. 80]. Ființa căreia-i este dat să trăiască, consideră Alexandru Scarlat Sturza, trebuie să înceapă, mai întâi sub îndrumarea educatorului, iar apoi să continue singură cu eliberarea din robia multiplelor capricii. Astfel omul se va elibera de egoism, de lipsă de curaj și nepăsare – dușmani ascunși ai virtuții. Iar cel dominat de virtute, până la urmă, nu poate să nu devină recunoscător celor cărora le datorează totul. De rând cu părinții, după cum se știe, învățătorul ocupă un rol central în educarea copilului. Despre misiunea acestuia, Alexandru Scarlat Sturza scrie: „Fiind vigilant, el nu va anticipa capacitățile elevului, dar nici nu va permite să i se vestejească talentele... Studiarea profundă a istoriei religiei va trebui, în mod obligatoriu, să aibă loc, cel puțin, cu un an înainte de maturizarea sexuală” [168, p. 80]. Cât privește grija învățătorului pentru dezvoltarea capacităților mintale, ea va trebui să țină cont de faptul că „toate ființele naturale se împart în două clase de bază: cu inteligențe timpurii și târzii. A împiedica dezvoltarea inteligenței timpurii – înseamnă să abați copilul din drum. Să urgentezi dezvoltarea inteligenței târzii – înseamnă să expui copilul la

haos” [168, p. 81]. În convingerea lui Alexandru Scarlat Sturza, acest principiu trebuie respectat, îndeosebi, în educația morală, deoarece în educația științifică el capătă nuanțe specifice.

Din cele menționate mai sus de Alexandru Scarlat Sturza, reiese că în orice tip de educație, trebuie urmărite două scopuri:

- 1) transformarea elevului până la urmă, într-un om puternic, viguros și liber prin reducerea nevoilor sale;
- 2) direcționarea puterilor celui supus educației spre producerea binelui, ceea ce ar echivala cu obținerea fericirii pe viitor, când și-ar examina critic valoarea vieții sale parcursă în această lume.

Ultimul motiv, ar servi drept unul serios pentru o viață virtuoasă, călăuzită de idealuri înălțătoare. În ideile sale despre virtute, se simte influența lui John Locke (fapt recunoscut de însuși Alexandru Scarlat Sturza), care consideră că virtutea nu este altceva decât cunoașterea căpătată de om despre îndatoririle sale și satisfacția pe care el o are supunându-se Creatorului, aflat sub influența acelei lumini, care i-a fost trimisă de Dumnezeu, în speranța că eforturile sale vor fi acceptate, iar supunerea va fi recompensată. În baza afirmațiilor lui John Locke, filosoful evidențiază patru elemente ale structurii virtuții, sau, altfel spus, ale perfecțiunii morale: „1) conștientizarea datoriei; 2) satisfacția de la achitarea datoriei; 3) atenția față de eliminarea ce i-a fost trimisă; 4) speranța de a fi recompensat pentru faptele bune” [168, p. 83]. Alexandru Scarlat Sturza consideră că în urma educației obținute, individul, micșorându-și efortul pentru satisfacerea nevoilor, inventate de capriciile sale, va putea să îndrepte întreaga energie a înclinațiilor sale doar spre săvârșirea faptelor bune. În calea spre obținerea virtuții, observa filosoful, copilul are de înfruntat serioși dușmani serioși: unul interior – îngâmfarea și altul exterior – opinia gloatei [168, p. 84], care-și asumă sarcina de a judeca acțiunile altora. În legătură cu observațiile de mai sus, sarcina învățătorului este de a-l face pe elev liber de toate acestea și conștient de faptul că va trebui să dea socoteală pentru acțiunile sale doar în fața lui Dumnezeu, și față de ceea ce a primit de la Creator – propria conștiință.

În lucrarea *Credință și competență sau Reflecții despre necesitatea armoniei în predarea religiei și științelor elevilor instituțiilor de învățământ* sau cu o altă variantă de traducere a titlului: *Credință și conduită sau cugetare asupra acordului necesar în predarea religiei și a științelor către elevii din instituțiile școlare* [61, p. 541]), editată la Odesa, în anul 1833, Alexandru Scarlat Sturza reia problema necesității de îmbinare a educației religioase cu cea științifică. El demonstrează, încă o dată, că omul, ființă decăzută, dar orientată spre renașterea spirituală, se luptă permanent cu sine. Prin dezlănțuiri bruște, el se încumetă spre idealul

perfectiunii, dar printr-o tendință lăuntrică de nelămurit, permanent și irezistibil este atras de rău. În toate manifestările pământești ale existenței omului, se resimt semnele moștenirii păcatului, transmise din generație în generație. Conștientizarea profundă a acestui fapt amar, în soarta omenirii, de către învățători și educatori, este strict necesară. „Din aceste convingeri, ei trebuie (învățătorii și educatorii – O.M.) să scoată înțelegerea sănătoasă și înălțătoare despre importanța crucială și seriozitatea scopului educației civile și particulare” [161, p. 85]. Atâta timp, cât acest adevăr va fi neglijat, rezultatele educației vor fi nesatisfăcătoare. Prin aceasta, nu se dorește să se nege faptul că odată cu nașterea fiecărei generații, în sânul ei se află ascunsă scânteia a tot ce e bun și grandios, imprimată de chipul Creatorului în creaturile sale. Dar să nu uităm că omul a fost creat de Dumnezeu bun, însă prin nașterea trupească omul devine bolnav de păcatul primar, înfăptuit de cei care, deși neprihăniți prin origine, au declanșat reproducerea păcatului primar, care-l atrage permanent spre rău, spre degradare.

Concepțiile lui Alexandru Scarlat Sturza cu privire la educația civilă și particulară, atrag atenția asupra a două viziuni cu referire la menirea instituțiilor de învățământ: una prezentă în conștiința creștinului, alta – în capul înțeleptului prin sine, adică „înțelept”, dar nu prin harul lui Dumnezeu. El scrie: „În concepția creștinului, școala (ca instituție de învățământ profesional preuniversitar – O.M.) este vindecătoarea tinerelor inimi; pentru înțelepții prin sine ea trebuie să fie o seră încadrată în dezvoltarea artificială a minții sub influența concentrării razelor instruirii” [161, p. 86]. Astfel, filosoful scoate în evidență, încă o dată, specificul educării sentimentelor, inclusiv a celor religioase, și al instruirii minții și ireductibilitatea lor. Obiectivele educației și instruirii vor fi diverse, după cum urmează: „Referitor la credință și morală legea fundamentală va suna: *„cu blândețe, însă permanent și fără răgaz, opuneți rezistență manifestării înclinațiilor native dușmănoase ale copiilor”* (subl. îi aparține lui Alexandru Scarlat Sturza). Cu privire la minte regula este opusă: *„observați cu mare atenție tendințele evoluării înclinațiilor mintale, urmăriți direcția manifestării lor și nu încercați să le orientați prin aplicarea forței în procesul instruirii spre disciplinele înrudite”* [161, p. 86]. De respectarea acestor cerințe față de procesul educației, cerințe ce nu se exclud, ci se completează reciproc, depinde, în opinia filosofului, buna funcționare a sistemului general de educație a tineretului. Și aceasta, se lămurește prin faptul că, indiferent de mediul social din care provenim, toți suferim de aceeași maladie a căderii în rău, adică în păcat. Pe de altă parte, înclinațiile naturale ale minții omului scot în evidență vocația tânărului, darul cu care a fost înzestrată mintea lui de către Creator.

Întrebându-se de ce instituțiile de învățământ au reușit atât de puțin în înrădăcinarea adevăratei și pline de viață cuvioșenii, acestui izvor nesecat de moravuri și fapte bune,

Alexandru Scarlat Sturza, fără a pretinde că deține adevărul deplin, afirmă: „Din cauza că predarea Creștinismului și cea a științelor încă nu e adusă la armonia mult râvnită” [161, p. 87].

Alexandru Scarlat Sturza crede, și nu fără temei, că nu doar educația fizică, corect organizată, poate contribui la educația religioasă, ci și predarea științelor poate obține același efect. Și acest lucru, el încearcă să-l dovedească, descoperind armonia ascunsă între învățătura despre Dumnezeu și restul cunoștințelor, armonie sfântă, fără de care educarea nu e trainică, iar instruirea n-ar putea căpăta trăsături binefăcătoare. De fapt, ceea ce voia și a demonstrat Alexandru Scarlat Sturza – armonia dintre știință și credință în toate domeniile: ontologic, gnoseologic, pedagogic și teologic – dovedesc din plin realizările înfăptuite de dezvoltarea ulterioară a științelor. Acest fapt, ne vorbește o dată în plus și cu mai multe argumente despre spiritul deopotrivă creștin, savant și umanist al lui Alexandru Scarlat Sturza și despre actualitatea ideilor sale. Spre exemplu, iată ce se menționează într-o lucrare de mare prestigiu, consacrată creaționismului științific: „Părinți și lideri ai tineretului și chiar mulți oameni de știință și educatori sunt astăzi îngrijorați și preocupați de prevalența și de influența filosofiei evoluționiste în programele școlare moderne. Și aceasta nu numai că acest sistem este un inamic al creștinismului biblic, ci, de asemenea, așa cum sunt mulți convinși, pentru că el este inamicul unei societăți sănătoase și al adevăratei științe” [44, p. III].

Unii, îndeosebi cei educați în spiritul ateismului militant, ar putea afirma cu scepticism că și, în perioadele trecute, teologia pune la îndoială unele afirmații, cu deosebire ale științelor naturii, cu precădere cele legate de evoluția speciilor și, evident, a apariției omului. Dar astăzi lucrurile s-au schimbat radical. În SUA, spre exemplu, grupuri active de cetățeni și parlamentari, lucrează la redactarea și aprobarea unor legi noi, care vor cere includerea creaționismului în programele școlare, alături de evoluționism. Autorii lucrării la care ne-am referit deja menționează: „Trebuie precizat că această mișcare nu poate fi considerată... ca fiind promovată doar de o clică religioasă bigotă. Pe vremea „Procesului maimuțelor” (1920-1930) nu exista aproape nici un savant între creaționiști: astăzi sunt mii de savanți creaționiști! Creaționiștii astăzi sunt, în general, bine informați și în stare să-și formuleze clar punctul de vedere; numărul lor crește rapid și educatorii nu pot să-i mai ignore” [44, p. III]. Drept confirmare a celor spuse, aducem drept exemplu date despre autorii lucrării *Creaționismul științific*, la care ne referim aici. La elaborarea materialului inclus în această lucrare a contribuit o excelentă echipă de oameni de știință, susținători ai creaționismului științific, profesori și cercetători ai *Bibliei*, fiind constituită din 15 doctori în științele naturale, 4 doctori în filosofie, câte 2 doctori în pedagogie și, respectiv, în teologie.

Dat fiind faptul că profesorii sunt chemați să predea creaționismul, ca pe o alternativă științifică sănătoasă a evoluționismului, ei trebuie să aibă surse de informare în privința modului în care să o facă. Ca răspuns la această cerință, lucrarea în cauză a fost testată ca manual de către personalul Institutului pentru cercetări științifice din SUA, într-un seminar special de creaționism științific, care a durat 14 ore și a adunat numeroase persoane interesate [44, p. I].

Cele de mai sus ne vorbesc convingător despre faptul că ideile lui Alexandru Scarlat Sturza despre educația religioasă și științifică, ca forme ce se completează reciproc, au devenit astăzi și mai actuale – lucru confirmat de reprezentanții creaționismului științific, – orientare ce capătă tot mai mare amploare.

Idei umaniste întâlnim la Alexandru Scarlat Sturza nu doar în concepțiile sale despre lume și viață, ci și în cele estetice. Spre exemplu, este pătruns de idei umaniste articolul consacrat problemelor estetice *Ideal și imitație în artele frumoase*, publicat în anul 1842, în revista „Moskviteanin” și tradus pentru prima dată în limba română, după 150 de ani de la apariție, de filosofii Alexandru Babii și Emil Vrabie [119]. În acest articol, preocupările de artist ale lui Arcadie I, – protagonistul articolului în cauză – ne sugerează despre unele din sursele influențelor estetice ce le-a avut Alexandru Scarlat Sturza. Astfel după o „deplasare de creație” în Italia, în drum spre casă, adică spre Rusia, Arcadie I, se întreabă: „cum poate un pictor rus să se grăbească din Italia acasă, fără să treacă prin Grecia? Prin Grecia, leagănul sfânt al credinței și luminării noastre, locașul scump a tot ce este frumos și măreț sub soare! Oare nu Elada Antică, precum o mamă fără de noroc, dar grijulie, prin întunericul secolelor, de trei ori a adus în Italia și a aprins făclia învățământului, a filosofiei, a credinței, și anume pe timpurile lui Pitagora, lui Augustin și Medici?” [119, p. 32-33].

Chiar și mult controversatul termen *imitație*, din titlul articolului, pare să fie în semnificația sa de proveniență greacă, mai precis aristotelică. Aristotel, comparând poezia cu istoria, adică arta cu știința, susținea că prima, imitând realitatea, e mai aproape de esență, care se manifestă cu necesitate ca tendință spre împlinire, spre ideal, am spune noi, decât a doua, care rămâne fidelă cazului concret întâmplat. El scrie: „Nu întâmplare, ci putând să se întâmple... Istoricul nu se deosebește de poet prin aceea că unul se exprimă în proză și altul în versuri..., ci pentru că unul înfățișează fapte aieva întâmplare, iar celălalt fapte ce s-ar putea întâmpla” [2, p. 141-142]. Idealul, reprezentând modelul superior de realizare umană, prezent în filosofia lui Aristotel sub formă de cauză finală și formă absolută, există pentru om doar ca posibilitate. Până la urmă, „poezia nu pretinde să reproducă un lucru individual, ci să dea o nouă întruchipare unui adevăr universal” [111, p. 265]. Arta ca imitație nici nu corespunde întru totul realității și nici nu

este o iluzie deșartă. Acest moment, este bine ilustrat de Tudor Vianu. El demonstrează că „arta, ca unitate estetică, nu urmărește nici să stârnească iluzia, nici s-o corecteze, pentru că aparența ei se dezvoltă într-un plan exterior distincției dintre realitate și irealitate, și anume, în planul realității. Am spus, arta ca unitate estetică, deoarece prin elementele extraestetice pe care le cuprinde, prin suma valorilor sociale, morale, teoretice sau religioase, pe care le subliniază în unitatea estetică a operei și în măsura în care aceste valori sunt considerate separat și desprinse de unitatea lor, este evident că arta se poate întrețese cu viața practică, și are, în această calitate, o incontestabilă realitate. Pentru a obține această înălțare în planul ideal al arealului, arta întrebuițează, în afară de mijloacele generale [...], o seamă de mijloace speciale” [146, p. 113-114].

Alexandru Scarlat Sturza redă, în dinamică progresivă, formarea gustului estetic al pictorului Arcadie I. Dinamica este condiționată atât de condițiile externe: este fecior de pictor de icoane cu soartă fericită, deoarece i-a fost dat să studieze artele în Academia de Arte din Sankt-Petersburg, cât și de calități native, care l-au predispus să devină artist. Fiind „preacinstit și nelipsit de talent”, el „dădea dovadă de atracție inconștientă, de neînvins față de tot ce e frumos în lumea lui Dumnezeu și față de operele de creație umană” [119, p. 32]. În gusturile sale, deși devotat la culmea artei, copil fiind, e firesc ca Arcadie I. să nu poată face deosebire între arta valorică, veritabilă și arta ce includea în sine și elemente anti-artă, în viziunea concepției religioase medievale. Aceasta, probabil, dorește să ne sugereze Alexandru Scarlat Sturza când scrie că „toate jucăriile din lume, chiar și cele mai năstrușnice, Arcadie le-ar fi schimbat cu plăcere pe un mic tablou, fie chiar și incolor” [119, p. 32], adică în alb și negru. Această informație denotă două trăsături ale viitorului pictor: dragostea nemărginită pentru tablouri, dar și incapacitatea lui de a le distinge după valoare. Ultima vine din necunoașterea semnificației culorii negre pentru Biserică. Pe când Alexandru Scarlat Sturza știa de minune acest lucru, și anume, că „Biserica asocia simțurile blânde cu porumbelul alb al păcii, tot așa corbul *negru* a devenit pentru ea simbolul celor mai brutale porniri psihologice” [63, p. 126].

Probabil că Alexandru Scarlat Sturza dorește să ne spună prin slaba „expertiză” a tablourilor de către Arcadie I. că acesta, om fiind, avea stări afective dirijate de legea nevoilor și a sentimentului dragostei de frumos al firii sale, susținută de legea naturală. Despre aceste aspecte ne vorbesc și caracteristicile date de Alexandru Scarlat Sturza lui Arcadie I: „Senin și visător, privea sărmanul copil la toate minunile picturii sublime...”, iar fiind la studii în Italia „fugea cât mai departe de ospete și distracții, niciodată nu uita de ultimele lacrimi... ale mamei sale gingașe, în fiecare zi și cu evlavie se ruga, după exemplul tatălui său...” [119, p. 32]. Aceste

caracteristici se întâlnesc la Augustin, care, în viziunea sa umanistă, pornește de la interpretarea omului ca adevărat creator al propriei sorți și al condițiilor în care activează. Această viziune, se bazează pe esența divină a spiritului uman. Și pentru Augustin, două din capacitățile omului, sunt determinante pentru manifestarea sa creativă: dragostea și voința bazate pe credință. Dragostea este forța ce-l mișcă pe om spre adevăr – întruchipat de Dumnezeu. Tot dragostea este și energia ce-l îndeamnă pe om la autoperfecțiune. Nucleul dumnezeiesc din suflet, îi formează voința și tot ea e factor determinant al manifestării creației omului. Augustin consideră că vom fi cu atât mai creativi, cu cât vom urma mai exact chipul divin din sufletul nostru, adică vom urma vocației noastre, care poate fi descoperită de inima iubitoare de Dumnezeu. Deoarece, dacă inima noastră îl iubește pe Dumnezeu, ea va fi înțeleaptă nu prin propria sa lumină, ci prin participarea la lumina atotputernică a lui Dumnezeu. Dacă revenim la imitație, în procesul creației trebuie să deosebim două manifestări ale acesteia. Într-un caz, imitațiile cuprind copii fidele ale originalului și în altul – imagini false, înșelătoare, care se referă la exteriorul omului. Primele, vor imita frumusețea esenței spirituale divine, cele din a doua categorie – frumusețea corpului. Augustin numea atracția pentru frumusețea corporală *râie obscenă* (III, II) și deșertăciune (IV, I) [5].

Abaterea de la adevăr, iar adevărul în Univers este Dumnezeu, iar în om e partea divină din sufletul său, e rău, sub aspect moral, și urât, sub aspect estetic; adevărata frumusețe e cea spirituală. De aceea, în afară de om, „totul e la locul său, cu umilință își face datoria și nu s-a abătut de la menirea sa inițială” [119, p. 33]. Aname vocația, îi permite pictorului să distingă frumusețea adevărată de cea falsă, iar „imitația divinității făcută accesibilă omului servește la a produce în noi toate trăsăturile de conformitate cu acest ceresc chip al unui Dumnezeu ascuns de către natură” [125, p. 2]. Un artist adevărat nu va confunda frumusețea adevărată cu cea înșelătoare. Și, mai mult, el va descoperi în ființe decăzute frumusețea lor de dinainte de a fi pângărită. Alexandru Scarlat Sturza scrie referitor la acest lucru: „Un pictor adevărat, consumând comorile imitației reușite, tinde inconștient spre ceva suprem, geniul său în trăsăturile feței omenești descoperă trăsăturile schimbărilor pline de păcate, căderii adânci, transmise prin moștenire din generație în generație. El caută pretutindeni asemănarea abia perceptibilă cu cel dintâi om, râvnește la frumusețea pașnică a sufletului, radiază în minunatele forme vizibile” [119, p. 33].

Pentru zugrăvirea feței omenești, continuă Alexandru Scarlat Sturza, artistul adevărat caută un model care nu mai există pe pământ și deci nu poate servi drept obiect al imitației. Iar „năzuința noastră spre ideal constituie o mărturie puternică a căderii noastre” [119, p. 33].

Încercarea de a prelua modelul din viață scoate la iveală faptul că „frumusețea grațioasă apare cu semne de boală, precum o floare minunată căreia un vierme nevăzut i-a ros rădăcina și tulpina. Dragostea și tendința spre o stare ideală în operele de pictură și sculptură de aceea nici nu constituie un bun spiritual al multora” [119, p. 33]. Și cum se explică că unii reușesc să ajungă la acest bun? Nu numai Alexandru Scarlat Sturza, ci și Augustin, la timpul său, se întreba: „Ce trebuie să facă oare... sufletul omenesc ce tânjește să rămână în contemplarea frumuseții divine, ca să se întoarcă la Spiritul Unic de care a fost separat prin nașterea în trup? Căci supremul bine e *Monas*, sau spiritul scutit de viziunea inerentă sexului și discordiei, declară Augustin; iar viciul e *Dyas*, dualitatea irevocabilă sau incapacitatea de a se supune puterii Unului”. Și răspunde în continuare: „Întoarcerea se poate săvârși prin concentrarea asupra esenței formale a lucrurilor văzute și auzite, până ce forma însăși, adică spiritualitatea pură, își face în sfârșit apariția. Rațiunea spirituală, cea mai bună parte a călăuzei sufletului, caută tărâmul non-sensibil ca singurul congenial ei” [63, p. 33], afirmă Augustin, în concepțiile sale filosofico-religioase de proveniență platoniană.

Talentul, probabil, și conține această congenialitate. Iată de ce Alexandru Scarlat Sturza susține cu fermitate că „un pictor lipsit de talent niciodată nu va reuși să descopere în formele exterioare armonia lăuntrică și frumusețea, adierea vieții, farmecul autentic cu care respiră toate creațiile Marelui Artist ceresc” [119, p. 34]. Alexandru Scarlat Sturza nu s-a gândit să nege prezența și necesitatea geniului în pictură, deoarece ar fi gândit greșit în prezența operelor lăsate de pictorii renascentiști și care cuprind „redarea chipurilor sfinte ale Mântuitorului, Preasfintei Fecioare și marilor sfinți” [119, p. 34]. Cu toate acestea, el își dădea bine seama de faptul că talentul cu care este înzestrat pictorul de icoane este unul specific. Curios este faptul că, referindu-se la acest specific, filosoful român Constantin Rădulescu-Motru (1868-1957), cu un secol mai târziu, scria despre misiunea aparte a creatorului de opere religioase: „Prin mine se dezvăluie ceea ce aveți fiecare etern în voi” [106, p. 698]. Autorul *Personalismului energetic* vrea să spună că și originalitatea celui înzestrat cu vocație religioasă este una specifică. În acest gen de creație, nu originalitatea autorului valorează în primul rând, ci harul său *de a vedea* ceea ce alții nu văd, nu doar talentul, ci și *sufletul simplu* dar echilibrat, o conștiință... iluminată este ceea ce trebuie vocației religioase” [106, p. 699]. Și Alexandru Scarlat Sturza cunoaște tainele apropierei și descoperirii, imitării chipului divin din sufletul omului. El scrie: „Cei inspirați de creație, depășindu-se pe sine pentru cele mai scurte și efemere clipe de exaltare, văd înaintea lor chipul minunat al omului, nealterat de păcatul strămoșesc, prind cu penelul chipul lui și iarăși se lasă vrăjiți de aspectul exterior. Iată de ce în operele lor se observă o neregularitate; deseori ei

sunt mai jos de nivelul lor” [119, p. 34]. Pentru a ajunge, chiar și pentru scurt timp, la esența nealterată a omului, după cum tratează tradiția augustiniană, este o singură cale – credința și dragostea de Dumnezeu, manifestate de artist.

Despre felul în care o parcurg cei care-și provoacă inspirația artistică, Alexandru Scarlat Sturza, prin afirmațiile lui Arcadie I., susține: „Nu în zadar bunul meu tată se apuca de scris o sfântă icoană cu rugăciune și cu post. Cu toată inexactitatea desenului și severitatea coloritului, el nu o dată reușea să exprime starea perfectă de evlavie și liniște sufletească în trăsăturile feței omenеști” [119, p. 34]. Filosoful înțelege de minune că aceste clipe fericite sunt de o importanță deosebită, pentru reușita operei de artă. În ele, artistul are rara ocazie de a se afla în fața imaginii idealului râvnit și de a încerca materializarea lui în opera de artă. Dar, pentru a obține și a trăi astfel de clipe, se cere o purificare a sufletului. Alexandru Scarlat Sturza ne sugerează că libertatea creației nu poate fi obținută de un suflet îngreunat de păcate și trup ghiftuit, îndopat cu mâncăruri și băuturi.

Din cele relatate, vedem că taina succesului realizării, inclusiv a artistului, se reduce la capacitatea de a opera cu spiritul. Numai această conlucrare face posibilă congenialitatea artistului și a Creatorului, dar nu numai a artistului. Mircea Eliade, în relatările sale filosofico-religioase, consemna: „Drumul către ființă începe printr-o mare căutare de sine, dar sfârșește dincolo de sine, în Dumnezeu (*soteria*) sau în istorie (*sympatia*). Autenticitatea, fără de care nimic nu e valabil, îți cere să fii tu însuși, dar, realizând-o, te recunoști dincolo de tine (dragostea, mistica, istoria)” [56, p. 189]. Autenticitatea despre care vorbește Mircea Eliade și de care era preocupat și Alexandru Scarlat Sturza, *tradusă* în limbajul esteticii, înseamnă originalitate, iar cei doi sunt solidari a o vedea în origini, adică în originalul subiectului. Din această cauză, nu suntem de acord cu afirmația traducătorilor care, în studiul introductiv la articolul lui Alexandru Scarlat Sturza *Ideal și imitație în artele frumoase*, susțin că „nu pot fi trecute cu vederea, desigur, nici afirmațiile greșite ale gânditorului umanist. Nu este acceptată teza lui Alexandru Scarlat Sturza privind capacitatea artei adevărate, inspirate, de a pluti „spre tipul inițial al omului, nealterat de neliniștea patimilor și neîntristat încă de cădere” [11, p. 32]. Parcă presimțind necesitatea de a polemiza peste timpuri cu oponenții săi, Alexandru Scarlat Sturza se întreabă și-i întreabă și pe aceștia: „Dacă tendința spre o stare ideală nu e altceva decât o nălucă deșartă, fără de nici o atitudine față de starea primitivă a omului și căderea lui, atunci de ce idealul, în cele mai talentate creații de daltă și penel, e legat inseparabil de expresia calmității și impasibilității” [119, p. 33]. Apoi, tot el răspunde: „E știut că arta păgână nu ocolea idealul, îl căuta orbește, fiindcă și păgânii au fost oameni, și ei păstrau rămășițele datinilor vechi și împăcarea omului cu

divinitatea o camuflau cu un văl de ceremonii și jertfe sângeroase, sensul cărora le era necunoscut” [119, p. 33-34].

Interesul față de „tipul inițial al omului” nu e întâmplător, ci e necesar cunoașterii de sine a omului. Această necesitate și actualitate ne-o explică marele gânditor român Mircea Eliade într-un *Cuvânt înainte*, scris în anul 1947: „O veche convingere a noastră este că filosofia occidentală riscă, dacă putem spune așa, să se *provincializeze*, mai întâi cantonându-se în propria ei tradiție și ignorând, de exemplu, problemele și soluțiile gândirii orientale; pe urmă obstinându-se să nu recunoască decât *situațiile* omului civilizațiilor istorice, nesocotind experiența omului *primitiv* ținând de societățile tradiționale. Credem că antropologia filosofică ar avea ceva de învățat din felul în care omul presocratic (altfel zis, omul tradițional) și-a valorizat situația sa în Univers. Mai mult: problemele cardinale ale metafizicii ar putea fi reîmprospătate prin cunoașterea ontologiei arhaice”) [57, p. 11-12].

Nu suntem de acord nici cu a doua obiecție a traducătorilor: „Stârnește obiecții serioase subaprecierea rolului imitației în artă” [11, p. 32]. Ținând cont de specificul interpretării filosofico-religioase pe care o întreprinde Alexandru Scarlat Sturza, considerăm valabilă și convingătoare afirmația acestuia: „Creștinismul a înălțat pictura pe cea mai înaltă treaptă și i-a însuflețit pe pictori cu o nouă dragoste față de starea ideală. Când secătuieste credința inițială într-un oarecare secol sau popor, nu e greu de observat imediat precumpănirea imitației în raport cu starea ideală, cu neîndurare scoasă din domeniul artelor” [119, p. 34]. După cum vedem, ideile estetice expuse acum mai bine de un secol și jumătate, nu prezintă niște piese de muzeu ce ar satisface curiozitatea spectatorilor. Dimpotrivă, ele rămân actuale astăzi, ca și atunci, la mijlocul secolului al XIX-lea, când au fost scrise. Și această actualitate istorică se datorează faptului că, în secolul al XVIII-lea, după cum se știe, iluminismul vedea în mișcarea istoriei o triumfare progresivă a rolului rațiunii, a spiritului științific în lupta cu religia, pe care o identifica cu superstiția și „obscurantismul”. Lupta dintre rațiunea luminoasă și așa-numitul obscurantism al religiilor, al mitologiilor și al tradițiilor, trebuia să se încheie cu înlăturarea acestora din cultură, pentru a nu împiedica progresul istoric. „Procedând astfel, – susține filosoful Ilie Bădescu, – secolul al XVIII-lea edifică cea mai compactă pseudoreligie dintre cele pe care le-a înălțat vreodată cultura europeană. Această pseudo-religie compactă avea drept nucleu zeița Rațiunii și zeul Progresului, spune Pareto, și ea a fost utilizată ca principală mașină de război împotriva conglomeratului noologic al marilor creații de tip religios, mitologic, al tradițiilor reduse de această pseudo-religie la superstiții, ori, pur și simplu, livrate spiritului reacționar. Secolul al XIX-lea, ridică mânușa aruncată de secolul al XVIII-lea și iese pe scena confruntării”

[14, p. 22]. Printre cei care *au ridicat mănua*, a fost și Alexandru Scarlat Sturza, promovând umanismul religios, actual și astăzi.

În concluzie, ne propunem să accentuăm faptul că, sub aspect metodologic și epistemologic, studiul lui Alexandru Scarlat Sturza *Ideal și imitație în artele frumoase*, stabilește gradul de sănătate spirituală a popoarelor la o anumită treaptă a dezvoltării societății. Aceasta dorește să semnifice afirmația din citatul ce urmează: „Când secătuieste credința inițială într-un oarecare secol sau popor, nu e greu de observat imediat precumpănirea imitației în raport cu starea ideală, cu neîndurare scoasă din domeniul artelor” [119, p. 34] și din viața și speranța oamenilor. Și invers, întoarcerea spre credință, pe care o trăim, din fericire, astăzi, va aduce idealul – modelul dumnezeiesc de făptuire, atât în artă, cât și în viață. Și la aceasta, a contribuit prin opera literară și faptele pământești personajul central al studiului nostru - Alexandru Scarlat Sturza. Mai mult decât atât, el îndeamnă ca prin religia creștină să ajungem la „o armonie perfectă între cultul interior și cultul aparent” și continuă: „Armonia care trebuie să existe între aceste două feluri de cult se întemeiază pe imitația lui Iisus Hristos. Și această imitație se reazemă pe dogma fundamentală pe care ne-a trimis-o legea veche, când la începutul *Genezei* ea declară omului căzut că el a fost creat *după chipul lui Dumnezeu și după asemănarea Lui*.

Imitarea divinității, făcută accesibilă omului, servește pentru a reproduce în noi toate trăsăturile de conformitate cu acest ceresc chip al lui Dumnezeu de către natură [125, p. 17]. Pentru a păstra această armonie, omul trebuie să fie demn de darul de a se asemana cu chipul creator al lui Dumnezeu și, la rândul său, să fie creator de valori, dacă vrea să ajungă în Împărăția Cerului. Aceasta, vrea să însemne afirmația că „celui ce are i se va da și-i va prisosi, iar de la cel ce n-are și ce are i se va lua” (Matei 25; 14-29), adică celui „viclean și leneș” i se va retrage șansa de a intra și el în Împărăția Cerurilor.

3.4. Concluzii la capitolul 3

În urma cercetărilor efectuate în acest capitol, am ajuns la următoarele concluzii:

1. Analiza lucrărilor cu conținut religios ne permite să afirmăm că opera filosofului umanist este actuală, are semnificație practică și ar trebui asimilată de pedagogi, de educatori, managerii sistemului de instruire și educație.

2. Studiul realizat ne permite să constatăm că Alexandru Scarlat Sturza a interpretat și a promovat conținutul valorilor cultural-spirituale, iar prin studiile efectuate a contribuit la constituirea ulterioară a noilor domenii ale filosofiei – a axiologiei religioase, a sociologiei în general, și a sociologiei creștine, în particular. Concepțiile lui Alexandru Scarlat Sturza despre toleranță și iubire și-au găsit confirmare în elaborările teoretice din zilele noastre.

3. Interesant și instructiv este tabloul ideatic al celor patru legi, care explică funcționarea și dezvoltarea societății umane: legea nevoilor, legea naturală, legea civilă pozitivă și legea revelată sau supranaturală. Modul în care Alexandru Scarlat Sturza a explicat interacțiunea acestor legi i-a oferit mai târziu titlul de fondator al sociologiei, îndeosebi al sociologiei creștine.

4. Problemele complicate cu care se confruntă astăzi pedagogii, educatorii și managerii din învățământul primar, gimnazial, liceal, vocațional și universitar ar putea fi soluționate și prin implementarea unor recomandări ale concepției asupra educației, elaborate de filosof.

5. Educarea tinerei generații, stăpânirea substanței spirituale prin educație – ocupă o poziție prioritară în opera filosofică a lui Alexandru Scarlat Sturza, fapt ce confirmă importanța educației tinerei generații pentru dezvoltarea societății și a valorificării potențialului cognitiv și creativ al omului.

6. În educarea copilului, o semnificație aparte o are educația estetică, formarea gustului estetic. Acestui subiect, Alexandru Scarlat Sturza i-a consacrat articolul *Ideal și imitație în artele frumoase*, în care elucidează semnificația idealului pentru copil, pentru omul matur în ceea ce privește scoaterea la suprafață a stării primare, nedegradate în păcat a ființei umane. Filosoful consideră că o semnificație aparte o are, pentru sporirea eficienței procesului instructiv-educativ, exemplul propriu, oferit de educator: părinți, învățători, educatori.

CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI PRACTICE

Cercetând sursele bibliografice prin prisma obiectivelor formulate în calitate de repere metodologice ce ar duce la rezultate plauzibile, am ajuns la următoarele concluzii generale, ce completează concluziile particulare de la sfârșitul capitolelor tezei:

1. Filosofia religiei, elaborată de Alexandru Scarlat Sturza, se deosebește în mod radical de filosofia medievală. Pentru filosoful, autorul unei opere vaste, ce cuprinde diverse concepții, filosofia și religia, știința și arta, în mod normal, firesc sunt forme diverse de manifestare a spiritului uman de origine divină, sunt daruri înăscute ce se manifestă în tendințe spre bine, adevăr, frumos. În acest sens filosofia autentică în mentalitatea lui Alexandru Scarlat Sturza, ca și religia creștină, dar și știința și arta nu au temei pentru confruntări. Savantul este convins că filosofia, îndeosebi cea cu un conținut religios, știința (sociologia, pedagogia, estetica ș.a.), teologia și arta doar prin colaborare își pot realiza pe deplin obiectivele preconizate – promovarea esenței divine a omului.

2. Sursa strategică și metodologică a umanismului promovat de Sturza este identificată în relațiile sale literar-filosofice și în acțiunile sale practice. Cu toate acestea, filosofiei și religiei le revin și funcții aparte. Filosofia e acel domeniu care stabilește unitatea cunoștințelor umane prin evidențierea fundamentului general și ultim pe care se bazează realitatea. Religia, la rândul său, cu mijloacele sale specifice, demonstrează esența divină a acestui temei universal al existenței. Neglijarea acestei strategii de abordare duce la grave cataclisme sociale, pe care le bănuia și depunea tot efortul să le depășească Alexandru Scarlat Sturza și care, spre regret, au devenit reale astăzi: războaie sângeroase, terorism religios, degradare morală, sărăcie ș.a.

3. Este expresivă maturitatea și originalitatea manifestării mentalității filosofico-religioase a lui Alexandru Scarlat Sturza în cadrul european occidental. Spre exemplu, Alexandru Scarlat Sturza, spre deosebire de contele Joseph de Maistre, care de pe poziții dogmatice apăra valorile Evului Mediu occidental în perioada triumfului Bisericii Catolice și a declinului Bisericii Ortodoxe, chiar și în acele momente foarte grele pentru Biserica noastră, ține cu toată insistența să menționeze meritul exclusiv pe care l-a jucat în acea epocă, când popoarele creștine din acea parte a Europei se aflau sub ocupația popoarelor de altă credință. Până la urmă, dacă Joseph de Maistre „reabilita” epoca medievală occidentală, atunci Alexandru Scarlat Sturza depune tot efortul pentru a demonstra meritele deosebite în salvarea credinței a creștinismului medieval de răsărit. În același timp, dacă Joseph de Maistre se ridică în apărarea Evului Mediu de atacurile iluminiștilor, atunci Alexandru Scarlat Sturza acționează pe două direcții: luptă cu

raționalismul excesiv al umanismului iluminiștilor, dar și împotriva atacurilor catolicilor la adresa Bisericii Răsăritene.

4. Este cunoscută și apreciată de specialiștii contemporani importanța Actului Sfintei Alianțe, scris la inițiativa țarului rus Alexandru I și redactat de Alexandru Scarlat Sturza și Ioan Capodistrias. Actul avea scopul înăbușirii mișcării revoluționare din Europa, provocată de Revoluția franceză, care subminase grav esența creștină a spiritualității europene. Actul a fost ratificat la data deja anunțată la Paris de țarul ortodox Alexandru I, de împăratul catolic al Austriei Francisc I și de regele protestant al Prusiei Frederic Wilhelm al III-lea. Este o reușită, inclusiv a activității filosofului-diplomat ce se află în atenția noastră, în baza principiului consensului obținut, principiu ce va sta ulterior la temeiul politicii democratice în relațiile dintre țările din Uniunea Europeană.

5. Un domeniu important al activității și preocupărilor lui Alexandru Scarlat Sturza îl reprezintă pedagogia, educația, instruirea religioasă și științifică. Savantul nu doar a intuit că ideile pedagogice sunt produsul mediului cultural ce le generează și promovează, adică își au originea și forța în filosofie, știință, artă și religie, ci și a anticipat lansarea strategiei dezvoltării educației din perspectiva evoluției societății. Fondată pe umanismul creștin, educația în concepția sturziană se bazează, prioritar, pe funcția paideică, culturalizatoare a filosofiei creștine și scoaterea în evidență a esenței de proveniență divină a omului de către religie. Funcția cognitivă a filosofiei, fără a fi neglijată, e „comasată” cu cea a științei, când e vorba de sfere în care cuvântul științei merită luat în calcul în aspect epistemologic. Din punct de vedere educativ, filosoful „vede” în virtuți niște virtualități ale manifestării divino-umanului și apelează la tehnici specifice „maieutice”: pentru a „naște” și „a pune pe picioare” comorile spirituale ale omului: binele, adevărul, frumosul, dragostea, compasiunea. Pedagogia sa, fără a nega rolul teoriei, este una practică, legată de cunoașterea, generalizarea, dar și de înțelegerea și promovarea specificului domeniului dat: științific, religios, artistic, civic, particular ș.a. Astfel, filosoful umanist nu pornește de la *tabula rasa*, al subiectului educației și nici nu lansează proiecte cu privire la „crearea omului nou”. El vede în cultură, adică în filosofie, religie, artă, știință – îndeosebi știința educației – didactica – surse importante de apropiere, „provocare”, protejare și salvare de la abandonare prin necunoaștere și neglijare a esenței divine din om pentru uzul personal și comunitar.

6. Ideile sturziene despre toleranță apar în legătură organică cu orizontul cultural, cu educația filosofico-religioasă a omului. Astăzi, în unele cazuri destul de frecvente, părăsind prin necunoaștere și neglijență și relativizând valorile, toleranța se transformă în tolerare a tot și a

toate ce are ca și consecință indiferența, nepăsarea ce duce la dezmățul imoralității, al cruzimii, la pierderea demnității umane. Redimensionarea conceptelor despre toleranță și iubire, expuse de Alexandru Scarlat Sturza, reprezintă o necesitate pentru societatea și omul contemporan, care s-a încurcat în manifestările sale și în aprecierea virtuții, uită că excesul și insuficiența acestora produc viciul, iar moderația, măsura, cumpătarea sunt condiția dezvoltării virtuții.

7. Meritul lui Alexandru Scarlat Sturza în ceea ce privește promovarea umanismului creștin-ortodox în filosofia religiei constă în abordarea lui prin prisma unității organice dintre filosofie, religie, știință și artă. În teoria și în experiența vieții filosofia îi servește lui Alexandru Scarlat Sturza la elucidarea rațională a raportului dintre elementele suportului valoric al umanismului: binele, frumosul și adevărul; știința descoperă manifestarea lor; arta, prin idealurile educației, le promovează în viață, iar religia le revelează, încurajează și protejează efortul omului de apropiere de Dumnezeu prin acțiuni de caritate și iubire. Unitatea dintre teorie și practică nu e una declarată, ci demonstrată de experiența vieții și activității lui Alexandru Scarlat Sturza.

8. Actualizarea și redimensionarea conceptelor, expuse în lucrările filosofului Alexandru Scarlat Sturza, au fost posibile doar în baza aplicării pluralismului metodologic, a principiilor interdisciplinarității și complementarismului. O operă care cuprinde și estimează rolul și potențialul tuturor formelor culturii: religiei, filosofiei, științei, artei, reprezintă un obiect complex de studiu, care, în cazul asimilării și aprecierii adecvate, atât pentru perioada în care a fost elaborată, cât și pentru timpul istoric pe care-l trăim, aduce foloase concrete.

Recomandări. Cercetările efectuate pe marginea subiectului abordat în teză au demonstrat că rolul lui Alexandru Scarlat Sturza în evoluția vieții spirituale, politice, diplomatice din Moldova istorică, Rusia și Europa din prima jumătate a secolului al XIX-lea se datorează umanismului creștin, care s-a manifestat în ideile filosofice și în acțiunile practice a mentalității lui. Din aceste considerente se recomandă:

- Promovarea ideilor actuale a căror semnificație pentru experiența socială contemporană am justificat-o în cele trei capitole ale tezei, prin publicarea operei complete a savantului, filosofului și teologului Alexandru Scarlat Sturza;
- Cercetătorii și publicul larg ar avea mult de câștigat, dacă li s-ar pune la dispoziție opera completă a filosofului Alexandru Scarlat Sturza, tradusă în limba română;
- Organizarea unor seminare și lecturi tematice cu participarea savanților, teologilor și pedagogilor autohtoni, publicarea pentru acestea a unor recomandări (broșuri) cu scopul valorificării moștenirii spirituale, lăsate de Alexandru Scarlat Sturza;

- Includerea unor teme în programele analitice a diferitelor discipline din Planurile de studii a specialităților: Pedagogie, Studii Diplomatice, Teologie etc.
- Continuarea investigației tematicii respective prin teze de licență, masterat și doctorat, care ar scoate în evidență date noi referitoare la abordarea multiaspectuală a umanismului creștin ca manifestare în ideile filosofice ale lui Alexandru Scarlat Sturza;
- Organizarea unor conferințe științifice internaționale axate pe cunoașterea și promovarea valorilor creștine, deservite cu principialitate, curaj și perseverență de Alexandru Scarlat Sturza.

BIBLIOGRAFIE

1. AFLOROAIEI, Ș. Despre situația recentă a filosofiei românești. În: *Hermeneia: număr special: „Ideea europeană și filosofia românească postbelică (II)*. Iași: Editura Fundației Axis, 2006, pp. 11-43. ISBN 978-973-7742-32-2.
2. ARISTOTEL. *Poetica*. Studiu introductiv, traducere și comentariu de D.M. PIPPIDI. București: ARPR, 1965. 253 p.
3. ALBULESCU, I. *Morală și educație*. Cluj-Napoca: Eikon, 2008. 233 p. ISBN 978-973-757-127-4.
4. ANDRU, V. *În căutarea Raiului promis. Misticii din Carpați*. București: Eikon, 2009. 337 p. ISBN 978-973-757-238-7.
5. AUGUSTINUS, sfânt. *Soliloquia : vorbiri însingurate și Sermones : predici*. Timișoara: Editura de Vest, 1992. 164 p. ISBN 973-36-0161-6.
6. BABII, Al. F.Schelling în filosofia moldovenească din prima jumătate a secolului. În: *Buletinul AȘ al RSSM, Seria Filosofie și Drept*. 1990, nr. 2, pp. 3-11.
7. BABII, Al., VRABIE, E. Considerente asupra unei probleme majore. În: *File de Filosofie*. 1996, nr. 2-3, pp. 94-100.
8. BABII, Al., VRABIE, E. Credință și competență: corelație permanentă. În: *Revista de Filosofie și Drept*. 2005, nr. 1-3, pp. 132-136. ISSN 0236-3062.
9. BABII, Al., ȚAPOC, V., VRABIE, E. Valoarea educativă a operei lui Alexandru Sturza și Joseph de Maistre. În: *Materialele Conferinței Internaționale „Filosofia, sociologia, politica și tânăra generație”*. Chișinău: CEP USM, 2003. pp. 34-45. ISBN 9975-70-337-2.
10. BABII, Al., VRABIE, E. Un filosof de talie europeană: Al. Sturza. În: *Revistă de filosofie*. București, 1993, nr. 6, pp. 581-587. ISSN 0034-8260.
11. BABII, Al., VRABIE, E. Un studiu demn de atenție: Ideal și imitație în artele frumoase de Al.S. Sturza. În: *Revista de Filosofie și Drept*. 1992, nr. 3. p. 32.
12. BAGDASAR, N., BOGDAN, V., NARLY, C. *Antologie filosofică : Filosofi străini*. Chișinău: Editura Uniunii Scriitorilor, 1996. 655 p. ISBN 5-86892-364-2.
13. BANTEA, N. O viziune față de credință și umanism. În: *Prin religie și știință spre pace și umanism: Materialele conferinței științifico-practice internaționale, Chișinău, 25-28 octombrie 2006*. Chișinău, 2006. pp. 199-200. ISBN 978-9975-66-057-0.
14. BĂDESCU, I. *Istoria sociologiei. Perioada marilor sisteme. Vol. 1*. București: Editura Economică, 2002. 552 p. ISBN 973-590-618-X.

15. BEAUFRET, J. *Lecții de filosofie: De la Platon la Heidegger. Vol. 1: Filosofia greacă; Raționalismul clasic*. Timișoara: Amarcord, 1999. 341 p. ISBN 973-9244-56-4.
16. BENGĂ, D. *Metodologia studiului și cercetării științifice în Teologie*. București: Sophia, 2003. 160 p. ISBN 973-8207-67-3.
17. BERDIAEV, N. *Împărăția spiritului și împărăția cezarului*. Timișoara: Amarcord, 1994. 255 p. ISBN 973-96667-0-1.
18. BEZDECHI, Șt. Statul în concepția lui Aristotel. În: Șt. BEZDECHI. *Gânduri și chipuri din lumea antică*. Cluj-Napoca: Dacia, 1980. 359 p.
19. BEZVICONI, Gh. Boierii Sturdza și Basarabia. În: *Arhivele Basarabiei*. 1934, nr. 1, pp. 36-51.
20. BEZVICONI, Gh. Din vremea lui Alexandru Sturdza. În: *Din trecutul nostru...: Revistă istorică dedicată memoriei mult regretatei Sofia Bezviconi*. 1936, nr. 36-39 (septembrie-decembrie), pp. 1-81.
21. *Bibliografie: Alexandru Sturza (1791-1854)*. Elaborare: E. VRABIE și E. CONȚESCU. Chișinău, 1994. 33 p.
22. *Biserica Ortodoxă din interfluviul pruto-nistean (1813-2013): Simpozion științific internațional 14-15 octombrie 2013*. Coord.: O. MOȘIN, I. GUMENĂI. Chișinău: Cuvântul-ABC, 2013. 609 p.
23. BLAGA, L. *Curs de filosofia religiei*. Paris: Fronda, 1994. 262 p. ISBN 973-96312-1-5.
24. BOBÂNĂ, Gh. Alexandru Sturza – istoric al Filosofiei. În: *Revista de Filosofie și Drept*. 2005, nr. 1-3 (137-139), pp. 138-141. ISSN 0236-3062.
25. BOBÂNĂ, Gh.; Babii Al. Moștenirea filosofică și literară a lui Alexandru Sturza. În: *Revista de Filosofie și Drept*. 2005, nr. 1-3 (137-139), pp. 122-125. ISSN 0236-3062.
26. BOBÂNĂ, Gh. Precizări conceptuale și metodologice asupra premiselor umanismului românesc. În: *Revista de Filosofie și Drept*. 2003, nr. 1-3, pp. 3-7. ISSN 0236-3062.
27. BOBÂNĂ, Gh. *Umanismul în cultura românească din secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea*. Chișinău: Epigraf, 2005. 272 p. ISBN 9975-924-67-0.
28. BOHME, J. *Aurora sau răsăritul care întrezărește : Aceasta înseamnă: Rădăcina sau muma filosofiei, astrologiei și teologiei pe temeiul adevărat sau descrierea naturii*. București: Editura Științifică, 1993. 442 p. ISBN 373-44-0113-0.
29. BRIAN, D. *Introducere în filosofia religiei*. București: Humanitas, 1997. 207 p. ISBN 973-28-0718-0.
30. BROSSE, J. *Maeștrii spirituali*. București: Albatros, 1992. 239 p. ISBN 973-24-0264-4.

31. BUBURUZ, P. Noțiuni despre teologia creștină. În: *Luminătorul*, 1992, nr. 2, pp. 56-60.
32. BUZDUGAN, C. Alexandru Scarlat Sturza (1791-1854) și rolul său în Biserica Ortodoxă. În: *Studii teologice* (București), 1972, Anul 24, nr. 3-4, pp. 255-265.
33. CĂLDARE, D. *Din istoria gândirii filosofice românești. Semnificația filosofică a operelor lui G.Ureche, M.Costin, I.Neculce: aspecte ontologice și gnoseologice*. Chișinău: CEP USM, 2000. 332 p. ISBN 9975-917-61-5.
34. CĂLDARE, D. O cercetare interdisciplinară a culturii românești. În: *Revista de Filosofie și Drept*, 2005, nr. 1-3 (137-139), p. 163-164. ISSN 0236-3062. Recenzie la cartea: BOBÂNĂ, Gh. Umanismul în cultura românească din secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea. Chișinău: Epigraf, 2005. 268 p. ISBN 9975-924-67-0.
35. CÂNDEA, V. *Rațiunea dominantă: Contribuții la istoria umanismului românesc*. Cluj-Napoca: Dacia, 1979. 381 p.
36. CHESTERTON, G.K. *Omul etern*. București: Editura ALL, 2016. 407 p. ISBN 978-606-587-053-6.
37. CHIRIȚĂ, R. *Știi să citești filosofie? : Inițiere în lectura textelor filosofice pentru elevi, studenți și pentru toți cei ce doresc să devină cititori de filosofie*. București: Niculescu, 1997. 173 p. ISBN 973-568-172-2.
38. CIREȘ, S. Umanismul credinței ortodoxe. În: *Prin religie și știință spre pace și umanism: Materialele conferinței științifico-practice internaționale, Chișinău, 25-28 octombrie 2006*. Chișinău, 2006. pp. 164-162. ISBN 978-9975-66-057-0.
39. CIUREA, Al. Umanism și teologie în cultura veche românească. În: *Prin religie și știință spre pace și umanism: Materialele conferinței științifico-practice internaționale, Chișinău, 25-28 octombrie 2006*. Chișinău, 2006. pp. 93-118. ISBN 978-9975-66-057-0.
40. CLEMENT, O. *Creștinism și știință. Rolul ortodoxiei*. În: *Prin religie și știință spre pace și umanism: Materialele conferinței științifico-practice internaționale, Chișinău, 25-28 octombrie 2006*. Chișinău, 2006. pp. 142-158. ISBN 978-9975-66-057-0.
41. COANDĂ, S. *Valori filosofice naționale în context european*. Chișinău: CEP USM, 2003. 345 p. ISBN 9975-70-207-4.
42. COROBAN, V. *Dimitrie Cantemir – scriitor umanist: Eseu*. Chișinău: Cartea Moldovei, 2003. 296 p. ISBN 973-9975-122-7.
43. CRAINIC, N. *Nostalgia paradisului*. Ed. a 2-a. Iași: Moldova, 1996. 310 p. ISBN 973-9146-09-0.

44. *Creaționismul științific: întocmit de cercetătorii și consultanții Institutului pentru Cercetări Creaționiste*. Editat de H.M. MORRIS. [Oradea]: Societatea Misionară Română, 1992. 280 p.
45. CUȘCĂ, V. Repere filosofice și religioase în educația umanistă. În: V. MÂNDĂCANU, coord. *Conceptul creștin de educație – idealul românilor de pretutindeni*. Vol. 1. Chișinău, 2000, pp. 35-40.
46. DAVID. *Introducere în filosofie*. Trad. de G. LIICEANU. București: ARSR, 1977. 128 p.
47. *Dicționar de filosofie*. București: Editura Politică, 1978. 805 p.
48. *Dicționar enciclopedic: 98 000 de definiții*. Ed. a 5-a, rev. și actualizată. Chișinău: Cartier, 2004. 1696 p. ISBN 9975-79-246-4.
49. *Dicționar enciclopedic român*. Vol. 2: D - I. București: Editura Politică, 1964. 945 p.
50. *Dicționar enciclopedic român*. Vol. 4: O - Z. București: Editura Politică, 1966. 959 p.
51. *Din istoria gândirii filosofice. Partea a 2-a: Epoca modernă și contemporană*. Red. șt. M. BULGARU. Chișinău: CE USM, 1999. 438 p.
52. DUMITRESCU-BUȘULENGA, Z. *Valori și echivalente umanistice, excurs critic și comparativist*. București: Editura Eminescu, 1973. 510 p.
53. DUȚU, Al. *Eseu în istoria modelelor umane. Imaginea omului în literatură și pictură*. București: Ed. Științifică, 1972. 284 p.
54. DUȚU, Al. *Umaniștii români și cultura europeană*. București: Minerva, 1974. 224 p.
55. EARLE, William James. *Introducere în filosofie*. București: ALL Educațional, 1999. 316 p. ISBN 973-684-115-4.
56. ELIADE, M. *Profetism românesc*. Vol. 2: *România în eternitate*. București: Roza vânturilor, 1990. 223 p. ISBN 973-9003-06-X.
57. ELIADE, M. *Eseuri: Mitul eternei reîntoarceri; Mituri, vise și mistere*. București: Editura Științifică, 1991. 311 p. ISBN 973-44-0000-2.
58. *Enciclopedie de filosofie și științe umane*. Trad. de L. COSMA ș.a. București: Educațional, 2004. 1208 p. ISBN 973-684-561-3.
59. *Filosofie : Analize și interpretări*. Ed. V. MORAR, N. NĂSTASE. Oradea: Antet, 1996. 270 p. ISBN 973-9241-04-2.
60. FLACELIERE, R. *Viața de toate zilele în Grecia secolului lui Pericle*. Trad. de L. LUPAȘ. Chișinău: Complexul editorial „Basarabia”, 1991. 283 p. ISBN 5-362-006-90-8.
61. GHERVAS, S. *Reinventarea tradiției: Alexandru Scarlat Sturdza și Europa Sfintei Alianțe*. Chișinău : Cartier, 2014. 599 p. ISBN 978-9975-79-888-4.

62. GHIBĂNESCU, Gh. *Impresii și note din Basarabia*. Chișinău: Civitas, 2001. 392 p. ISBN 9975-936-70-9.
63. GILBERT, K.E., KUHN, H. *Istoria esteticii*. Ed. rev. și adăug. București: Meridiane, 1972. 525 p.
64. HUISMAN, D. *Dicționar de opere majore ale filosofiei*. București: Editura Enciclopedică, 2001. 493 p.
65. IONESCU, N. Cronica ortodoxă. În: N. IONESCU. *Roza vânturilor: 1926-1933*. Chișinău: Hyperion, 1993. pp. 20-64. ISBN 973-9003-05-1.
66. IRIMIA, I. Opera religioasă a lui Al.S. Sturza. În: *Biserica Ortodoxă Română*. București, 1946, Anul 64, nr. 4-6, pp. 258-273.
67. IONESCU, N. *Prelegeri de filosofia religiei*. Cluj: Apostrof, 1993, 216 p. ISBN 973-95335-3-1.
68. IONESCU, N. Științificii și teologia. În: *Prodromus (Foaie de gânduri și apropiere creștină)*. Freiburg (Germania), 1970.
69. IONESCU, N. *Suferința rasei albe: (Articole publicate în Ideea europeană, Est-Vest, Predania)*. Iași: Timpul, 1994. 269 p. ISBN 973-95323-1-4.
70. *Istoria României în date*. Elaborată sub conducerea lui Constantin C. GIURESCU. București: Editura Enciclopedică Română, 1971. 525 p.
71. KOGĂLNICEANU M. *Scrieri alese*. București: ESPLA, 1958. 440 p.
72. KOYRE, Al. *De la lumea închisă la universul infinit*. București: Humanitas, 1997. 221 p. ISBN 973-28-0747-6.
73. KRISTEVA, J. „Interesul meu lingvistic este o modalitate de a aborda spiritul cu mijloace materiale...”. În: C. BARLOEWEN, coord. *Cartea cunoașterilor: Conversații cu marile spirite ale vremurilor noastre*. București: Art, 2008. p. 141-172. ISBN 973-124-340-5.
74. LEWIS, C.S. *Ferigi și elefanți și alte eseuri despre creștinism*. București: Humanitas, 2011. 147 p. ISBN 978-973-50-3150-3.
75. LIICEANU, G. *Nebunia de a gândi cu mintea ta*. București: Humanitas, 2016. 237 p. ISBN 978-973-50-5196-9.
76. LOCKE, J. *Câteva cugetări asupra educației*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1971. 185 p.

77. LOZOVAN, C. Umanismul și cultura tehnică. În: *Filosofia și perspectiva umană: Materialele Conferinței Științifice consacrată Zilei Mondiale a Filosofiei, 16 noiembrie 2006, Chișinău*. Chișinău: Pontos, 2007, pp. 119-122.
78. MASLOW, A. Motivație și personalitate. În: T. BUTLER-BOWDON. *50 de cărți fundamentale pentru dezvoltarea personală: Soluții pentru transformarea vieții*. București: Meteor Press, 2008, pp. 276-283. ISBN 978-973-728-326-9.
79. MATTÉI, J-F. *Barbaria interioară: Eseu despre imundul modern*. Pitești: Paralela 45, 2005. 319 p. ISBN 973-697-419-7.
80. MÂNDÂCANU, V. Conceptul creștin de educație – idealul românilor de pretutindeni. În: V. MÂNDÂCANU, coord. *Conceptul creștin de educație – idealul românilor de pretutindeni. Vol. 1*. Chișinău, 2000, pp. 6-9.
81. MENICOVICI, M. Un apărător al Ortodoxie la curtea țarului Alexandru I. În: *Viața românească*. Iași, 1924, An. XVI, nr. 9, pp. 318-335.
82. MCNEILL, W. H. *Ascensiunea Occidentului: o istorie a comunității umane și un eseu retrospectiv*. Chișinău: ARC, 2000. 818 p. ISBN 9975-61-121-4.
83. MEREUȚĂ, I. Credința, religia și umanismul în contextul crizei globale. În: *Prin religie și știință spre pace și umanism: Materialele conferinței științifico-practice internaționale, Chișinău, 25-28 octombrie 2006*. Chișinău, 2006. pp. 12-34. ISBN 978-9975-66-057-0.
84. MEREUȚĂ, I. Umanismul creștin – concepția edificării unei societăți umaniste. În: *Bioetica, filosofia, economia și medicina în strategia de asigurare a securității umane: materialele Conferinței a 13-a Științifice Internaționale din 26-27 martie 2008*. Red. resp.: Teodor N. Țârdea. Chișinău: Medicina, 2008, pp. 91-95. ISBN 978-9975-9684-1-6.
85. MELNIC, B. Umanismul științific. În: *Prin religie și știință spre pace și umanism: Materialele conferinței științifico-practice internaționale, Chișinău, 25-28 octombrie 2006*. Chișinău, 2006. pp. 52-55. ISBN 978-9975-66-057-0.
86. MOȘIN, O. Alexandru Sturza – continuator al filosofiei creștine. În: *Studia Universitatis. Științe umaniste: Istorie. Filosofie, Lingvistică și Literatură : revistă științifică*. Chișinău, 2007, nr. 4(04), pp. 62-65. ISSN 1857-209X.
87. MOȘIN, O. Aportul lui Alexandru Sturza la dezvoltarea filosofiei creștine. În: *Analele științifice ale Universității de Stat din Moldova. Științe socioumaniste*. Chișinău, 2006, Vol. 3, pp. 177-181.

88. **MOȘIN, O.** Tânărul Al.S. Sturza și Rusia. În: *Materialele conferinței internaționale „Integrarea europeană și învățământul universitar: aspecte filosofico-metodologice”*, 23-24 noiembrie 2007. Chișinău: CEP USM, 2008, pp. 244-252. ISBN 978-9975-70-738-1.
89. **MOȘIN, O.** Reformele învățământului teologic din Rusia sec. XIX. În: *Materialele conferinței internaționale „Integrarea europeană și învățământul universitar” din 28-29 octombrie 2005*. Chișinău: CEP USM, 2007, pp. 158-166. ISBN 978-9975-918-88-9.
90. **MOȘIN, O.** Alexandru Sturdza – în consonanță cu dialogul european de azi. În: *Studia Universitatis. Științe umaniste: Istorie. Filosofie, Lingvistică și Literatură : revistă științifică*. Chișinău, 2007, nr. 4(04), pp. 58-61. ISSN 1857-209X.
91. MUNTEANU, E., MUNTEANU, L.-G. *Aeterna latinitas : mică enciclopedie a gândirii europene în expresie latină*. Iași: Polirom, 1996. 423 p. ISBN 973-9248-13-6.
92. NAZAR, V. Un editor de documente istorice: Gheorghe Ghibănescu (Prefață). În: Gh. GHIBĂNESCU. *Impresii și note din Basarabia*. Chișinău: Civitas, 2001, pp. 3-13. ISBN 9975-936-70-9.
93. NEGRU, N. Religia și națiunea în contextul evoluției civilizației umane. În: *Ecosofia și perspectiva umană: culegere consacrată Zilei Mondiale a Filosofiei 18 noiembrie 2004*. Red. coord. I. SÂRBU. Chișinău, 2005, pp. 141-146. ISBN 9975-9899-1-8.
94. *Noul Testament*. [S. l.]: Societatea biblică, 1990. 325 p.
95. OJOVANU, V. Valori spirituale în creația sturdziană. În: *Revistă de Filosofie și Drept*. 2005, nr. 1-3 (137-139), pp. 142-145. ISSN 0236-3062.
96. OTTO, W.F. *Zei Greciei. Imaginea divinității în spiritualitatea greacă*. București: Humanitas, 1995. 301 p. ISBN 973-28-0544-7.
97. PALEOLOGU, Th. Alexandru Sturdza și „teologia laică”. În: Al. STURDZA. *Apărarea ortodoxiei*. București: Albatros, 2001, pp. 5-14. ISBN 973-24-0870-7.
98. PASCAL, B. *Cugetări*. București: Editura Științifică, 1992, 494 p. ISBN 973-44-0090-8.
99. PASCARU, A. Laicul și confesionalul în organizarea vieții sociale. În: *Revistă de Filosofie și Drept*. 2005, nr. 1-3 (137-139), 2006, pp. 155-160. ISSN 0236-3062.
100. PASCARU, A., TROIANOWSKI, L. Esse non vedere: Alexandru Sturdza. În: *Revistă de Filosofie și Drept*. 2005, nr. 1-3, pp. 126-131. ISSN 0236-3062.
101. PĂCURARIU, M. Sturza Alexandru Scarlat. În: M. PĂCURARU. *Dicționarul teologilor români*. Ed. a 2-a, revăz. și întregită. București: Editura Enciclopedică, 2002, pp. 465-466. ISBN 973-45-0409-6.

102. POPESCU, D. *Ortodoxie și contemporaneitate*. București: Diogene, 1996. 214 p. ISBN 973-96059-8-2.
103. POPPER, K.R. *Logica cercetării*. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981. 458 p.
104. POPPER, K.R. Scopul științei. În: K.R. POPPER. *Filosofia socială și filosofia științei*. București: Trei, 2000, pp. 172-180. ISBN 973-9419-47-X.
105. RACHIERU, A.D. Cantemir sau spiritul „filosof”. În: A.D. RACHIERU. *Vocația sintezei: Eseuri asupra spiritualității românești*. Timișoara: Facla, 1985, pp. 65-71.
106. RĂDULESCU-MOTRU, C. Vocația religioasă. În: C. RĂDULESCU-MOTRU. *Personalismul energetic și alte scrieri*. București: Editura Eminescu, 1984, pp. 695-699.
107. RÂMBU, N. *Filosofia valorilor*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1997. 245 p. ISBN 973-30-5942-0.
108. RÂMBU, N. *Tirania valorilor : studii de filosofia culturii și axiologie*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 2006. 420 p. ISBN 978-973-30-1211-5.
109. RÂMBU, N. *Prelegeri de hermeneutică*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1998. 200 p. ISBN 973-30-5154-3.
110. REALE, G. *Istoria filosofiei antice. Vol. 3: Platon și Academia antică..* Târgu-Lăpuș: Editura Galaxia Gutenberg, 2009. 416 p. ISBN 978-973-141-101-9.
111. ROSS, D., Sir. *Aristotel*. București: Humanitas, 1998. 293 p. ISBN 973-28-0754-7.
112. SAHARNEANU, E. *Orientări antropologice în filosofia secolelor XIX-XX*. Chișinău: CEP USM, 1999. 96 p.
113. SAHARNEANU, E. Umanizarea versus dezumanizarea lumii contemporane. În: *Prin religie și știință spre pace și umanism: Materialele conferinței științifico-practice internaționale, Chișinău, 25-28 octombrie 2006*. Chișinău, 2006. pp. 131-141. ISBN 978-9975-66-057-0.
114. SCRIBAN, I. Românii ortodocși în ogorul creștinătății. În: *Biserica Ortodoxă Română*. București, 1943, An. XI, nr.7-9, pp. 321-334.
115. STĂNILOAE, D. *Iisus Hristos sau restaurarea omului*. Ed. 2-a. Craiova: Omniscope, 1993. 430 p.
116. STĂNILOAE, D. Studiu introductiv „Opera teologică a lui Nichifor Crainic”. În: N. CRAINIC. *Nostalgia paradisului*. Ed. 2-a. Iași: Moldova, 1996, pp. V-XXIII. ISBN 973-9146-09-0.

117. STROE, C. *Din gândirea etică românească*. București: Casa de Editură și Presă „Șansa”, 1997. 198 p. ISBN 973-9167-70-5.
118. STURDZA, Al. *Apărarea ortodoxiei*. Trad. de Lucia Patachi, prefață de Toader Paleologu. București: Albatros, 2001. 138 p. ISBN 973-24-0870-7.
119. STURDZA, Al. Ideal și imitație în artele frumoase. În: *Revista de Filosofie și Drept*. Chișinău, 1992, nr. 3, pp. 32-34.
120. STURDZA, Al. *Enhirid, adrcă Mânelnic al pravoslavnicului hristian*. Tălmăcire de Ef. POTECA. București, 1832, 415 p.
121. STURDZA, Al. *Epistolii sau scrisori despre datoriile sfințitei diregătorii preluțăști*. Vol. 1 și 2. Tălmăcire de arhimandritul FILARET SCRIBAN. Iași: Tipografia Albinei, 1843.
122. STURZA, Al. *Dublul paralel sau Biserica în fața papitățății și reformei veacului al XVI-lea*. Trad. de N.SCRIBAN. Iași: Tipografia Biciumului Român, 1851. 117 p.
123. STOURDZA, Al. *Ouevres posthumes, religeuses, historiques, philosophique et litteraires*: (5 vol.). Paris: Dentu, 1858-1861. 1266 p.
124. STOURDZA, Al. *Oeuvres posthumes religieuses, historiques, philosophiques et littéraires*. Vol. 5: *La Science des antiquités. Karamsine: Essai sur les lois fondamentales de la société. La Grèce en 1821 et 1822*. Paris: Dentu, 1861. 316 p.
125. STURZA, Al. *Priviri istorice asupra învățăturii și duhului Bisericii Ortodoxe*. Trad. de I. BELEUȚĂ. Făgărași: Tiparul Tipografiei Ioan Lazăr, 1931. 150 p.
126. STURZA, Al. *Învățăături religioase, morale și istorice*. Trad. de N. SCRIBAN. Iași: Cantora Foaiei Sătești, 1844. 180 p.
127. STURZA, Al. Știința antichităților. În: *Revista de istorie a Moldovei*, 1992, p. 120.
128. ȘAPTEFRAȚI, S. Antropologia creștină din perspectiva moștenirii lui Alexandru Sturdza. În: *Revistă de Filosofie și Drept*, 2005, nr. 1-3, pp. 146-148. ISSN 0236-3062.
129. ȘICLOVAN, G.L. *Elemente de filosofie politică în gândirea creștină a Evului Mediu apusean: Încercare de reinterpretare a gândirii medievale din perspectiva raportului dintre filosofia politică și filosofia religiei*. Chișinău: Cartier, 2013. 146 p. ISBN 978-9975-79-858-7.
130. TILGHER, A. *Viața și nemurirea în viziunea greacă*. București: Univers Enciclopedic, 1995. 132 p. ISBN 973-97230-0-4.
131. TROIANOWSKI, L. Valențe estetico-morale în creația lui Alexandru Sturdza. În: *Revistă de Filosofie și Drept*, 2005, nr. 1-3, pp. 43-58. ISSN 0236-3062.

132. TROIANOWSKI, L. Esse non videri: Alexandru Sturza. În: *Revistă de Filosofie și Drept*, 2005, nr. 1-3, p. 126-131. ISSN 0236-3062.
133. ȚAPOC, V., VRABIE, E.; **MOȘIN, O.** Un promotor al filosofiei creștine – Alexandru Scarlat Sturza. În: *Analele științifice ale Universității de Stat din Moldova. Științe socioumaniste*. Chișinău, 2005, Vol. 3. pp. 570-576.
134. ȚAPOC, V., **MOȘIN, O.** Constantin Rădulescu-Motru și Alexandru Scarlat Sturza: similitudini în interpretarea creației. În: *Revista de Filozofie (București)*. 2009, Tom. 56, nr. 1-2, pp. 65-68. ISSN 0034-8260.
135. ȚAPOC, V. Repere filosofice în educația religioasă. În: V. MÂNDĂCANU, coord. *Conceptul creștin de educație – idealul românilor de pretutindeni*. Vol. 1. Chișinău, 2000, p. 78-81.
136. ȚAPOC, V. *Teoria și metodologia științei contemporane: concepte și orientări*. Chișinău: CEP USM, 2005, 212 p. ISBN 9975-70-597-9.
137. ȚAPOC, V., BABII, E., Valoarea educativă a operei lui Alexandru Scarlat Sturza și Joseph de Maistre. În: *Materialele conferinței internaționale „Filosofia, Sociologia, Politica și tânăra generație”, 8-9 octombrie 2003*. Chișinău: CE USM, 2003, p. 34-45. ISBN 9975-70-337-2.
138. ȚÂRDEA, T.N. Umanismul din perspectiva bioeticii globale. În: *Prin religie și știință spre pace și umanism: Materialele conferinței științifico-practice internaționale, Chișinău, 25-28 octombrie 2006*. Chișinău, 2006. pp. 56-65. ISBN 978-9975-66-057-0.
139. UNAMUNO, M. de. *Jurnal intim*. Ed. a 2-a. Iași: Polirom, 2007. 297 p. ISBN 978-973-46-0646-7.
140. ȚUȚEA, P. *Omul. Tratat de antropologie creștină. Vol. 1: Problemele sau Cartea Întrebărilor*. Iași: Timpul, 1992, 365 p. ISBN 973-95323-0-6.
141. ȚUȚEA, P. *Omul. Tratat de antropologie creștină. Vol. 2: Problemele sau Cartea întrebărilor logice, autonom-matematice, paralele cu întreguri ontice*. Iași: Timpul, 1993, 318 p. ISBN 973-95323-2-2.
142. USCĂTESCU, G. *Procesul umanismului*. București: Editura Pontică, 1987. 414 p.
143. VASILESCU, G. Platon al creștinătății. În: *Caiete de cultură*, 1995, T. 33, 4 martie.
144. VLĂDUȚESCU, Gh. *Filosofia primelor secole creștine*. București: Editura Enciclopedică, 1995. 188 p. ISBN 973-45-0084-8.
145. VERGHEZ, A., HUISMAN, D. *Curs de filosofie*. Trad. de Alexandru Vasile Drăgan. București: Humanitas, 1995. 398 p. ISBN 973-28-0521-8.

146. VIANU, T. *Estetica*. București: Orizonturi. 1993. 439 p. ISBN 973-9154-71-9.
147. VRABIE, E., alcăt. *Alexandru Sturza: Viața și opera. Aviz pentru tineri diplomați*. Chișinău: CE USM, 2002. 62 p. ISBN 9975-70-187-6.
148. VRABIE, E. *Concepțiile filosofice și sociologice ale lui Al.S. Sturza: Autoreferatul tezei de doctor în științe filosofice*. Chișinău, 1993. 11 p.
149. VRABIE, E. Cuvântul înainte. În: E. VRABIE. *Soarta unui emigrant Alexandru Sturza: Roman istoric despre renumitul scriitor – teolog, savant și diplomat din prima jumătate a secolului al XIX-lea Alexandru Scarlat Sturza*. Chișinău: Pontos, 2009, pp. 4-6. ISBN 978-9975-51-045-5.
150. VRABIE, E., VRABIE, C. Filantropia – o chemare evanghelică. În: *Revistă de Filosofie și Drept*, 2005, nr. 1-3 (137-139), pp. 149-150. ISSN 0236-3062.
151. WITTGENSTEIN, L. *Tractatus logico-philosophicus*. București: Humanitas, 1991. 159 p. ISBN 973-28-0182-4.
152. ZUB, AL. *Oglinzi retrovizoare: istorie, memorie și morală în România. Alexandru Zub în dialog cu Sorin Antohi*. Iași: Polirom, 2002. 216 p. ISBN 973-683-838-2.
153. БАБИЙ, А. Выдающийся общественный деятель. В: В.П. РОМАНЮК, Л.А., ЕРШОВ *Быть, а не казаться. Александр Стурдза и его время*. Київ: Автограф, 2004, сс. 13-14. ISBN 966-8349-03-2.
154. ВРАБИЕ, Э. А.С. Стурдза принадлежит всем нам. В: В.П. РОМАНЮК, Л.А., ЕРШОВ. *Быть, а не казаться. Александр Стурдза и его время*. Київ: Автограф, 2004, сс. 14-17. ISBN 966-8349-03-2.
155. ДОМНИКОВА, Д.М. Александр Стурдза (опыт характеристики) В: *Христианство и русская литература*, СПб, 2002, сб. 4.
156. МАРТИН, А.А. А.С. Стурдза и Священный союз. В: *Вопросы истории*, 1994, Nr. 11.
157. ПАРСАМОВ, В.С. *Жозеф де Местр и Александр Стурдза: Из истории религиозных идей Александровской эпохи*. Изд-во Саратовского ун-та, 2003. 193 с.
158. РАБОТИН, Ю. *Чистый источник духовности*. В: РОМАНЮК, В.П., Л.А., ЕРШОВ. *Быть, а не казаться. Александр Стурдза и его время*. Київ: Автограф, 2004, сс. 17-18. ISBN 966-8349-03-2.
159. РОМАНЮК, В.П., ЕРШОВ, Л.А. *Быть, а не казаться. Александр Стурдза и его время*. Київ: Автограф, 2004. 295 с. ISBN 966-8349-03-2.

160. *Советский Энциклопедический Словарь*. Москва: Советская Энциклопедия, 1980, 1600 с.
161. СТУРДЗА, А. Вера и ведение или Рассуждение о необходимых согласии в преподавании религии и наук питомцам учебных заведений нам. В: В.П. РОМАНЮК, Л.А., ЕРШОВ. *Быть, а не казаться. Александр Стурдза и его время*. Київ: Автограф, 2004, сс. 85-92. ISBN 966-8349-03-2.
162. СТУРДЗА, А. *Воспоминание о жизни и деяниях графа И. П. Каподистрии, правителя Греции*. Москва, 1864. 205 с.
163. СТУРДЗА, А. Нечто о этимологии и эстетике по отношению к истории и к науке древностей. Москва: Унив. типография, 1844. 47 с.
164. СТУРДЗА, А. *Нечто о философии христианской*. В: В.П. РОМАНЮК, Л.А., ЕРШОВ. *Быть, а не казаться. Александр Стурдза и его время*. Київ: Автограф, 2004, сс. 158-164. ISBN 966-8349-03-2.
165. СТУРДЗА, А. О влиянии земледельческих занятиях на умственное и нравственное состояние народов. В: В.П. РОМАНЮК, Л.А., ЕРШОВ. *Быть, а не казаться. Александр Стурдза и его время*. Київ: Автограф, 2004, сс. 114-119. ISBN 966-8349-03-2.
166. СТУРДЗА, А. План воспитания молодого христианина, француза и дворянина римского причастия. В: В.П. РОМАНЮК, Л.А., ЕРШОВ. *Быть, а не казаться. Александр Стурдза и его время*. Київ: Автограф, 2004, сс. 61-71. ISBN 966-8349-03-2.
167. СТУРДЗА, А. *Философская Энциклопедия, Т.5*. Москва: Советская Энциклопедия, 1970. 470 с.
168. СТУРДЗА, А. Эссе об оновных законах общества и человеческих взаимоотношениях. В: В.П. РОМАНЮК, Л.А., ЕРШОВ. *Быть, а не казаться. Александр Стурдза и его время*. Київ: Автограф, 2004, сс. 71-85. ISBN 966-8349-03-2.
169. ХАЙДЕГГЕР, М. Письмо о гуманизме. В: *Проблема человека в Западной философии*. Москва: Прогресс, 1998, сс. 314-356.

Declarația privind asumarea răspunderii

Subsemnatul, Octavian Moșin, declar pe răspundere personală că materialele prezentate în teza de doctorat sunt rezultatul propriilor cercetări și realizări științifice. Conștientizez că, în caz contrar, urmează să suport consecințele în conformitate cu legislația în vigoare.

Moșin Octavian

Semnătura _____

Data 19.04.2019

CV-UL AUTORULUI

INFORMAȚII PERSONALE

MOȘIN OCTAVIAN

Chișinău, Republica Moldova.

Tel. + 373.794.815.86

Email. mosin.octavian@gmail.com

<http://octavianmosin.info>

Sexul: masculin Data nașterii: 03/06/1977 Naționalitatea: Moldovean

EXPERIENȚA PROFESIONALĂ

2016 - prezent	Administrator Publicația Periodică „Altarul Credinței” http://altarulcredintei.md/
2016 - prezent	Responsabil de Sectorul Sinodal Activitate Pastorală pentru Tineret Mitropolia Chișinăului și a Întregii Moldove, str. București 119
2012 - prezent	Colaborator Institutul de Studii Enciclopedice al Academiei de Științe a Moldovei
2012 - prezent	Conferențiar Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Istorie, Chișinău
2011 - 2018	Conferențiar Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Litere, Chișinău
2011 - prezent	Conferențiar Universitatea de Studii Politice și Economice Europene „Constantin Stere”
2011 - prezent	Profesor Liceul Republican cu Profil Real, Chișinău
2011 - prezent	Consilier, Probleme duhovnicești Centrul de Plasament Temporar al Străinilor de pe lângă Biroul de migrațiune și azil al MAI, str. Petricani 88, Chișinău, Republica Moldova
2006 - prezent	Director executiv Centrul Social al Bisericii Ortodoxe din Moldova „Agapis”, str. București 119
2004 - prezent	Lector superior Fac. de Arte Plastice din cadrul Academiei de Muzică, Teatru și Arte Plastice
2003 - 2015	Redactor-șef Publicația Periodică „Altarul Credinței”
2002 - prezent	Președinte Asociația Studenților Creștini Ortodocși
2002 - prezent	Preot capelan Academia de Poliție „Ștefan cel Mare”, Str. Gh. Asachi 21, Chișinău,

2002 - prezent	Administrator Biserica „Sf. Ierarh Petru Movilă”, localitatea Dumbrava, Chișinău
2000 - prezent	Preot-paroh Biserica „Întâmpinarea Domnului”, Chișinău, str. M. Kogălniceanu, nr. 67
2011 - 2012	Lector Academia de Teologie Ortodoxă din Moldova, str. Ismail 46, Chișinău
2006 - 2012	Consilier, Serviciul de presă Mitropolia Chișinăului și a Întregii Moldove, str. București 119
2002 - 2007	Lector Academia de Teologie Ortodoxă din Moldova, str. Ismail 46, Chișinău
2005 - 2006	Specialist principal Serviciul de Stat pentru Problemele Cultelor de pe lângă Guvernul Rep. Moldova
1999 - 2000	Correspondent Publicația periodică „Clopotnița Moldovei”
2001	Redactor-șef Publicația Periodică „Altarul Credinței”

EDUCAȚIE ȘI FORMARE

2012 - 2014	Masterat în Asistență Socială, programul „Politici sociale centrate pe familie” Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială.
2000 - 2010	Doctorat Teologie Ortodoxă. Universitatea „Lucian Blaga”, Facultatea de Teologie Ortodoxă „Andrei Șaguna”, Sibiu, România
2005 - 2009	Licențiat în filologie, specialitatea Limba și literatura română/rusă Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Litere.
2004 - 2005	Masterat în Filozofie, specialitatea Istoria filosofiei Universitatea de Stat din Moldova, Fac. de Asistență Socială, Sociologie și Filozofie
1999 - 2000	Studii aprofundate, specializarea Istorie bisericească Universitatea de Stat din Oradea, Facultatea de Teologie Ortodoxă.
1995-1999	Licențiat în Teologie Ortodoxă, specialitatea Teologie Pastorală Academia Teologică din Chișinău.

LIMBI STRĂINE CUNOSCUȚE : Rusă, engleză, franceză.

COMPETENȚE INFORMATICE: bună cunoaștere a instrumentelor Microsoft Office, Excel, PowerPoint, Internet Explorer

PARTICIPĂRI LA FORURI ȘTIINȚIFICE (naționale și internaționale):

Pe parcursul activității științifice am participat la peste 55 de foruri internaționale și naționale.

LUCRĂRI ȘTIINȚIFICE:

Autor a peste 80 de lucrări: monografii, note de curs, studii în culegeri colective etc.

PROIECTE DE CERCETARE:

Coordonator al proiectului de cercetare „Biserica Ortodoxa din Moldova în perioada Sovietică” (perioada de realizare 2017–2020). Proiectul a fost inițiat de către Mitropolia Moldovei cu scopul de a susține cercetările privind istoria Bisericii Ortodoxe din Moldova;

Membru al proiectului de cercetare „Tendințe actuale în *Educația din perspectiva valorilor*” al Departamentului pentru Pregătirea Personalului Didactic din cadrul Universității „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, România.

Participă în calitate de cercetător științific în cadrul Proiectului instituțional „Studiul filologic al textelor religioase în limba română, publicate la Chișinău în sec. al XIX-lea” (perioada de realizare 2015-2018).

DISTINCȚII:

2018 – Diploma de excelență pentru efortul depus pe linia valorizării marilor personalități basarabene care au luptat pentru limba și cultura română, credința ortodoxă și unitatea de neam, Ministerul Culturii și Identității Naționale, Direcția Județeană pentru Cultură Vâlcea (România);

2018 – Diploma de excelență în semn de apreciere pentru efortul depus pe linia valorizării marilor personalități basarabene care au luptat pentru limba maternă (limba română), credință ortodoxă și unitate de neam, Guvernul României;

2018 – Diploma de excelență pentru neobosita strădanie și generosul aport în scopul păstrării memoriei ostașilor români care s-au jertfit pentru înfăptuirea marilor idealuri ale neamului românesc, Asociația Națională Cultul Eroilor „Regina Maria”, România (*decizia nr. 200 din 18 aprilie 2018*);

2017 – Înalta Distincție bisericească Ordinul „Meritul bisericesc”, gr.II, Mitropolia Moldovei, (*nr. 213*);

2017 – Medalia „Meritul civic”, Președinția Republicii Moldova (prin decretul Președintelui Republicii Moldova nr. 271-VIII din 15.01.2017, însemnul nr. 03760);

2016 – Diplomă de recunoștință, Academia „Ștefan cel Mare” a Ministerului Afacerilor Interne;

2016 – Diplomă de recunoștință, Academia de Științe a Moldovei;

2016 – Desemnat „Omul anului” la Gala premierii „Omul anului 2015” la compartimentul „Religie și spiritualitate” pentru activitate în calitate de redactor-șef al revistei „Altarul Credinței” și președinte al Asociației Studenților Creștini Ortodocși;

2015 - Laureat al săptămânalului Literatura și Arta 2015, pentru Publicistică;

2014 - Medalia Jubiliară „Î.P.S. Mitropolit Vladimir - 25 de ani la cârmuirea Bisericii Ortodoxe din Republica Moldova”, Mitropolia Moldovei;

2014 - Scrisoare de mulțumire din partea Direcției municipale pentru protecția drepturilor copilului, Primăria municipiului Chișinău;

2014 - Diplomă de recunoștință pentru aportul semnificativ, implicarea activă și cooperarea în procesul de asistență socială a persoanelor/familiilor în dificultate, Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei;

2014 – Diplomă de laureat al săptămânalului „Literatura și Arta” – 2013 pentru Publicistică;

2013 - Medalia Jubiliară „EPARHIA CHIȘINĂULUI – 200 de ani”, Mitropolia Moldovei ; 2009 - Ordinul „Sf. Cneaz Vladimir”, gr. III, Patriarhia Rusă;

2009 – Грамота Золотой Знак Почёта «Антиох Кантемир», решением Совета Международной Ассоциации Дружбы и Сотрудничества «Молдова и Россия», № 15/1 от 15 января 2009 года;

2007 - Ordinul „Sfântul Cuvios Paisie Velicikovski”, gr. II, Mitropolia Moldovei;

2006 - Medalia „Sfântul Ștefan cel Mare”, Mitropolia Moldovei; Diplomă de merit, categoria „Cel mai bun preot” în combaterea HIV/SIDA, UNAIDS; Diplomă de merit în organizarea pelerinajelor pentru Organizația Oamenilor în Etate „Tezaurul Națiunii”, sector Botanica, mun. Chișinău.